

ΔΑΥΛΟΣ

ΣΤΟ ΠΡΟΣΕΧΕΣ ΤΕΥΧΟΣ

Συνέχεια και διεύρυνση
τῆς φιλολογικῆς συζήτησης

ΚΑΒΑΦΙΚΗ «ΙΘΑΚΗ»:
ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΦΑΙΡΕΘΗ
ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ;

ΣΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΑΥΤΟ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΔΟΚΙΜΙΑ

Κ.Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ: *Περὶ Χρόνου.*

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ: *Ἡ ἀντίφαση τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ.*

ΜΕΤΕΩΡΟΣ: *Οἱ ἐσωτερικὲς ἀγωγὲς τῆς συνείδησης.*

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ: *Ἡ ἁρμονία καὶ ἐνότητα τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ.*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΝΤΟΣ: *Ἡ ἄμεση δημοκρατία καὶ τὰ ἄλλα πολιτεύματα.*

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ: *Ἀντίδραση καὶ Πρόοδος*

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ: *Σύνταγμα καὶ ψευδαισθήσεις.*

Δ.Ι.Α.: *Δόλος, βία καὶ ἐξουσία.*

ΠΟΙΗΣΗ

Arthur Rimbaud, Πᾶνος Μπάρδης, Κώστας Π. Μιχαήλ.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Κρίνονται: Bernt Vestre, Νίκος Πανταζόπουλος, Μαν. Μαρκάκης, *Πολύπτυχον 1985.* Παρουσιάζονται: Ι. Μουτζούρης, Ν. Παπαδόπουλος, Ί. Ἀργυρίου, Ί. Παπαγεωργίου, Χρ. Βαρβέρη.

KARL JASPERS: *Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας.*

ΔΑΥΛΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Κυδαθηναίων 29, Πλάκα, 'Αθήνα (105 58)
Τηλέφωνα: 3223957 ή 9823655.

Τὰ γραφεία τοῦ Περιοδικοῦ λειτουργοῦν
πρωινὲς ὥρες 9.30-13.30, καθημερινά.

Ἐκδότης — Διευθυντής:
ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ
Ἀχιλλέως - Μουσῶν 51, Π. Φάληρο.

Ὑπεύθυνοι Τυπογραφείου
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΠΑΜΠΑΝΗΣ — Π. ΜΠΑΡΜΠΗΣ
Γερανίου 24, Ἀθήνα.

Τιμὴ τεύχ. δρχ. 120 - Ἐτήσια συνδρομὴ
δρχ. 1.500 - Ὁργανισμῶν δρχ. 3.000 -
Φοιτητῶν δρχ. 500 - Ἐξωτερικοῦ δολ. 50

- Διαφημίσεις δὲν δημοσιεύονται.

Τὰ χειρόγραφα συνεργασιῶν δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἀναδημοσίευση ἀρθρῶν
τοῦ ΔΑΥΛΟΥ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ἀναφέ-
ρεται ρητὰ ἡ πηγὴ τους.

Ὅλες οἱ συνεργασίες, τὰ βιβλία καὶ
τὰ ταχυδρομικὰ ἢ τραπεζικὰ ἐμβά-
σματα στὴ διεύθυνση: Δημ. Λάμπρου,
Μουσῶν 51 Π. Φάληρο, Ἀθήνα (175 62)

ΤΟΜΟΣ Δ' • 40 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ '85

Δόλος, βία καὶ ἐξουσία

Εἶναι δυνατόν ὁ ἡγέτης τῆς ομά-
δας νὰ ἡγῆται, χωρὶς νὰ μετέρχεται
τὸν δόλο καὶ τὴ βία, τὰ δύο αὐτὰ
μοναδικὰ ἐρείσματα τῆς ἐξουσίας
σύγχρονου τύπου; Γιατὶ ἄραγε ἀπὸ
πολὺ παλιά, πολὺ προτοῦ ὁ Νικο-
λὸ Μακιαβέλλι κατοχυρώσῃ θεω-
ρητικά, πρὶν ἀπὸ 500 χρόνια σχε-
δόν, τὴν ἀπάτη καὶ τὴν καταπίεση
ὡς θεμελιώδεις πολιτικὲς πρακτι-
κές, οἱ ἀνθρώπινες ομάδες λει-
τουργοῦν, χωρὶς ἐξαίρεση, κατὰ
παρέκκλιση ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ
τὴν ἐλευθερία — κατὰ τὸ μέτρο ἀ-
κριβῶς ποὺ ὁ δόλος ἀντιπροσω-
πεύει τὴν ἄρση τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ
βία τὴν ἄρση τῆς ἐλευθερίας; Καὶ
γιατὶ ἡ ἰδεολογία τῆς κοινότητας,
ὅποιας κοινότητας, εἶναι ἀδιάρρη-
κτα συνδεδεμένη μὲ τὸ δόγμα καὶ
τὴ δύναμη — κατὰ τὸ μέτρο πάλι
ποὺ τὸ δόγμα ἀποτελεῖ τὴν πολιτι-
κὴ ἔκφραση τοῦ δόλου καὶ ἡ δύνα-
μη τὴν πολιτικὴ ἔκφραση τῆς βίας;

Νομίζω, ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ δό-
λου καὶ τῆς βίας ὡς κεφαλαιώδη
γνωρίσματα τῆς ἀνθρώπινης κοι-
νότητας συνιστοῦν ὅ,τι πιὸ ἐπικίν-
δυνο καὶ νοσηρὸ θὰ μπορούσε νὰ
προσβάλλῃ καὶ νὰ ἐκφυλίσῃ τὸ πο-
λιτικὸ φαινόμενο: Πρόκειται σὲ τε-
λευταία ἀνάλυση γιὰ τὴν βαθύτερη
οὐσία τῆς τραγικῆς Ἱστορικῆς Ἐ-
κτροπῆς, αὐτῆς ποὺ σημειώθηκε ὅ-
στερα ἀπὸ μιὰ μακροχρόνια διαδι-
κασία προοιούσης καταπτώσεως
καὶ παρακμῆς, ἐκτροπῆς ποὺ σή-
μερα ἐπεβλήθη πλήρως καὶ τὰ θα-
νατηφόρα συμπτώματά της εἶναι
διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ ὁρατὰ σ' ὁ-
λους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς μας.
Πραγματικὰ δὲν ὑπάρχει πιὰ σήμε-

ρα ανθρώπινη δραστηριότητα, από τὸ Πνεῦμα μέχρι τὴν Οἰκονομία κι ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμη μέχρι τὴν Πολιτική, ὅπου τὰ δικέφαλα τερατώδη σχήματα Δόγμα — Ἐξουσία καὶ Δίψα Ἐπιβολῆς — Δύναμη νὰ μὴν ἔχουν θέσει σὲ δεύτερη μοῖρα ἢ ἐξοβελίσει ἐντελῶς τὴν Ἀλήθεια, τὴν Ἐλευθερία καὶ τὴν κοινωνικο-πολιτική τους ἔκφραση, τὴν Ἀξιοκρατία.

Χαρακτήρισα τὸ φαινόμενο αὐτὸ ὡς τὸ πιὸ ἐπικίνδυνον καὶ νοσηρὸ σύνδρομο τῆς Ἱστορικῆς Ἐκτροπῆς, γιατί ἀκριβῶς δὲν εἶναι φύση, εἶναι ἡ παρὰ φύσιν ἐξέλιξη τῆς ομάδας, ὁ ἐκτροχιασμός της ἀπὸ τὸ ὁμαλὸ φυσικὸ γίνεσθαι. Ἡ ομάδα καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχει στὸ σύμπαν, στὴ φύση — καὶ στὴν ἔμβια καὶ στὴν ἀνόργανη φύση —, ἀλλὰ ὑπόκειται στοὺς συμπαντικοὺς νόμους τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Ἀλήθειας καὶ ἐναρμονίζεται μ' αὐτούς. Ὁ δόλος καὶ ἡ βία, ὡς παραβάσεις τῶν νόμων, ἐπέχουν θέσιν ὕβρεως ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δηλαδὴ ἀνατροπῆς τῆς ἐναρχῆς τάξεως. Καί, γιὰ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν ἡρακλείτεια σκέψη, οὔτε ὁ Μέγας Ἥλιος δὲν μπορεῖ νὰ παραβῇ τὰ μέτρα, νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν καθορισμένη τροχιά του, γιατί τὰ ὄργανα τῆς Παγκόσμιας Δίκης, οἱ Ἐρινύες, θὰ τὸν καταστρέψουν, καθὼς θὰ κινῆται ἀναρχος κι ἀνεξέλεγκτος μέσα στὸ χωροχρονικὸ χάος. Κατ' ἀναλογίαν ἐντοπίζεται καὶ ὁ θανάσιμος κίνδυνος ποὺ ἀντιπροσωπεύει γιὰ

τὴν ἐπιβίωση τῆς ἀνθρωπότητας ἡ πολιτικὴ ὕβρις τοῦ δόλου καὶ τῆς βίας.

Εἶναι τουλάχιστον ἀμέσως ἀντιληπτό, ὅτι ἡ Δύναμη — ποὺ ἀπὸ τὴ φύση της δὲν αὐτοελέγχεται οὔτε αὐτοσυντηρεῖται — καὶ τὸ Δόγμα δὲν προοιωνίζονται τίποτε τὸ καλὸ, ἐφ' ὅσον ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τὴν πρωτοκαθεδρία στὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν τῆς ἀνθρώπινης κοινότητας. Εἶναι ἐπίσης ἀμέσως ἀντιληπτό, ὅτι ἡ παγκυριαρχία τους στὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι ἀντιπροσωπεύει τὴν ἔκταση τῆς ἀνθρώπινης παρεκκλίσεως ἀπὸ τὸ φυσικὸ γίνεσθαι. Ἀντανακλᾷ, μ' ἄλλα λόγια, τὴ σοβαρότητα τῆς νόσου, τὸν βαθμὸ ἀπώλειας τῆς υγείας τοῦ εἶδους αὐτοῦ τοῦ ζωικοῦ βασιλείου, στὸ ὅποιο — κακῇ τῇ μοίρᾳ, θὰ ἐδικαιοῦτο πιά σήμερα νὰ λήη κανεῖς — ἀνήκουμε. Εἴμαστε ἄρρωστοι, ναί! Ἀρρωστοὶ σὰν ὅμαδα καὶ σὰν ἄτομα.

Ἐπανερχόμενος στὸ εἰσαγωγικὸ ἐρώτημα τοῦ παρόντος ἀρθριδίου μετατοπίζω τὴν ἀπάντησιν σ' αὐτό: Δὲν ξέρω ἂν εἶναι τώρα πιά δυνατόν ὁ ἡγέτης τῆς ομάδας νὰ ἡγῆται χωρὶς νὰ μετέρχεται τὸν δόλο καὶ τὴ βία, ἀλλὰ ξέρω καλά, ὅτι, ἂν τὰ δύο αὐτὰ πολιτικὰ τέρατα ἐξακολουθήσουν νὰ λατρεύωνται ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς πιστοὺς τους, ὅπως θάλεγε ὁ Πλάτων «οὐκ ἔσται κακῶν παῦλα ταῖς πόλεσι, δοκῶ δ' οὐδέ τῳ ἀνθρωπίνῳ γένει».

Δ. Ι. Α.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΝΤΟΚΑΣ*

Ἡ ἀντίφαση τοῦ σύγχρονου Πολιτισμοῦ

Μιά τρομερὴ ἀντίθεση κυριαρχεῖ στὴν ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ πρακτικὲς κατακτήσεις προσφέρουν τοὺς διαλεκτοὺς καρπούς, ποὺ ἀνεβάζουν τὴν ἀξία τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ βαθύτερη μελέτῃ τοῦ φαινομένου σπρώχνει τὴ νόηση σὲ πραγματικότητες τελείως ξένες ἢ ἀντίθετες ἀπὸ κάθε διαισθητικὴ ἀντίληψη, δηλαδή τὰ λογικὰ σχήματα πολλῶν κατηγοριῶν φαινομένων δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν ἄμεση ἐμπειρία, ἢ ὅποια προέρχεται ἀπὸ τὴν συνηθισμένη παρατήρηση. Τὰ παράδοξα ἀποτελέσματα πολλῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, τὰ ὅποια δὲν προέρχονται ἀπὸ ἔλλειψη λογικῆς συνέπειας, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν τρόπο παρατήρησης καὶ ἀπὸ τὴ φύση τῶν φαινομένων ποὺ ἐκφράζονται, ἐπιδροῦν στὴ σκέψη ὅλων τῶν μὴ εἰδικῶν καὶ προκαλοῦν μιὰ σύγχυση, ποὺ μεταφέρεται καὶ στὴ καθημερινὴ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ ἐλάχιστοι εἰδικοί εἶναι σὲ θέση νὰ κατανοήσουν τὴν ἀξία τῶν ἀφηρημένων ἐπινοήσεων καὶ σὲ ποιους χώρους μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν. Οἱ ὑπόλοιποι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πνευματικὴ τους καλλιέργεια μέσα στὴν προσπάθειά τους νὰ συλλάβουν καὶ τὶς πλεόν σύγχρονες κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης, παρανοοῦν τὰ σύμβολα καὶ τὶς παραστάσεις τῶν νοητικῶν χώρων καὶ προσπαθοῦν νὰ τὰ μεταφέρουν καὶ στὶς πιὸ συγκεκριμένες ἐνέργειες, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν καταστρεπτικὴ ἐπίδραση στὴ δομὴ τῆς πρακτικῆς ζωῆς. Ἐτσι γιὰ τὴν κοινὴ συνείδηση δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση πὼς κυριαρχεῖ ὁ κόσμος τοῦ παραλόγου, ὁ ὁποῖος δυστυχῶς μέσα ἀπὸ μιὰ πλήρη παρανόηση διεισδύει στὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συνύπαρξη τοῦ ὕλικου πλοῦτου καὶ τῆς πνευματικῆς σύγχυσης ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀβεβαιότητος, τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐπιθετικότητος σὲ κάθε μορφὴ κοινωνίας. Σύμβολα καὶ ἀξίες ποὺ στέρωσαν τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία γκρεμίζονται, γιὰ νὰ πάρει τὴ θέση τους ἡ ἀπροκάλυπτη βία. Οἱ σοφοὶ μάγοι ποὺ πίστεψαν πὼς συνέλαβαν τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημονικῶν ἀλμάτων καὶ στοχάστηκαν νὰ μᾶς ὁδηγήσουν στὸν ἐπίγειο παράδεισο, ἀποδείχτηκαν ἀνῆμποροι οὐτοπιστές, οἱ ὁποῖοι μόνο μύθους προσέφεραν, ποὺ καλλιεργοῦν μὲ πάθος ἀντιθέσεις.

* * *

Ἡ συνεχῶς αὐξανόμενη ταχύτητα τῆς τεχνικῆς ἀνάπτυξης δὲν ἐπιτρέπει σταθερὲς καὶ μακροχρόνιες προβλέψεις γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ὕλικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μηχανὴ σὰν ἱερὸ τέρας ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια ὅχι μόνον στὴν ὕλικὴ μορφή της ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν πνευματικὴ. Ἐλευθερώνεται ἡ ἀνθρώπινη μάζα ἀπὸ κάθε μορφὴ βάρβαρης δουλειᾶς, ἐνῶ ἀντίθετα ἀπαιτεῖται προσφορὰ καὶ θυσίες ἀπὸ τοὺς ὀλίγους ἰδιοφυεῖς. Ἐτσι ἡ μαζικὴ ἀκίνητοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ δημιουργεῖ κάθε εἶδος κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς κρίσης. Πολλὰ καινούργια προβλήματα ἐμφανίζονται, ποὺ στὸ ἄμεσο παρελθὸν καὶ ἡ πιὸ ἀσυγκράτητὴ φαντασία δὲν μπορούσε νὰ τὰ προβλέψει. Ὁ τρόπος ζωῆς ἀλλάζει μὲ τὴν ταχύτητα τῶν τεχνικῶν κατακτῆσεων, χωρὶς νὰ εἶναι σίγουρο πὼς ἡ προσαρμοστικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ ἕνα ξέφρενο ρυθμὸ ἀλλαγῶν. Προχωροῦμε σὲ μιὰ τεχνικὴ ἀνάπτυξη, ποὺ γρήγορα ὁ κοινὸς ἄνθρωπος θὰ γίνῃ θεατὴς στὴν παραγωγὴ ἀγαθῶν καὶ συγχρόνως ἀπληστος κατανλωτὴς τῶν προϊόντων τῆς μηχανῆς, τὴν ὁποία θὰ ὑπηρετοῦν καὶ θὰ τελειοποιοῦν ἐλάχιστοι ἐξαιρετικὰ εἰδικευμένοι. Μικρὲς ὁμάδες προικισμένων μὲ ἐξειδικευμένες ἱκανότητες προχωροῦν, ξεκομμένοι ἀπὸ τὸ σύνολο, στὴν κατάκτηση τῶν

* Ὁ κ. Λάμπρος Ντόκας εἶναι καθηγητὴς τῆς Μαθηματικῆς Ἀναλύσεως στὸ Πανεπιστήμιο Πατρῶν.

μέσων που προσφέρουν ένα απεριόριστο εὐδαιμονισμό, χωρίς κανέναν βαθύτερο προβληματισμό.

Ἡ πνευματική ανεπάρκεια κυριαρχεῖ παντοῦ, ἀκόμα καὶ οἱ ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι προσφέρουν στὴν τεχνική ἀνάπτυξη, εἶναι ἀνίκανοι νὰ συλλάβουν μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῶν κατακτήσεων τῆς ἐποχῆς μας ἔξω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς τους, κατέχονται ἀπὸ τὴν ἴδια μωρία τοῦ ἀμυήτου, καὶ συμμετέχουν στὴν πορεία τῆς ἀγέλης, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ ἡγέτες πού δὲν ξέρουν νὰ ἀναγνωρίσουν τὰ σημάδια τοῦ δρόμου.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος μὲ μικρὴ προσπάθεια θὰ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ καὶ τὶς πιὸ παράλογες ἀπαιτήσεις του, ἐλεύθερος ἀπὸ τὶς ὑλικὲς ἀνάγκες θὰ ἀναζητήσῃ τὴν πνευματικὴ ἀνάταση ἢ ἀντίθετα θὰ πάρει τὸ δρόμο τῆς παρακμῆς καὶ τοῦ ἐκφυλισμοῦ; Δυστυχῶς ἡ ἱστορία τῶν πολιτισμῶν δὲν φαίνεται νὰ συνηγορεῖ γιὰ μιὰ ἀδιάκοπη πνευματικὴ ἐξέλιξη. Τὰ σημάδια τῆς παρακμῆς μὲ ἀσύστολη ἀναίδεια ἀνεμπόδιστα πληθαίνουν. Ἡ πνευματικὴ ὀκνηρία, ἡ περιφρόνηση ἢ ἡ παραποίηση καταξιωμένων ἀξιών καὶ ἡ ἀσυλλόγιστη ἀπαίτηση παίρνουν τὴ θέση τῆς ἀρετῆς. Πνευματικὴ φτώχεια ντυμένη μὲ ἀνόητες φαντακτερὲς ἰδέες σκορπίζει ἄφθονα ὑποσχέσεις, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴ ματαιοδοξία καὶ τὴν ἀδικαιολόγητη ὑπεροψία τοῦ πετυχημένου τεχνίτη, ὁ ὁποῖος στέκει μωρὸς καὶ ἀνυποψίαστος μπροστὰ στὸ μεγαλεῖο τῆς φύσης. Οἱ ἰσχυροί, ἀκόρεστοι γιὰ ἐξουσία καὶ ὑλικὴ κατάρκτηση, ἐπιβάλλουν στὸν ἄβουλο τεχνίτη νὰ δώσει καὶ τὴν τελευταία του πνοὴ ἀναζητώντας ὄχι τὴ γνώση, ἀλλὰ τὴν ἐπιβολὴ καὶ μόνο στὴν ἀδάμαστη φύση.

* * *

Ἕνας πολιτισμὸς παίρνει ξεχωριστὴ θέση στὴν ἱστορία, ὅταν διακρίνεται τόσο γιὰ τὴ μεγάλη ἀνάπτυξη στὴ γνώση καὶ τὴν τέχνη ὅσο καὶ γιὰ τὴν καθολικότητα τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, ἡ ὁποία προσφέρει τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἰσορροπία. Πρόοδος πού περιορίζεται ἔστω καὶ σὲ σημαντικὲς ἐπιτυχίες γιὰ τὴν κατάρκτηση τῆς φύσης, δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο πὼς ἐξασφαλίζει τὴν ποιότητα ζωῆς. Ἡ ὑποταγὴ φυσικῶν δυνάμεων στὴν ἀνθρώπινη βούληση σὲ σχέση πρὸς τὴν παντοδυναμία τῆς φύσης εἶναι μηδενικὴ καὶ δὲν δικαιολογεῖ τὴν ἀπεριόριστη πίστη στὶς δυνατότητες τῆς νόησης, χωρίς βεβαίως αὐτὸ νὰ σημαίνει τὴν ἀνυπαρξία μιᾶς ἀδιάκοπης πνευματικῆς ἀνέλιξης. Ἡ ἐπιστὴμὴ συνεχῶς προχωρεῖ, ἡ γνώση βαθαίνει, τὰ προβλήματα ὅμως γίνονται πολυπλοκώτερα καὶ ἀπαιτοῦν τολμηρότερες ὑποθέσεις μὲ ἀφαίρεση τόσο μεγάλη, ὥστε ὁ ἄνθρωπος, χωρίς νὰ εἶναι βέβαιο πὼς ἔχει πλήρη συνειδηση γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐγχειρημάτων του, σὰν νεοφώτιστος μάγος παίζει μὲ δυνάμεις, γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ γνώσεις του εἶναι ἀμφίβολης ποιότητος.

Ὁ ἐρευνητὴς ἀφελῶς πιστεύει, πὼς εἶναι ὁ μόνος συνειδητὸς δημιουργός, πού οἱ ἐνέργειές του μποροῦν νὰ ξεπεράσουν κάθε εἶδος φυσικοῦ προγράμματος, ἔτσι ὥστε στὶς περισσότερες περιπτώσεις καὶ σὲ ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς ἐξέλιξης ἐνὸς φαινομένου, νὰ μπορεῖ νὰ ἐπεμβαίνει γιὰ νὰ ἀλλάξῃ τὴν πορεία τῶν συμβάντων, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν κρίση του. Μιὰ ἀλαζονεία ἀναμιγμένη μὲ ἀτελείωτες ἀπαιτήσεις, χωρίς ἀναστολὲς καὶ ἔλεγχο, τροφοδοτεῖται ἀκατάπαυτα ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν ἀγαθῶν τῆς τεχνικῆς ἐπινοήσεως. Δυστυχῶς ὅμως ἡ καταβάθος μελέτη τῶν πραγμάτων ὁδηγεῖ σὲ πραγματικότητες πού πληθαίνουν τὰ στηρίγματα τοῦ σκεπτικισμοῦ, πράγμα πού ἔρχεται σὲ ἀδυσώπητη ἀντίθεση μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση. Πολλοὶ μεγάλοι ἐπιστήμονες καὶ διανοητὲς φτάνουν στὸ συμπέρασμα, πὼς ἡ ἐπιστὴμὴ εἶναι βολικὸ κατασκευάσμα τοῦ νοῦ, ἕνα σύστημα συμβόλων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιστοιχοῦν σὲ κάτι ἀντικειμενικόν, καὶ ὅτι ἡ φυσικὴ θεωρία εἶναι μιὰ ἀναλυτικὴ μαθηματικὴ ἐπαγωγὴ χωρίς στηρίγματα στὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα. Ἐτσι ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀνικανοποίητος καὶ φοβισμένος, ἀδύνατος καὶ ἀνυπεράσπιστος, στρέφεται πολλὰς φορὲς σὲ κάποια μορφή δεισιδαιμονίας ἢ σὲ δογματικὰ

συστήματα, τὰ ὁποῖα ἀντικαθιστοῦν παλαιότερες δοξασίες, γιὰ νὰ δικαιώσει τὴν ὑπαρξὴ τοῦ καὶ νὰ καθησυχάσει τοὺς φόβους τοῦ.

Ἡ πίστη πολλῶν ἐρευνητῶν σὲ παράδοξες θεωρίες, ποὺ καλλιεργοῦν τὴν ἀναρχία ἢ τὸν μηδενισμό, εἶναι μιὰ κακὴ ἀντίδραση στὴν ἐπίθεση τοῦ σκεπτικισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι κατεξοχὴν στεῖρος, ὅσοδὴποτε εἰλικρινὴς καὶ ἂν φαίνεται. Οἱ ἀρνητικὲς ἀπόψεις τοῦ σκεπτικισμοῦ εἶναι ἐκδήλωση πνευματικῆς κόπωσης. Τὰ μεγάλα προβλήματα μπορεῖ νὰ προκαλοῦν δέος στοὺς στοχαστές, ποτὲ ὅμως ἀπογοήτευση. Ἡ ἐπιστὴμη μέσα ἀπὸ τὶς πλάνες ξεχωρίζει τὴ θεωρία τῆς ὁποίας οἱ ρίζες παίρνουν τοὺς χυμοὺς ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση, γιὰ τὴ νόηση ἔχει τὶς δυνατότητες ποὺ τῆς ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσει τὴ γνώση. Ὁταν ἡ νόηση ἀδυνατεῖ νὰ βρεῖ τὴ σύνταξη καὶ τὸ σχῆμα μιᾶς πραγματικότητος καὶ ἡ λογικὴ εἶναι ἀδιαμόρφωτη ἢ ἀνεπαρκὴς μέσα σὲ μιὰ νέα ἀποκάλυψη τοῦ φυσικοῦ ἢ τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, τότε δὲν πρέπει νὰ ἐπικρατεῖ ἡ σύγχυση τοῦ παραλόγου ἢ ἡ ὑποχώρηση σὲ ξεπερασμένους θέσεις ἢ ἀκόμα ἡ ἄκαμπτη θέση τοῦ δογματισμοῦ. Ἀντίθετα, εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμή γιὰ τὴν ἀναζήτησι καινουργίας μορφῆς σκέψης ἀπαλλαγμένης ἀπὸ τὴν ἀδράνεια τῆς συνήθειας, γιὰ νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ λογικὴ συνέπεια στὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἐπιστῆμης καὶ γενικώτερα στὴ διανόηση.

Ἐρευνητικὲς προσπάθειες, ποὺ δὲν ἀγνοοῦν τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος, εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσουν σὲ καινούργια μορφὴ σκέψης, ἡ ὁποία θὰ προσφέρει λύση σὲ πολλὰ δυσνόητα προβλήματα ποὺ γεννιοῦνται. Ἡ ψεύτικη ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ ἡ ἀλόγιστη ἐλευθερία δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἓνας μηδενισμός. Εἶναι παράλογο νὰ ἀναζητοῦμε τὸ καινούργιο χωρὶς τὴν προϋπόθεση τοῦ παλαιοῦ. Ἡ νεώτερη γνώση μπορεῖ νὰ ἀρνεῖται τὴν ἐδραιωμένη, ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολο πὼς εἶναι δυνατόν νὰ φτάσουμε, χωρὶς νὰ περάσουμε ἀπὸ κάποιο δρόμο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ ὁποιοδήποτε παρόν.

* * *

Οἱ ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις προκλήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀποτυχία γιὰ τὴν κατανόηση συμβάντων μὲ τὴ βοήθεια γνωστῶν θεωριῶν καὶ ὄχι ἀπὸ τὶς τεχνικὲς ἐφαρμογὲς καθιερωμένης γνώσης. Ὁ περιορισμὸς στὴν ἐφαρμογὴ ἐμποδίζει τὴν κατὰ βάθος μελέτη τοῦ ἀντικειμένου, γιὰ τὴν ἱκανοποιεῖ τὴν ἐρευνητικὴ ἔφεση μὲ εὐκολοὺς καρπούς, τοὺς ὁποίους ἀποδέχεται μὲ ἐνθουσιασμὸ τὸ ἀκόρεστο σύνολο. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστό, πὼς οἱ τεχνικὲς ἐφαρμογὲς εἶναι ἀποτελέσματα θεωρητικῆς μελέτης τῶν φαινομένων, δηλαδὴ ἡ σύγχρονη παραγωγικὴ μηχανὴ στηρίζεται στὶς γνώσεις τῆς βασικῆς ἐπιστῆμης. Ἡ θεωρητικὴ ἐπιστὴμη δίδει τὶς δυνατότητες στὴν τέχνη, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχει ἀνάγκη ἀνανέωσης, γιὰ τὴν δὲν εἶναι ἀκένωτος πηγή. Ἡ ὑπερβολικὴ ἐκμετάλλευση τοῦ δυναμικοῦ τῆς θεωρητικῆς γνώσης δὲν ὀδηγεῖ στὴν ἀνακάλυψη ἐπαναστατικῶν μέσων παραγωγῆς, ἀντίθετα οἱ ἐπαναστάσεις στὴν κατὰ βάθος γνώση προσφέρουν ὄχι μόνον τὴν πνευματικὴ ἐξύψωση ἀλλὰ καὶ τὴν οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ τῆς τεχνικῆς. Ὁ σύγχρονος ἐρευνητὴς πολλὰς φορὲς ἀναζητᾷ τὴ γνώση μὲ σκοπὸ τὴν κατάκτηση τοῦ φυσικοῦ πλούτου, γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο κατέχεται ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ εὐδαιμονισμοῦ, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς καλλιέργειας. Ἔτσι γεννιέται καὶ ἀναπτύσσεται μιὰ ἐπικίνδυνη ἀντίφαση γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο, τὴν ὁποία πρέπει ἡ διανόηση μὲ θάρρος νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις της, γιὰ τὴν αὐτὴ εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ γνώση καὶ ἡ ἐφαρμογὴ γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ κύρους της καὶ ὄχι γιὰ τὸν ἀσυγκράτητο εὐδαιμονισμό, μπορεῖ νὰ συντηρεῖ τὴ φλόγα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

ΠΑΝΟΣ ΜΠΑΡΔΗΣ

Θάνατος καὶ φαούστειο λυκόφως στὴν Ἀθήνα

«Οὐ γάρ τι μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη τοιούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὥρισεν νόμους». (Σοφοκλῆς, Ἀντιγόνη, 450-452).

Θέλει ἀκόμα νὰ μάθῃ. Καὶ βυθάει νύχτα - μέρα
τὸ καράβι τοῦ νοῦ του στ' ἀβυθόμετρα πέρα
τῆς Σοφίας πελάγη. Κι ὀξω, νύχτα. Σκοτάδια!
Καὶ τ' ἀγέρι ἀπ' τοὺς τάφους τῆς σκλαβιάς νεκροχάδια,
φειδοχάδια τοῦ στέλνει μέσ' τὴν τρώγλη σουρώντας.
Κι ὄλο σκύβει μὲ δίψα στὰ χαρτιά του μασώντας
δυσὸ μπουκιῆς μουχλιασμένες,
δυσὸ μπουκιῆς ποτισμένες
μὲ τὰ ὀλόπικρα δάκρυα,
ποὺ κυλοῦν φλογισμένα στῶν ματιῶν του τὴν ἄκρια.
Κι ἡ μορφή του χλωμιάζει πᾶν' ἀπ' τ' ἄσαρκα χέρια,
ποὺ τὰ ξύλιασε ἡ φτώχεια καὶ τὰ δέρνει ἡ μιζέρια.
Κι ἡ μορφή του χλωμιάζει
παγερή, μαρμαρένια
κι ἀργοσβήνει καὶ μοιάζει
σὰν νεκροῦ, σὰν κερένια.
Καὶ τριγύρω ἀχνοφέγγει, γοργοτρέμουλη ἀπλώνει
λυχνarioῦ θαμπαχτίδα! Κι ἡ καρδιά του μαργώνει.
Κι ὁ τρελλός, φλογισμένος, μπρὸς στὸ γρήγορο τραῖνο
μὲ τὸ μάτι του ὀλάγριο, πορφυρό, ματωμένο,
τ' ἀντικρύζει κι ὀρμᾷ! Βρουχισμοὶ στὴν ψυχὴ του
κι ἀστραπόβροντα ἤχουν. Τρεμουλιάζει ἡ πνοή του.
Τρέχει πίσω, πάει μπρός.
Πέφτει τώρα χλωμός.
Σοῦριζ' ἄγρια τὸ τραῖνο, στρίγγιλιζ' ἄγρια τὸ τραῖνο
μὲ βρυγμοὺς βρυκολάκων, μ' οὐρλιαχτὸ ραγισμένο!

Πιὰ δὲ θέλει νὰ μάθῃ. Καὶ τί θέλει ὁ νεκρός;
Τὶ μπορεῖ νὰ ποθήσῃ ματωμένος πολτός;
Σάρκες, πέτσες, μελοῦδια, ξεσκλίδια
γίναν τώρα μακάβρια στολίδια.
Πορφυρόβαψαν τ' ἄνθια, ματοβρέξαν τ' ἀγκάθια
κι ὅλα σβῆσαν καὶ πᾶνε — φλόγες, δνειρα, πάθια.
Καὶ τ' ἀγρίμια χλευάζουν,
καὶ τ' ἀγρίμια σαρκάζουν.
Μά, καθὼς θ' ἀνεμίζουν γοργοσβούριστα χιόνια,
κάποιο ὀλάδειο κρανίον μέσ' στὰ ἡλιόφερτα χρόνια,
μὲ πιὸ ὀλάδειο τὸ βλέμμα
θὰ θωρῇ κάποιο ψέμα
στῶν τυράννων νὰ χάνεται τ' ἀπληστα πάθη,
κι ἄς μὴ θέλει ποτέ του, ποτὲ πιὰ νὰ μάθῃ,
κι ἄς μὴ θέλῃ ποτέ, μὰ ποτὲ πιὰ νὰ μάθῃ!
Καὶ μὲ σάπιο τὸ στόμα, θὰ γελᾷ, θὰ γελᾷ, θὰ γελᾷ!...

Κ. Δ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ*

Περὶ Χρόνου

(Ψυχοφυσιολογική καὶ φιλοσοφική θεωρία)

Ὁ ἄνθρωπος ζῶν τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν δύο τινῶν ἔχει πάντοτε ἐπίγνωσιν, τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως (τοῦ ἐγὼ αὐτοῦ) καὶ τοῦ ἔξω κόσμου. Τὰ δύο ταῦτα εὐρισκόμενα ἐν διαρκεῖ συναλλαγῇ καὶ ἀποτελοῦντα δύο πόλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακυμαίνεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, αἰσθάνεται οὗτος ὡς ὑπάρχοντα ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ αἶσθημα, ὅτι πᾶν ὅ,τι συμβαίνει ἐν αὐτῷ (ἐν τῷ ἐγὼ αὐτοῦ), ὅσον καὶ ἐν τῷ ἔξω κόσμῳ, τελεῖται ἐν χρόνῳ. Πᾶν φαινόμενον καὶ μεταβολὴ ἐν τῷ ἔξω (φυσικῷ) κόσμῳ ἐπίσης, πᾶν γεγονός ἐν αὐτῷ (τῷ ἀνθρώπῳ) εἴτε ψυχικόν, εἴτε σωματικόν, δηλαδὴ πᾶσα κίνησις καὶ πρᾶξις, πᾶσα σκέψις, ἐπιθυμία, ἀνάμνησις καὶ εἴ τι ἄλλο, συμβαίνουν καὶ γίνονται αἰσθητὰ ἐν χρόνῳ καὶ χρονικῇ ἀλληλουχίᾳ.

Ὁ χρόνος συνοδεύει τὰ πάντα καὶ συνυπάρχει μετ' αὐτῶν. Δὲν ὑπάρχει οὐδέν, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο ὁ ἄνθρωπος νὰ αἰσθανθῇ καὶ νὰ διανοηθῇ ἐκτὸς χρόνου, οὐδ' αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἰδίου ἐγὼ. Οὐ μόνον δὲ πραγματικά γεγονότα, ἀλλὰ καὶ φανταστικά αἰσθάνεται (ὁ ἄνθρωπος) ἐν χρόνῳ. Εἶναι δὲ δυνατόν γεγονός τι συμβᾶν ἐν τῷ παρελθόντι νὰ αἰσθάνεται ἐν τῷ παρόντι ἢ ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ. Κατὰ ταῦτα ἐν τῷ χρόνῳ γεννῶνται, γίνονται καὶ ὑπάρχουν τὰ πάντα καὶ μετ' αὐτῶν ἡμεῖς αὐτοί.

Ἐκτὸς ὁμῶς τοῦ αἰσθήματος, ὅτι τὰ πάντα τελοῦνται ἐν χρόνῳ καὶ χρονικῇ ἀλληλουχίᾳ, ὁ ἄνθρωπος ἐκ παραλλήλου αἰσθάνεται ἰδιαίτερος καὶ καθ' ἑαυτὸν αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον, αἰσθάνεται δηλαδὴ τὴν ροὴν τοῦ χρόνου ἀνευ κενῶν καὶ ὀρίων. Ὁ χρόνος ἔχει συνεχῇ διάρκειαν. Κατ' οὐσίαν ἐκεῖνο, ὅπερ διαρκεῖ, εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ χρόνου, δηλαδὴ τὰ γεγονότα. Οὕτω τὸν χρόνον αἰσθανόμεθα οὐχὶ ὡς κενόν τι. Πάντοτε ὑπάρχει κάτι, ὅπερ γίνεταί ἐν χρόνῳ, μάλιστα δὲ καὶ αὐταὶ αἱ ψυχικαὶ ἡμῶν λειτουργίαι.

Ἐν τῷ χρόνῳ ἡ λεγομένη «στιγμὴ» ἀποτελεῖ χρόνον μὲ διάρκειαν καὶ εἶναι σημαντικῆς ψυχολογικῆς σημασίας. Ἡ ζωὴ ἡμῶν εἶναι πλήρης στιγμῶν. Ἐν τῇ ροῇ τοῦ χρόνου αἱ στιγμαὶ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους σημεία εἶναι ἀμετάθετα, π.χ. τὸ χρονικὸν σημεῖον τῆς γεννήσεως ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου. Ἡ ταυτόχρονα καὶ ἡ χρονικὴ ἀλληλουχία εἶναι αἱ διαστάσεις τοῦ χρόνου.

Τὸ ἐγὼ ἡμῶν εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ αἰσθάνεται τὸν χρόνον, εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ αἰσθήματος τῆς ροῆς τοῦ χρόνου. Ὑπάρχει ὁμῶς καὶ τοῦτο ἐν χρόνῳ, διατηροῦν ὁμῶς ἐν ταῦτῳ θέσιν ἐκτὸς τῆς ροῆς τοῦ χρόνου, ἵνα δύναται ὡς ἀκίνητοῦν σημεῖον νὰ αἰσθάνεται τὴν ροὴν τοῦ χρόνου. Ἡ τοιαύτη διαπίστωσις εἶναι ψυχολογικὴ. Ἄλλο εἶναι τὸ συναφές ἐρώτημα, ἐὰν ὑπάρχῃ τὸ ἐγὼ ἐκτὸς χρόνου ὑπὸ μεταφυσικὴν ἔννοιαν. Τελικῶς ἄς λεχθῇ, ὅτι τὸν χρόνον αἰσθανόμεθα οὐχὶ ἐν χώρῳ, τὸν χρόνον οὐχὶ ἐν χρόνῳ.

Οὕτως αἰσθάνεσθαι τὰ τοῦ χρόνου εἶναι τι συμφυὲς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, εἶναι τρόπος λειτουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ καθοριζόμενος ὑπὸ τῆς ὕφης καὶ κατασκευῆς αὐτοῦ. Ψυχολογικῶς ἀποτελεῖ τοῦτο τὸ αἶσθημα τοῦ χρόνου καὶ ἄλλως εἰπεῖν τὴν συνείδησιν τοῦ χρόνου. Ἡ συνείδησις τοῦ χρόνου συνεπάγεται ὡς ἰδιαίτεραν ψυχικὴν λειτουργίαν τὸν προσανατολισμὸν ἐν τῷ χρόνῳ. Βάσει τοῦ προσανατολισμοῦ γνωρίζομεν εἰς ποῖον χρονικὸν σημεῖον, εἰς ποῖαν χρονικὴν στιγμὴν εὐρισκόμεθα ἐκαστοτε καὶ ταύτην ἔχοντες ὡς ἀφετηρίαν κατατάσσομεν τὰ γεγονότα εἰς παρόν, παρελθόν καὶ μέλλον. Ὁ ἄνθρωπος ζῶν ἀδιαλείπτως ἐν χρόνῳ ἐκτείνει τοῦτον πρὸς τὰ ὀπίσω μέχρι σημείου, ὥστε νὰ μὴ φαντάζεται ἀρχὴν αὐτοῦ, πρὸς τὰ ἐμπρὸς δὲ ὥστε νὰ μὴ φαντάζεται τέλος αὐτοῦ.

Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὡς ἰδιότητα τὸ αἰσθάνεσθαι τὸν χρόνον, γεννᾶται τὸ ἐρώτημα, βάσει ποίας λειτουργίας καὶ ποίου ὀργάνου τοῦ σώματος αὐτοῦ δημιουργεῖται

* Ὁ κ. Κ. Δ. Κωνσταντινίδης εἶναι ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Νευρολογίας καὶ Ψυχιατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

τὸ αἶσθημα καὶ ἡ συνειδήσις τοῦ χρόνου. Ὡς φαίνεται, πολλοὶ ψυχικοὶ καὶ σωματικοὶ παράγοντες συντελοῦν αἰτιολογικῶς εἰς τὴν γένεσιν τοῦ αἰσθήματος τοῦ χρόνου. Ἐν πρώτοις, ἔχομεν ὡς γενεσιουργὸν παράγοντα τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῇ συνειδήσει τὸ ἐν ψυχικὸν στοιχεῖον ἀκολουθεῖ τὸ ἕτερον. Ἡ συνεχὴς αὕτη ἐναλλαγή τοῦ ψυχικοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως δημιουργεῖ τὸ αἶσθημα τῆς χρονικῆς ἀλληλουχίας. Διὰ τοῦτο ὀμιλοῦμεν περὶ ρεύματος τῆς συνειδήσεως, περὶ ροῆς αὐτῆς.

Ἐχομεν ἐπίσης τὰς ἀδιαλείπτους φυσιολογικὰς καὶ βιολογικὰς μεταβολὰς (ρυθμικὰς καὶ μὴ) τοῦ σώματος ἡμῶν, αἵτινες ἀποτελοῦν συνεχῇ ἐναλλαγὴν καὶ ἀλληλουχίαν σωματικῶν γεγονότων. Ταῦτα, ὡς φαίνεται, συνδημιουργοῦν τὸ αἶσθημα χρονικῆς ἀλληλουχίας.

Ἡ ἀλληλουχία δηλαδὴ τόσον τῶν ψυχικῶν, ὅσον καὶ τῶν σωματικῶν ἐναλλαγῶν δημιουργεῖ αἶσθημα χρόνου. Αὕτη κατ' οὐσίαν γίνεται ἐν χρόνῳ, συνυπάρχει μετ' αὐτοῦ⁽¹⁾. Ἐν συνεχείᾳ προϋπόθεσις γενέσεως τοῦ χρόνου εἶναι ἡ μνήμη μὲ τὴν σαφαστέραν ἢ μὴ ἀνάμνησιν τῶν παρελθόντων γεγονότων, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλέον πρόσφατα εἶναι ἐναργέστερα καὶ σαφέστερα ἐν τῇ μνήμῃ, τὰ ἀπώτερα ὀλιγώτερον ἐναργῆ καὶ σαφῆ. Ἐν τῷ μνημονικῷ ὕλικῷ συνυπάρχουν ἀρχαιότερα καὶ νεώτερα στοιχεῖα, τὰ μὲν ὄντα ὡρὰ καὶ οὐχὶ ἐναργῆ, τὰ δὲ ζωηρὰ καὶ ἐναργῆ. Ὑπάρχει δηλαδὴ διαβάθμισις ἐναργείας τῶν λεγομένων μνημονικῶν εἰκόνων, οὕτως ὥστε δημιουργεῖται ἐν τῇ μνήμῃ ὁρόσημον τοῦ ἐγγυτέρου καὶ ἀπωτέρου καὶ ἐντόπισις τῶν μνημονικῶν εἰκόνων ἐν χρόνῳ. Αἱ μνημονικαὶ εἰκόνες ἔχουν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ιδιότητα τῆς χρονικῆς ἐντοπίσεως.

Ἄλλη προϋπόθεσις γενέσεως καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ χρόνου εἶναι αἱ κατ' αἶσθησιν ἐντυπώσεις καὶ ἀντιλήψεις⁽²⁾. Αἱ κατ' αἶσθησιν ἀντιλήψεις ἔχουν κυρίως σημασίαν διὰ τὸν ἄμεσον χρόνον τοῦ παρόντος. Συνδημιουργοῦν τὸ αἶσθημα τοῦ χρόνου διὰ τῆς διαρκείας αὐτῶν καὶ τῆς ἐναλλαγῆς αὐτῶν. Ἐκ τῆς διαρκείας τῶν ἀντιλήψεων ἐξαρτᾶται ἡ διάρκεια τοῦ αἰσθήματος τοῦ χρόνου. Διὰ τοῦτο ἔχει λεχθῆ ὅτι θὰ ἦτο ἄλλο ἢ θὰ ἦλλασσε τὸ αἶσθημα τοῦ χρόνου, ἐὰν ἦτο ἄλλος ἢ ἦλλασεν ὁ τρόπος λειτουργίας καὶ διαρκείας τῶν κατ' αἶσθησιν ἐντυπώσεων. Τοῦτο δύναται νὰ ἀποδειχθῇ πειραματικῶς.

Κατὰ τὴν βραδεῖαν π.χ. προβολὴν κινηματογραφικῶν εἰκόνων ἡ κατ' αὐτὴν βραδεῖα ἀντιλήψις τῶν γεγονότων δημιουργεῖ αἶσθημα περισσοτέρας διαρκείας χρόνου. Τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει κατὰ τὴν ταχεῖαν προβολήν. Ἡ ἐξάρτησις τοῦ χρόνου ἐκ τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν ἀντιλήψεων καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἔχομεν αἶσθημα χρόνου, ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἀντιλήψεις, π.χ. κατὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς συνειδήσεως (λιποθυμίαν), τὸν ὕπνον καὶ θόλωσιν τῆς συνειδήσεως λόγῳ τραύματος τοῦ ἐγκεφάλου ἢ λόγῳ νόσου⁽³⁾.

Ἡ ἐπανάληψις τῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὰ αἰσθήματα (ὀράσεως, γεύσεως, ἀφῆς, πείνης, δίψης), συντελεῖ ἐπίσης εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ αἰσθήματος τοῦ χρόνου, ἐπίσης ἡ ἔντασις καὶ χάλασις αὐτῶν.

Τὸ ὄργανον τῆς ἀκοῆς συμβάλλει εἰς τὴν γένεσιν τοῦ χρόνου. Τοῦτο γίνεται βάσει τῆς ἐπαναλήψεως τῶν διὰ τῶν κινήσεων τοῦ ἰδίου σώματος παραγομένων ἀκουστικῶν ἐρεθισμάτων. Οὕτω διὰ τῆς ρυθμικῆς ἐπαναλήψεως, π.χ. τοῦ κρότου τῶν βημάτων, δημιουργεῖται αἶσθημα χρονικῆς ἐπαναλήψεως καὶ ἀλληλουχίας⁽⁴⁾.

Περαιτέρω ὁ χρόνος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς βουλήσεως, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ δρῶσα βούλησις παρουσιάζει ἀλληλοδιαδόχως ἔντασιν, χάλασιν, δρᾶσιν καὶ ἀντικειμενοποίησιν. Ἡ προσοχὴ συμμετέχει ὡσαύτως εἰς τὸ οὕτως ἢ ἄλλως αἰσθάνεσθαι τὸν χρόνον. Ἡ στροφὴ τῆς προσοχῆς πρὸς χρόνον κενὸν καὶ μονότονον δημιουργεῖ αἶσθημα βραδείας ροῆς τοῦ χρόνου, τὴν ἀνίαν. Ἄλλως ἔχουν τὰ πράγματα, ὅταν ἡ προσοχὴ στρέφεται μετ' ἐνδιαφέροντος πρὸς κάτι.

Κατὰ ταῦτα βλέπομεν, ὅτι ὁ χρόνος εἶναι δημιούργημα πολλῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν (συνειδήσεως, μνήμης, κατ' αἶσθησιν ἐντυπώσεων καὶ ἀντιλήψεων κ.ο.κ.), οὐχὶ δὲ τῆς λειτουργίας ὀρισμένου ὁργάνου, ὡς τοῦτο συμβαίνει διὰ τὴν συνειδήσιν τοῦ χώρου, ἥτις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ λαβυρίνθου τοῦ ἔσω ὠτός. Ἐπειδὴ ἅπασαι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι ἐξαρτῶνται καὶ ἐκτελοῦνται ὑπὸ τοῦ ἐγώ, ὁ χρόνος ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τοῦ ἐγώ

ὡς κεντρικῆς ψυχικῆς λειτουργίας. Τὸ ἐγὼ αἰσθάνεται τὸν χρόνον. Τοῦτο κρίνει, μετρεῖ, κατατάσσει αὐτὸν εἰς παρελθόν, παρόν, μέλλον.

Κατὰ τ' ἀνωτέρω περὶ τῆς γενέσεως τοῦ αἰσθήματος τοῦ χρόνου βλέπομεν, ὅτι ὁ χρόνος συναρτᾶται πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς διαδοχῆς καὶ ἀλληλουχίας καὶ τῆς διαρκείας τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τοῦ ψυχικοῦ ἐν γένει περιεχομένου τῆς συνειδήσεως. Ἐν τῷ χρόνῳ ἔχομεν τὴν ἔκφρασιν τῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς ἡμῶν. Οὕτως ὁ χρόνος φαίνεται ὡς κατὰ ἀρτιογί, πρὸ τῆς πείρας δεδομένον. Ἐν τούτοις βασίζεται εἰς τὴν πείραν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Τοιούτοτρόπως ὁ χρόνος ἔχει ἀξίαν ὑποκειμενικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ χρόνου καθόλου ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς ἢ ἀποψὲς ἐμπειρικῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ τῆς ἀρτιογί ὑποκειμενικῆς ὑπάρξεως. Δηλαδή ἡ συνείδησις τοῦ χρόνου, εἴτε προϋπάρχει ὡς πρωτογενὴς ἔμφυτος λειτουργία εἴτε ὡς δευτερογενὴς ἐπικτίττει, προκύπτουσα ἀπὸ ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ τῆς πείρας. Τίθεται δὲ ἐν συνεχείᾳ τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ὁ χρόνος εἴναι ὑποκειμενικὸν δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα. Κοινῶς νομίζομεν ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἀντικειμενικὴ πραγματικότης ἔξω ἡμῶν ὑπάρχουσα μετὰ τῆς λογικῆς πραγματικότητος. Περὶ τῆς ὑποκειμενικότητος ἢ ἀντικειμενικότητος τοῦ χρόνου, ἐπίσης δὲ τοῦ τρόπου γενέσεως, αὐτοῦ διετύπωσαν τὰς ἀπόψεις τῶν οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἐπιστήμονες.

Ὁ Πυθαγόρας θεωρεῖ τὸν χρόνον ὡς «τὴν σφαῖραν τοῦ περιέχοντος». Ὁ Πλάτων θεωρεῖ αὐτὸν ὡς εἰκόνα καὶ ἀπομίμησιν τῆς αἰωνιότητος. «Χρόνος δ' οὖν μετ' οὐρανοῦ γέγονεν, ἵνα ἅμα γεννηθέντες ἅμα καὶ λυθῶσιν ἂν ποτὲ λύσις τις αὐτὸν γίγηται καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς διαιωνίου φύσεως, ἵν' ὡς ὁμοιότατος αὐτῷ κατὰ δύναμιν ᾗ» (Τίμαιος). Ὁ Ξενοκράτης θεωρεῖ τὸν χρόνον «μέτρον τῶν γεννητῶν».

Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, «ὁ χρόνος οὐ δοκεῖ συγκεῖσθαι ἐκ τῶν νῦν». Φυσικά «φανερὸν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνευ κινήσεως καὶ μεταβολῆς χρόνος». Φυσικά. «Ἄμα γὰρ κινήσεως αἰσθανόμεθα καὶ χρόνον καὶ γὰρ ἐὰν ᾗ σκότος καὶ μηδὲν διὰ τοῦ σώματος πάσχομεν, κινήσεις δὲ τις ἐν τῇ ψυχῇ ἐνῇ». Φυσικά. «Καὶ τότε φαινόμενον γεγονέναι χρόνον, ὅταν τοῦ προτέρου καὶ ὑστέρου ἐν τῇ κινήσει αἰσθησιν λάβωμεν». Φυσικά. «Ὁ χρόνος κινήσεως καὶ ἡρεμίας μέτρον». Φυσικά.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνουν παρερχόμενον χρόνον καὶ αἰώνιον χρόνον. Ὁ αἰώνιος χρόνος εἶναι ὁ χρόνος τοῦ πάντοτε ὑπάρχοντος, εἶναι τὸ αἶδιον παρὸν μὴ ἔνечον ἀρχὴν, μέσον καὶ τέλος. Ἐν αὐτῷ δὲν ὑπάρχει γίγνεσθαι. Ἐν τῷ παρερχομένῳ χρόνῳ ὑπάρχει τὸ γίγνεσθαι μετὰ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους καὶ τῶν μεταβολῶν ἐν αὐτῷ. Ἐκ τοῦ πρώτου χρόνου λαμβάνει ὑπόστασιν ὁ δεύτερος. Ὁ πρῶτος εἶναι ἐξωκόσμιος (ὑπερκόσμιος), ὁ ἕτερος εἶναι ἐνδοκόσμιος. Ὁ αἰώνιος χρόνος ταυτίζεται πρὸς τὴν αἰωνίαν κίνησιν.

Οἱ Στωϊκοὶ ἐξεφράσθησαν ὑπὲρ τῆς ἀντικειμενικότητος τοῦ χρόνου.

Ὁ Πλωτῖνος ἐθεώρει τὸν χρόνον ὡς ὑποκειμενικὸν δημιούργημα. «Δεῖ δὲ οὐκ ἔξωθεν τῆς ψυχῆς λαμβάνει τὸν χρόνον ὥσπερ οὐδὲ τὸν αἰῶνα ἐκεῖ ἔξω τοῦ ὄντος». Ἐννεάδες III. «Ὁ χρόνος εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς». Ἐννεάδες IY 4, 1 καὶ III 7, 13.

Ὁ Spinoza ἦτο ὑπὲρ τῆς ὑποκειμενικότητος τοῦ χρόνου. Ἐπίσης ὁ Leibniz, ὁ Kant, ὁ Shopenhauer. Ὁ Kant θεωρεῖ τὸν χρόνον ὡς ἀρτιογί μορφήν θεωρήσεως, πλαίσιον δηλαδή ἐντὸς τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται ἡ ἀντικειμενικότης.

Ὁ Bergson θεωρεῖ τὴν διάρκειαν, τὴν *durée vacue*, ὡς γνώρισμα τῆς ψυχῆς.

Πάντως παρὰ τὴν ψυχολογικὴν γένεσιν τοῦ χρόνου (διὰ τῆς ἀλληλουχίας τοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως, διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν κινήσεων τοῦ σώματος, τῶν καταστάσεων τῆς μυϊκῆς ἐντάσεως καὶ χαλάρσεως, τοῦ ρυθμοῦ πολλῶν σωματικῶν λειτουργιῶν), πολλοὶ ἐπιστήμονες ἐθεωροῦσαν τὸν χρόνον ὡς ἀντικειμενικῶς ὑπάρχοντα. Μεγάλῃ συζήτησις ἐδημιουργήθη ἐξ αἰτίας τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, ἐχούσης, ὡς εὐλογον, ἐφαρμογὴν εἰς τὸν χρόνον. Ἡ νεωτέρα φυσικὴ δὲν παραδέχεται ἀντικειμενικὸν χρόνον, θεωρεῖ τοῦτον ὡς συνισταμένην (*koordinata*) εἰς τὸ τετραδιάστατον συνεχές (χωρόχρονος — *ψωντινθμ*).

Ὁ χρόνος καθόλου εἶναι θέμα πολλῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀποτελεῖ ὀντολογικὸν μεταφυσικὸν πρόβλημα. Ἰδίως εἶναι θέμα τῆς ὑπαρξικῆς φιλοσοφίας. Ὑ-

παρξικάς ἀντιλήψεις διετύπωσαν ὁ Leibniz καὶ ὁ Αὐγουστίνος λέγοντες, ὅτι ὁ χρόνος καθορίζει τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν τρόπον ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἐπομένως εἶναι προϋπόθεσις τοῦ εἶναι αὐτοῦ. «Ὁ χρόνος εἶναι ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς», ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Πλατίνου.

Κατὰ τὴν ὑπαρξικὴν φιλοσοφίαν (Heidegger) ὁ χρόνος εἶναι πραγματικότης ἔξω καὶ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου. Ὁ Heidegger σχετίζει στενῶς τὸν χρόνον πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ καὶ θεωρεῖ ὅτι τὸ κύριον στοιχεῖον (οὐσία) τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως εἶναι ὁ χρόνος καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν ἀναπόσπαστον τοῦ χρόνου. Ἐκ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τοῦ χρόνου καθορίζεται ἡ ἀνθρωπίνη ιδιότης αὐτοῦ. Ἡ ὑπαρξικὴ φιλοσοφία ἔχει καθιερώσει ἓν ἰδιαίτερον εἶδος χρόνου, τὸν ὑπαρξικὸν ἢ ἱστορικὸν χρόνον, ὅστις χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον. Ἐν τῷ ὑπαρξικῷ χρόνῳ ὁ ἄνθρωπος δὲν ζῇ μόνον ἐν ἐκάστη στιγμῇ τοῦ παρόντος χρόνου, ἀλλ' ἐν ἐκάστη στιγμῇ τοῦ παρόντος συνενώνει τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Ζῶν δηλαδὴ στιγμὴν τινα ἀναλογίζεται τὸ παρελθὸν τοῦ καὶ φαντάζεται τὸ μέλλον, ὅπερ προεικάζων θέτει σκοποὺς ἐν αὐτῷ. Οὕτω ζῇ ἐν ταύτῳ τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον (φυσικοῦ ἅμα καὶ ψυχολογικοῦ χρόνου) καὶ ἔχει συνειδησιν καὶ εὐθύνην αὐτῶν.

Αὐτὸν τὸν χρόνον ὀλίγοι μόνον ἄνθρωποι δύνανται νὰ ζήσουν. Οἱ περισσότεροι ζοῦν τὸν μονόχρονον, τὴν μονόχρονον ἡδονήν⁽⁵⁾ τοῦ Ἐπικούρου, τὴν παροῦσαν στιγμὴν. Οἱ ὀλίγοι ζοῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ των, δηλαδὴ ταυτοχρόνως καὶ εἰς τοὺς τρεῖς χρόνους. Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος εἰς τὴν Γέφυραν τῆς Ἀλαμάνας ζῇ ἱστορικὸν χρόνον, δηλαδὴ ὅλον τὸ παρελθόν τὸ ἰδικόν του καὶ τῆς πατρίδος του (ἐν τῇ μνήμῃ), τὸ παρὸν μετὰς ἐπιταγὰς τῶν στιγμῶν τοῦ παρόντος καὶ τὸ μέλλον ἐν φαντασίᾳ καὶ σκέψει, δηλαδὴ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος, ἐνεργεῖ δὲ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τριῶν χρόνων καὶ ζῇ ἐν αὐτοῖς.

Ὁ Χριστιανισμὸς ἐτόνισεν ἰδιαίτερος τὸν ὑπαρξικὸν τοῦτον χρόνον, ἀπαιτῶν ὅπως ὁ ἄνθρωπος ζῇ οὐχὶ ἐν τῇ στιγμῇ τοῦ παρόντος, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τοὺς ὑπολοίπους δύο χρόνους, δηλαδὴ τὰς ἐπιταγὰς τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Εἶναι «*ἡ ριπὴ τοῦ ὀφθαλμοῦ*» τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Τὸν ἱστορικὸν ὑπαρξικὸν χρόνον, καθ' ὃν δὲν πρέπει νὰ χάνωμεν τὴν ἱστορικὴν μνήμην, ἀλλὰ δι' αὐτῆς νὰ διακρίνωμεν τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, μόνον ὁ ἄνθρωπος καὶ δὴ ὁ πνευματικῶς προηγμένος ἄνθρωπος ζῇ.

Ἐφ' ὅσον τὸ αἶσθημα τοῦ χρόνου ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ λειτουργιῶν, καί, ὡς εἶδομεν, εἶναι συνδεδεμένον ἀρρήκτως πρὸς τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἐν ἡμῖν, οὐσιαστικῶς ἡ ἐκάστοτε στιγμὴ, τὸ παρὸν, εἶναι ὁ χρόνος, διότι τὸ κατὰ πάσαν στιγμὴν γίνεσθαι ἀμέσως παρελθόν. Διὰ τῆς ἀναμνήσεως ὅμως διατηροῦμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ παρελθόντος (ἢ λήθη εἶναι θάνατος) καὶ οὕτω ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τὸ παρελθόν ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος. Διὰ τῆς φαντασίας δὲ ἐπίσης συλλαμβάνομεν τὸ μέλλον καὶ οὕτω διατηροῦμεν ταυτόσημον τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν ἐν τῷ μέλλοντι.

Ἐπομένως ὁ χρόνος συνδεδεμένος πρὸς τὴν ἀνὰ πάσαν στιγμὴν ἐκτέλεσιν ψυχικῆς τινος λειτουργίας, συνιστᾷ τὴν ὑπαρξιν καὶ τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τὸ παρὸν οὐσιαστικῶς δὲν ὑπάρχει, ἐπειδὴ λόγῳ τῆς συνεχοῦς ροῆς τῶν ψυχικῶν γεγονότων οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβωμεν μίαν στιγμὴν τοῦ παρόντος, διότι ἐκάστη στιγμή γίνεται ἀμέσως παρελθόν. Διὰ τῆς ἀναμνήσεως ὅμως διατηροῦμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ παρελθόντος (ἢ λήθη εἶναι θάνατος) καὶ οὕτω ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τὸ παρελθόν ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος. Διὰ τῆς φαντασίας δὲ ἐπίσης συλλαμβάνομεν τὸ μέλλον καὶ οὕτω διατηροῦμεν ταυτόσημον τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν ἐν τῷ μέλλοντι.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων συγκροτεῖται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν αὐτῇ ζῇ, κινεῖται καὶ ὑπάρχει. Ἀρα, ὡς δέχεται ἡ ὑπαρξικὴ φιλοσοφία, οὐσία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐγὼ εἶναι ὁ χρόνος. Ἄνευ αὐτοῦ δὲν εἶναι νοητὴ ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χρόνος δημιουργεῖ κατὰ τὴν ὑπαρξικὴν φιλοσοφίαν τὴν μέριμναν. Ἴνα ὑπάρχῃ μέριμνα, πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ συνειδησιν τοῦ χρόνου, ἵνα μεριμνήσῃ. Ἐπίσης ἐν τῇ ἐλπίδι ὑπάρχει ἡ ἐννοία τοῦ χρόνου. Ἐλπίζει τις εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον. Ζωὴ ἄνευ ἐλπίδος σημαίνει, ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι μόνον παρελθόν. Τοιαῦτα τονίζει ἡ ὑπαρξικὴ φιλοσοφία περὶ τοῦ χρόνου, ὅστις πράγματι εἶναι ἐν πολλοῖς ταυτόσημος πρὸς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει, ὡς γνωστὸν, τὸ αἶσθημα καὶ τὴν ἔννοιαν τόσον τοῦ χρονικῶς πεπερασμένου, ὅσον καὶ τοῦ ἀτελειώτου χρόνου, δηλαδή τῆς αἰωνιότητος. Ἡ ἔννοια τοῦ πεπερασμένου λυπεῖ τὸν ἄνθρωπον, τὸ αἰώνιον εὐχαριστεῖ αὐτόν, διότι τὸ μὲν πρῶτον συνδυάζεται πρὸς τὴν κατάργησιν τῆς ὑπάρξεως, δηλαδή τὸν θάνατον, τὸ δὲ δεύτερον πρὸς τὴν διαίωσιν τῆς ὑπάρξεως, τὴν ἀθανασία.

Ἡ θρησκεία καὶ ἡ φιλοσοφία δέχονται τὴν αἰωνιότητα (τὴν ἀτελεύτητον δηλαδή προέκτασιν τοῦ χρόνου), ὅστις εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὴν ἀθανασία καὶ οὕτω παρηγοροῦν τὸν ἄνθρωπον. Ἀρχικῶς οἱ ἄνθρωποι ἐθεώρουν τὴν ἀθανασία ὡς ιδιότητα τῶν θεῶν μόνον, εἴτα ὁμῶς ἀπέδωσαν αὐτὴν καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, δηλαδή ὅτι καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπιζῇ εἰς τὴν αἰωνιότητα.

Ὁ χρόνος ἐνέχει ἐπίσης καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς φθορᾶς. Ὁ χρόνος φθείρει ἡμᾶς. Ὁ ἄνθρωπος ἀναλογιζόμενος ὅτι ὁ χρόνος φθείρει αὐτόν, ἐπιθυμεῖ νὰ μεταπέσῃ εἰς τὴν ἀδράνειαν καὶ ἀπραξίαν, ἵνα μὴ φθεῖται. Μένων ὁμῶς ἐν ἀδρανεῖα καὶ ἀπραξίᾳ, βλέπει ὅτι ἐν τούτοις ὁ χρόνος παρέρχεται καὶ δὴ ἀνεκμετάλλευτος. Δι' ὃ ἀναγκάζεται νὰ χρησιμοποιῇ τὸν χρόνον ἐκμεταλλεούμενος αὐτόν πρὸς δημιουργίαν, διασκέδασιν, ἀπόλαυσιν κ.ο.κ. Ἀλλὰ ποιῶν ταῦτα φθείρει ἑαυτὸν καὶ μετανοῶν ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπαναπέσῃ εἰς τὴν ἀδράνειαν. Μεταξὺ τῶν δύο πόλων τούτων κυμαίνεται ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις, ὡς ἐν κλωβῷ δέσμιος ὢν, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν στραφῇ, συναντᾷ τὸν χρόνον. Οὕτω, ὁ χρόνος εἶναι ἐν ταύτῳ ὁ ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Λέγεται ὅτι ὁ θεὸς Κρόνος, ὅστις κατέτρωγε τὰ τέκνα αὐτοῦ, δὲν εἶναι τι ἄλλο εἰ μὴ ὁ χρόνος.

Ἄλλ' ὁ ἐχθρὸς οὗτος εἶναι ἀπατηλὸς καὶ σαγηνευτικός, ὥστε ἐορτάζομεν αὐτόν καὶ εὐχόμεθα ὑπὲρ παρατάσεώς του. Ἡ εὐχὴ ὑπὲρ παρατάσεως τοῦ χρόνου δὲν εἶναι τι ἄλλο εἰ μὴ εὐχὴ ὑπὲρ παρατάσεως τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν, διότι ὁ χρόνος καὶ ἡ ὑπαρξις ἡμῶν εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό. Ἀλλὰ μάτην αἱ εὐχαί, διότι «σκαιὸς τεχνίτης ὁ χρόνος. Φιλεῖ πάντα ἐπὶ τῇ χεὶρὶ πλάττειν».

(1) Περιέργως δὲ, ἐνῶ μεταβαλλόμεθα συνεχῶς, ἔχομεν τὸ αἶσθημα τοῦ ἀμεταβλήτου καὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ἀτόμου ἡμῶν ἐν τῷ χρόνῳ. (Αἶσθημα ταυτότητος τοῦ ἐγὼ ἐν χρόνῳ).

(2) Αἱ μνημονικαὶ εἰκόνες εἶναι, ὡς γνωστὸν, τὰ ὑπόλοιπα τῶν ἐντυπώσεων καὶ ἀντιλήψεων, τὰ λεγόμενα ἐγγράμματα ἢ ἐγκεφαλικά ἴχνη τῶν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεων.

(3) Σχετικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἔχουν μελετηθῇ τὰ πράγματα ὑπὸ τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας. Πρόκειται περὶ ῥεῦνης τῶν ἐρεθισμάτων τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ ἀποτελέσματος τούτων, ἡ σχέσις αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν παραγόντων, τελικῶς δ' ἐκ τοῦ τρόπου λειτουργίας τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

(4) Ὁ ρυθμὸς ὡς βιολογικὸν φαινόμενον [ρυθμικὴ ἐπανάληψις τῆς ἀναπνοῆς, τῶν κτύπων (παλμῶν) τῆς καρδίας, τοῦ ὕπνου, τῆς πείνης, τῆς δίψης, τῶν ἐνστίκτων] συμμετέχει εἰς τὴν γένεσιν τοῦ αἰσθήματος τῆς χρονικῆς ἀλληλουχίας.

(5) Σχετικῶς πρὸς τὴν ἡδονὴν διαπιστοῦμεν ὅτι κατ' αὐτὴν ὑπάρχει μόνον παρὸν. Δὲν ὑπάρχει οὔτε παρελθόν, οὔτε μέλλον. Τὸ δὲ παρὸν εἶναι στιγμιαίον. Ἡ διάρκειά τῆς ἡδονῆς εἶναι βραχεῖα. Ἡ ἐπανάληψις αὐτῆς δημιουργεῖ τὴν παρατεταμένην ἡδονήν. Τὴν τοιαύτην ιδιότητα τῆς ἡδονῆς διετύπωσεν ὁ Ἐπίκουρος ὡς ἐξῆς: «Ὁ χρόνος τούτων (τῶν ἡδονῶν) οὐ πολὺς, ἀλλ' ὥσπερ οἱ διάττοντες ξέασιν ἅμα καὶ σβέσιν ἐν τῇ σαρκὶ λαμβάνουσι».

Ὁ δὲ Πλούταρχος ἐν τῷ Συμποσίῳ γράφει: «Μᾶλλον δ' ἡ μὲν ἡδονὴ καὶ τόπον ἔχει βραχύν ἐν τῷ σώματι καὶ χρόνον οὐ πολὺν. Ἡ δὲ περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῆς ἀσχολία καὶ δυσχέρεια, τί δεῖ λέγειν ὅσων αἰσχυρῶν καὶ ὀδυνηρῶν ἡμᾶς ἐμπύμπλησιν». Ἐνῶ ἡ ἡδονὴ ἐνέχει μόνον τὸ στιγμιαίον (ταχεῖα ροὴ τοῦ χρόνου), ἡ παρασκευὴ καὶ ἡ ἀναμονὴ αὐτῆς ἐνέχει τὸ ἀτελεύτητον παρὸν (βραδεῖα ροὴ τοῦ χρόνου) ἐκτὸς τῆς πολλῆς ἀσχολίας καὶ τοῦ κόπου, περὶ ὧν τὸ δεύτερον μέρος τοῦ χωρίου τοῦ Πλούταρχου περιλαμβάνει. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἡδονὴν τὸ ἄλγος, ὁ ἀντίπους τῆς ἡδονῆς, ἐνέχει τὸ ἀτελεύτητον παρὸν (βραδεῖα ροὴ τοῦ χρόνου). Τὸ ἄλγος ἐπίσης δὲν ἔχει οὔτε παρελθόν οὔτε μέλλον. Ἡ ἀναμονὴ τοῦ ἄλγους εἶναι ἀτελεύτητον παρὸν (βραδεῖα ροὴ τοῦ χρόνου λόγῳ τοῦ ἀγχοῦς). Δυνάμεθα γενικῶς νὰ εἰπώμεν ὅτι αἱ ζωϊκαὶ λειτουργίαι ἐπιτελοῦμεναι ἐνέχουν μόνον παρὸν. Αἱ ἀνώτεροι ψυχικαὶ λειτουργίαι ἐνέχουν καὶ τοὺς τρεῖς χρόνους.

ARTHUR RIMBAUD

Τὸ μεθυσμένο καράβι

Σὲ Ποταμούς ἀκύμαντους ἀγάλια κατεβαίνοντας
ἐνίωσα ξάφνου, ἀπ' ὦρα, δίχως ρυμουλκοὺς στοὺς κάλους⁽¹⁾.
Κάτ' Ἰνδιάνοι ἀλλόφρονες, γυμνοὺς τοὺς κατατόξευαν
σὲ ξόανα καρφωμένους παρδαλὰ καὶ σὲ πασσάλους.

Ἔτσι, κι ἀνέγγοιο πιά γιὰ πλήρωμα ἢ γεννήματα
φλαμανδικὰ καὶ πανικὰ ἀγγλικά γιὰ νὰ φορτώνω,
ὅπως ἢ φασαρία μὲ τοὺς ρυμουλκοὺς μου τέλειωσε,
καταβουλή μου οἱ Ποταμοὶ μ' ἀφήκαν νὰ ξαμῶνω.

Νὰ πῶς, παιδὶ ἀνυπάκουο λές, μέσ' στ' ἄλλο καταχείμωνο
στῶν πλημμυρίδων τὸ φρικτὸν ἐδόθηκα τὸ σάλο.
Θαρρῶ πῶς τέτοιο σμίξιμο οἱ βράχοι οἱ ἀκροτελεύτιοι
σὲ θρίαμβο ἐγκελαδικὸ δὲν εἶδαν πιο μεγάλο.

Ἡ θύελλα τὶς πελαγινὲς εὐλόγησεν ἀγρύπνιες μου.
Δέκα νυχτιές, φελλό, μ' ἐπαιξε ὁ κύμας, ποὺ ἀπὸ κάμψεις
κι ἀπὸ πνιγμοὺς τοῦ ἔγραψε ἢ μοῖρα νὰ ρολάρει πίσωθε,
χωρὶς τῶν φάρων τὶς κουτὲς νὰ ἐπιθυμήσω ἐκλάμψεις.
Πράσινο ἐνότισε νερὸ τὸ στέρνο μου τὸ ἐλάτινο,
γλυκὸ σὰν μῆλο λαίμαργα παιδὶ ποὺ τὸ δαγκώνει.
Καὶ μ' ἐπλυνεν ἡ θάλασσα ἀπὸ κρασιά κι ἐμέσματα
μὲ τόση ὀρμή, ποὺ δίχως ἄγκυρα μ' ἀφήκε καὶ τιμόνι.

Κι ἄχ, ἀπὸ τότε λούζομαι στὴν ποίησι τὴ νερένια, πού,
ἀπόσταγμα ἀστεριῶν, ἀσημογαλακτίζει, ὅπως τὸ χάος
ρουφώντας τὸ λαδί, συμβαίνει, ὡχρὸ ναυάγιο κι ἐκθαμβο,
ἓνας πνιγμένος σκεπτικὸς ν' ἀργοκυλᾷ καὶ πρᾶος,

κι ὁποῦ τὸ μπλάβο ἀλλάζει στὸ ἡλιοφῶς αἰφνίδια
κι οἷστροι κοχλάζουν καὶ ρυθμοί, πάθη ἀβυσσαῖα,
ὑπουλὸς ἔρωτας —φωτιὰ ποὺ κρυφοκαίει ἐπίβουλη
πλιὸ ἀπ' τ' ἀψέντι φθαρτικὴ κι ἀπ' τῶν κρουστικῶν τὸν ἦχο ἀκραία.

Ξέρω οὐρανοὺς ἀπώτατους ἐγώ, ποὺ ἀστραποκαίγονται,
τυφῶνες, ρέματα, τὸ βράδυ, κι ἄχ! τὴν ἀμφιλύκη
—ἓναν ἀπὸ ξαπολυμένες περιστῆρες θρίαμβο—
κι ὅ,τι ποὺ ὥς ἤττα ἐγέλασε τοῦ Νοῦ, ἔγραψε ὁ νοῦς μου νίκη.

Εἶδ' ἀπὸ φρίκη μυστικὴ τὸν ἥλιο, λές, κατάστικτο
κρυστάλλους μῶβ, μακρότατους, τὸ φῶς του νὰ γλυκαίνει·
κι εἶδα τὸ κύμα, πάντα ὑποκριτὴ πανάρχαιου δράματος,
τὰ νουφαρένια ρίγη του καμπύλες νὰ μακραίνει.

(1) Στοὺς κύλως, στά παλαμάρια.

Τὴν πράσινη κι ἐκθαμβὰ χιονισμένη νύχταν ἔδεσα
—τοῦ ὄνειρου— τ' ἀργὸ φιλί, ποὺ ἀνέβαινε στὰ πόντια μάτια,
τὸ γλαυκωχρὸ τῶν ὠδικῶν φωσφόρων ζῦπνημα καὶ τῶν
ἀναπαγόρευτων κι ἀνείπτων χυμῶν τὰ μονοπάτια.

Μῆνες μὲ καταχτύπησαν στὶς ξέρες —σ' ἄπαυτη ἔφοδο—
τὰ κύματα, ποὺ ὑστερικοὶ κι ἡλίθιοι χυμοῦσαν ταῦροι·
δὲν πρόσπεσα στὴ Μαριὰμ —τάχα πῶς στ' ἄγια πέλματα
ὑποταγὴ, τοῦ πόντου ποὺ ἄσθμαινε, τὸ ρύγχος θὰ 'βρει.

Σ' ἀνείκαστες Φλωρίδες ἡῦρε ἢ πλώρη μου, ποὺ ἀρμόνιζαν
ἀνθοὺς μὲ μάτια πάνθηρων καὶ δέρματα σωμάτων
μὲ οὐράνια τόξα —στοὺς ὀρίζοντες ποὺ ἐτέντωναν
σὰν χαλινοὶ στὰ γαλανὰ κοπάδια τῶν κυμάτων.

Εἶδα (πελώριες κόφες) ἔλη ποὺ ἐβραζαν καὶ δέσμιο,
στὰ βοῦρλα, ἓναν πελώριο Λεβιάθαν νὰ σαπίζουν·
σὲ τέλειαν ἀπνοια νεροποντές, σὲ βάραθρα
τοπία χαμένα νὰ κυλοῦν καὶ νὰ καταρρακτίζουν·

μαργάρινα νερά, καμένους οὐρανοὺς, φθίνοντες
ἥλιους· ξεβράσματα ἀπεχθῇ σ' ἀκρόγιαλα χαώδη,
κι ἀπὸ ραιβὰ κλαριά γιγάντια φίδια νὰ γκρεμίζονται
λωβὰ, ἀπὸ κοριοὺς ἀφανισμένα καὶ δυσώδη.

Σὲ μάτια παιδικὰ πῶς θὰ 'δειχνα χρυσόψαρα,
ψάρια ὠδικὰ ἢ πετούμενα —ποὺ αὐτὸ τὸ πλάτος γέμει;
Τ' ἄμυαλα ρίσκα μου ἀνθένιοι ἀφροὶ λικνίσανε
—ἀριά φτερά οἱ ἄρρητοι μοῦ ἐκόλλησαν ἀνέμοι.

Κι ἄλλοτε πάλι ἢ θάλασσα, ξεπνοημένος μάρτυρας
σὲ πόλους καὶ σὲ ζῶνες, πρᾶννε λυγμικὰ σάλο καὶ δίνη:
ἀνθοὶ σκιῶν μ' ἐγλύψαν τρυφερά —ὥχρὲς διαφάνειες
ζωῆς— κι ὥς θῆλυ ἐγὼ στὰ γόνατα εἶχ' ἀπαλύνει.

Στεριά καυγάδες ὁποῦ λίχνιζα κιτρινομάτικων
πουλιῶν κρωγμοὺς καὶ κόπρο ἀρμένιζα σπολλάτη
μπρουμυτισμένων ναυαγῶν, ποὺ ἀνάμεσα γλυστρούσανε
στὰ σάπια ξάρτια μου στερνὸ γυρεύοντας κρεβάτια.

Κάτω ἀπ' ὀρμίσκων φιόρδ πλοκαμωτά, λοιπόν, ναυάγιο,
ποὺ ἐχάθη σ' ἄφτερο, παντέρμο αἰθέρα κι ἀντικρὺ μου,
ζητώντας με, τῆς Χάνσας τὰ καράβια δὲν θὰ βγαίνανε
νὰ βροῦνε τ' ὀλομέθυστο μὲ πόντο ἀψὺ σκαρί μου,

ἐλεύθερο, σὲ ἀχλὺ ἀπὸ μώβ, τέτοιο ἀλκοὸλ ἀχνίζοντας,
 λογχίζοντας τῶν οὐρανῶν ποὺ ἀνάβανε τὸν τοῖχο,
 βλέννες γαλάζιες σκεπαστό, μοῦσκλη ἀπὸ ἥλιο — ἄνοστες
 γλύκες, ποιηταί, γιὰ τὸν ρηχὸ κι ἐλάσσονά σας στίχο—

ἐγώ, ποὺ πλέοντας στολισμένο γιορτινὰ ἱππόκαμποι
 τεφροί, σανίδα ποὺ ἐτρελλάθηκε μ' ἀκολουθοῦσαν
 καὶ οἱ χαώδεις θόλοι ἐγκρέμιζαν — χοάνες διάπυρες—
 ἀπ' τῶν Ἰούλιων τοὺς ραβδισμοὺς ποὺ τοὺς χτυποῦσαν,

ἐγώ, ποὺ συγκλονίζομουν σὰν μ' ἔφθαναν — ἀπόηχος—
 οἱ ὄργανοι τῶν Βεεμῶθ, τῶν Μαελστρόμ οἱ ρόχθοι
 κι ὕφανα αἰώνιος τὸ ἀχανὲς ταξιδευτῆς, νικῆθηκα:
 τὴν εὐτελῇ γυρεύω σιγουριὰ σὲ μιὰ εὐρωπαϊὰν ὄχθη...

Εἶδ' ἀστρικά ἀρχιπέλαγα, νησιὰ οὐρανῶν παράφορων
 μ' ὀλάνοιχτη γιὰ ναυτικούς μι' ἀνέγγιχτη πορεία:
 Ὡς σφρῖγος τῆς ἐπαύριον, σμῆνος πουλιῶν ὀλόχρυσων,
 ἐδῶ εἶν' ὁ ζόφος — κι ἐσὺ ὀκνεῖς ποὺ παίρνω σὲ ἐξορία:

Βέβαια· ἐπόνεσα πολὺ· εἶν' ἡ αὐγὴ ἀφόρητη,
 φαρμάκι ὁ ἥλιος καὶ στυγνὴ, καταστυγνὴ ἡ σελήνη.
 Ξάστερε νοῦ, ποὺ ἐνάρκωσεν ἔρωσ φτηνός, φιλόψυχος,
 στρέξε λοιπὸν τὴν πρωτινὴ, τὴν ἀβυσσαία σαγήνη.

Τί στήν Εὐρώπῃ δὲν σὲ πάει ὁ πόνος, μὰ τὸ δεῖλιασμα
 — σ' ἄθλια γούρνα πᾶς ν' ἀγκιστρωθεῖς, σὰν (ὥς βραδυάζει)
 αὐτὲς ποὺ τὰ μικρὰ παιδάκια ρίχνουν τὴ βαρκούλα τους
 εὐθραυστὴ λιμπελούλα τοῦ Μαγιοῦ ποὺ λὲς πῶς μοιάζει...

Δὲν εἶναι πιά, μὲ τέτοια βύθισι ἀρρωστιάρικη,
 ὦ ἀφροί, νὰ ξαναβγῶ στοῦ σταρομπάμπακου τὸ ναῦλο·
 πῶς ν' ἀντιβγῶ στῶν σημαιοστολισμῶν τὴν ἐπαρσι
 καὶ πῶς σὲ βλέμμα γεφυρῶν ἀτσάλινο ἢ φαῦλο...

[Ἀνάπλαση στὴν ἐλληνικὴ: Σ.Γ.Π.]

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Οί έσωτερικές άγωγές του κόσμου χωρίζονται σέ δύο γενικές κατηγορίες, άνάλογα μέ την λειτουργία των και τους στόχους των. 'Η κατανόηση τής είδοποιου διαφοράς των δύο αυτών γενικών κατηγοριών βοηθάει τó άτομο νά συνειδητοποιήσει τις ιδιοσυγκρασιακές του προτιμήσεις και νά ψάξη για την συγκεκριμένη εκείνη έσωτερική άγωγή, πού θά άπαντήσει στα ιδιαίτερα έρωτήματά του, θά λειτουργήσει στο πνευματικό επίπεδό του και θά άνταποκριθί στίς λυτρωτικές του δυνατότητες.

'Η πρώτη γενική κατηγορία έσωτερικών άγωγών ριζώνει στίς οργανωμένες θρησκείες, όπως ή ιουδαϊκή, ή μωαμεθανική ή ό έκκλησιαστικός χριστιανισμός, πού έχουν χαρακτηρη άποκαλυπτικό. "Οσες άγωγές έμπνέονται άμεσα από τις θρησκείες αυτές, καλλιεργούν την μετάδοση τής αλήθειας και την έμφύσηση πίστης σ' αυτήν. Οί πνευματικές άσκήσεις και τά διάφορα σύμβολα χρησιμοποιούνται, για νά μετατρέψουν σέ βίωμα την άποκάλυψη, πού έχει γίνει στους δημιουργούς των ή στους σημαντικούς συνεχιστές του έργου των. "Ο,τι συνέβη πηγαία σ' αυτούς, μεταδίδεται μέ μιá διαδικασία ταυτοτικής μίμησης στους μετέπειτα πιστούς, έτσι πού έδραιώνεται τελικά μιá ένóτητα έμπειρίας. Μπορεί νά χαρακτηρησθί κανείς την πρώτη αυτή κατηγορία έσωτερικών άγωγών ως άγωγές **περιεχομένου**. Αυτό πού συνενώνει τους πιστούς έδω, είναι ή έντός των λειτουργία τής από τόν πρώτον διδάξαντα άποκαλυφθείσης αλήθειας.

'Η δεύτερη κατηγορία έσωτερικών άγωγών ριζώνει στίς μυστικές δοξασίες, όπως ό ταοϊσμός, ό σουφισμός, ό άπο-

φατικός χριστιανισμός, ό βουδισμός και τά μυστήρια τής αρχαίας άνατολικής Μεσογείου, οί όποιες έχουν χαρακτηρη άνακαλυπτικό. Οί άγωγές πού έμπνέονται από τις δοξασίες αυτές, δέν άποβλέπουν στην μετάδοση μιáς αλήθειας, αλλά στην μετάδοση μεθόδων για την προσωπική της άνα-κάλυψη. Δέν έμφυσούν έτσι οί άγωγές αυτές πίστη σέ κάποιες άρχές ή πρόσωπα (μυρική εξαίρεση άποτελεί έδω ό άποφατικός χριστιανισμός), αλλά μόνο στίς χρησιμοποιούμενες μεθόδους και στους ένσάρκωτές των. Οί πνευματικές άσκήσεις, οί μύθοι και τά διάφορα σύμβολα γίνονται όργανα προοδευτικής επικέντρωσης και αυτεμβάθυνσης των μουμένων και όχι μετάδοσης τής έσωτερικής γνώσης των πρώτων διδασκάντων. "Ο,τι συνέβη πηγαία σ' αυτούς, επιδιώκεται νά συμβή επίσης στους όπαδούς των μέ μιá διαδικασία άποταύτισης από τά πάντα —περιλαμβανομένης τής ίδιαι τής άποταύτισης—, έτσι ώστε νά ύπάρξη τελικά όχι μιá ένóτητα έμπειρίας, αλλά μιá ένóτητα έέρα από την έμπειρία. Μπορεί νά χαρακτηρησθί κανείς την δεύτερη αυτή κατηγορία έσωτερικών άγωγών ως άγωγές **άντικαθρεφτισμού**. "Ο,τι συνενώνει τους πιστούς, είναι ή αλήθεια ως πράξη άρσης τής συνειδησιακής αταπάτης, πού καθορίζει την καθημερινή των αντίληψη.

"Οπως φαίνεται από τά παραπάνω, οί έσωτερικές άγωγές τής δεύτερης κατηγορίας καταξιώνουν τόν άνθρωπο όπως ακριβώς είναι, διατηρώντας άπόλυτο σεβασμό στην ίκανότητά του νά αίρη μόνος τó πέπλο των προσωπικών του ψευδεντυπώσεων, νοητικών κατασκευών και όντολογικών καθορισμών.

Γιαυτὸν τὸν σκοπὸ χρησιμοποιοῦν οἱ ἀγωγὲς αὐτὲς μεθόδους πνευματικῆς ἀσκήσεως, ποὺ ὑποκινοῦν σὲ συνεχεῖ συνειδησιακὴ ἐγρήγορση καὶ αὐτεμβάθυνση. Τὸ ἄτομο καλεῖται νὰ δώσῃ σημασίαν στὴν πράξη τῆς ἐνόρασης καὶ ὄχι στὸ ἐνορώμενο — στὴν πράξη τῆς ὑπέρβασης καὶ ὄχι στὸ ὑπερβαινόμενο —, μέχρις ὅτου καταστῇ ἱκανὸ γιὰ μιὰ τελείως ἀβίαστη πράξη ὑπερακόντισης τῶν πάντων, χαρακτηριστικὴ σφραγίδα τῆς ὁποίας εἶναι ὅτι συνεπιφέρει ὑπερακόντιση καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἐαυτοῦ. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ μετὰ τὸ ἄτομο προχωρεῖ ὄχι μόνο πέρα ἀπὸ κάθε φυσικὴ, μεταφυσικὴ ἢ ἐξωφυσικὴ σύλληψη ἢ κατάστασις, ἀλλὰ πέρα καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ «πέρα». Δὲν ζῇ πιά τὴν ὁποια ἀλήθεια, ἔστω τὴν ὕψιστη ἢ τὴν πιὸ ἀσύλληπτα ὑπερβατικὴ, ζῇ αὐτὸ ποὺ δὲν χρειάζεται τὴν ἀλήθεια καὶ δὲν χρειάζεται, συνεπῶς, νὰ ἀπο-καλυφθῇ.

Ἡ ταξινόμηση αὐτὴ τῶν ἐσωτερικῶν ἀγωγῶν σὲ δύο μεγάλες κατηγορίες δὲν ἐξαντλεῖ τὸ θέμα. Τὸ θέμα ὅμως δὲν ἐξαντλεῖται ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν φύση. Συνεπῶς τὸ μόνο ποὺ μπορεῖ νὰ γραφῇ ὡς κατακλεῖδα ἐδῶ, εἶναι ὅτι δὲν ἔχει τόση σημασία ἡ κατηγορία τῶν ἐσωτερικῶν ἀγωγῶν, στὴν ὁποία ἐντάσσεται κανεὶς, ὅσο ἡ βαθύτερη πρόθεσις τοῦ ἀναζητητῆ καὶ βέβαια ἡ ἰκανότητά του

νὰ ξεκολλάῃ ἀπὸ τὰ συνειδητοποιούμενα. Ὁ πιστὸς χριστιανός, ποὺ ὑπερβαίνει τὴν ὀρθοδοξία μέσα ἀπὸ τὸν ἴδιο της τὸν ἑαυτό, εἶναι ἄνθρωπος ἐσωτερικός. Ὁ ἰσοπεδωτικὸς ζενιστής, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερβῇ τὴν ἀπέχθειά του γιὰ τὴν χωριστικότητα τῶν πραγμάτων, δὲν εἶναι. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, σημασία δὲν ἔχει ποῦ μᾶς ὁδηγεῖ ἡ ἀκολουθούμενη ἀγωγή. Σημασία ἔχει ποῦ τὴν ὁδηγοῦμε ἐμεῖς — πῶς δηλαδὴ διαμορφώνομε ὅ,τι μᾶς διαμορφώνει. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ οἱ ἐσωτερικὲς ἀγωγὲς ἀναγνωρίζουν τὸν πιστεύοντα καὶ ὄχι τὴν πίστη, ἀγαποῦν τὸν γνωρίζοντα καὶ ὄχι τὴν γνώση. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ οἱ πραγματικὰ πνευματικοὶ ἄνθρωποι καταλαβαίνουν ἀλλήλους καὶ σέβονται ἀλλήλους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν δρόμο ποὺ ἀκολουθοῦν. Ξέρουν ὅτι τὸ θέμα δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἀλλὰ πῶς φθάνεις μέχρις ἐκεῖ — καὶ πῶς τὸ ξεχνᾷς μετὰ, χωρὶς νὰ ξεχᾷς.

Σὲ τελευταία ἀνάλυση, γιὰ τίς ἀγωγὲς περιεχομένου ὑπάρχει μόνο ἡ ἀλήθεια, ἐνῶ γιὰ τίς ἀγωγὲς ἀντικαθρεφτισμοῦ ὑπάρχει μόνο ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ βέβαια ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἀλήθεια ὁ ἱδιος — ὅταν εἶναι μόνο καὶ ἀποκλειστικὰ ἄνθρωπος.

Μετέωρος

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΜΙΧΑΗΛ

Ἑλληνικότητα

Γραμμὲς ὀρίζουσες ἰσορροπίας καὶ ρυθμῶν
ἢ διακράτησις εἰς τὸ ὥς δεῖ, παντός·
μηδὲν τὸ ἄγαν· τὸ δοκοῦν μηδέν·
τὸ μέτρον ἀριστον καὶ ἡ γνώσις ἑαυτοῦ
καὶ ἡλιαχτίδες φόρμιγγας χορδές.
Σύζυγοι — ἡ Ἑλληνικότητα καὶ Φοῖβος φῶς.
Ζυγὸς — τῆς Ἀρμονίας, τοῦ Ὠραίου.

ΓΡΗΓ. ΦΙΛ. ΚΩΣΤΑΡΑΣ*

Ἡ ἄρμονία καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ

1. Οἱ μορφές τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ

Ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς Λόγος μὲ τὴ μεταφυσικὴ του στροφὴ θὰ οἰκοδομήσει θρησκεία καὶ ρωμαλέα φιλοσοφία· μὲ τὴν τάση του γιὰ ἔρευνα καὶ τὴν ἱκανότητα γιὰ συστηματοποίηση τῶν γνώσεων θὰ δημιουργήσῃ ἐπιστήμη· μὲ τὴν προσπάθεια νὰ διαπλάσῃ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ καθιερώσῃ ἀρχὲς εὐρυθμῆς διακυβερνήσεως θὰ θεμελιώσῃ εὐνομούμενη πολιτεία καὶ ἀξιοκρατικὴ κοινωνία· μὲ τὴν προσοχὴ στὴν παραγωγὴ καὶ τὴ δίκαιη κατανομὴ τῶν οἰκονομικῶν ἀγαθῶν θὰ ὀργανώσῃ οἰκονομία· τέλος, μὲ τὴν σπάνια δεξιότητα στὴν σύλληψη μορφῶν καὶ τὴν ἔκφραση τοῦ ἰδανικοῦ κάλλους θὰ πλαστοργήσῃ ἀπαράμιλλη τέχνη.

2. Ἡ ἀποστολὴ τῆς τέχνης

Ἡ τέχνη αὐτὴ ἡ πράγματι ἀσύγκριτη ἔχει τὸ προβάδισμα ἀπέναντι σὲ ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα ἢ τίς μορφές τοῦ πολιτισμοῦ, ἀληθινὴ προεξάρχουσα τοῦ ἁρμονικοῦ χοροῦ αὐτῶν τῶν φανερώσεων τοῦ πνεύματος. Ἀπότοκος τῆς κινήσεως τοῦ Λόγου γιὰ τὴν αἰσθητικὴ κατανόηση τῆς πραγματικότητος, ἡ τέχνη κυοφορεῖται μέσα σὲ ἓνα γαλήνιο κλῖμα ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας καὶ ἰσορροπία — ζυγισμένη ὡς πρὸς τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενο — ἐκδηλώνεται σὲ ποικίλες καὶ μεγαλειώδεις μορφές. Ἡ σπουδαιότερη μορφή τέχνης, ἡ συγκλονιστικώτερη τοῦ ἀνθρώπινου Λόγου, εἶναι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ τραγωδία. Ἡ τραγωδία αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ γόνιμο τέρμα μακρόχρονης ἐξελεγκτικῆς διαδικασίας μέσα στὸ *corpus* μιᾶς φωτεινῆς ποιητικῆς δημιουργίας, τὸ τέρμα μιᾶς πορείας ἐπίπονης ποὺ ὠδήγησε σὲ ἀπίθανη ὀριμότητα καὶ ὀξυνση τῆς σκέψεως.

Τί θέλει νὰ ὑπογραμμίσῃ, τώρα, αὐτὴ ἡ τέχνη, εἶναι γνωστό: τὴν ἀξιοπρεπῆ, ὀρθὰ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴν ἀμείλικτη μοῖρα του.

3. Ὁ χαρακτήρας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς

Οὐσιαστικὰ εἶναι ἓνας ἄλλος τρόπος ἐκφράσεως τῆς πνευματικῆς αὐτονομίας, τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ψυχικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοτέλειας τῶν ἀτόμων μέσα στὴν πολιτεία. Τοῦτο φαίνεται καθαρώτερα στὴν γλυπτική. Ὁ παριστάμενος, μὲ τὸ ἀσύγκριτο σωματικὸ κάλλος, εἶναι γεμᾶτος ψυχικὴ ἀλκὴ καὶ ἐσωτερικὴ αὐτάρκεια, αἰώνια νέα καὶ ἀθάνατη.

Ὁ χαρακτήρας τῆς κλασσικῆς Ἀθήνας καὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γενικὰ εἶναι κυρίως αἰσθητικός. Ὁ ἄρτιος ἄνθρωπος ἦταν τὸ αἶτημα αὐτῶν τῶν εὐκαρπῶν καὶ εὐλογημένων καιρῶν. Αὐτὸν τὸν σκοπὸ εἶχε ἡ «πόλις» καὶ αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες ὑπηρετοῦσε ἡ παιδεία: τὴν σύμμετρη καὶ ἰσορροπία ἀνάπτυξή του πρῶτα καὶ τὴν ἄψογη καὶ ἁρμονικὴ ἐκδήλωσή του — τὴν ἠθικὴ του πράξις — ὕστερα· τὴν Ἀρετὴ του! Ἀλλὰ καὶ ἡ κλασσικὴ τέχνη τὸ ἴδιο ἐξέφραζε. Ἐδῶ βρίσκεται ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης

* Ὁ κ. Γρηγ. Φιλ. Κωσταρᾶς εἶναι μόνιμος ἐπίκουρος καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

εἶναι ἀληθινὸς κόσμος, στολίδι, τάξη, ἰσορροπία, ἁρμονία, ὁμορφιά!

Εἶναι ἡ ἄρρητη ὁμορφιά ποῦ πλημμυρίζει τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ ποιητῆ Schiller· τὸν ἀφαρπάζει καὶ τὸν ἀναγκάζει σὲ θεϊκὸ ἐκστασιασμό: «*Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τίποτε δὲν ἦταν ἅγιο παρὰ μονάχα ἡ ὁμορφιά. Ὁμορφε κόσμε! Ποῦ εἶσαι! Ξαναγύρνα, τῆς πλάσης Ἄνοιξη χρυσῇ*»!¹ Εἶναι ἡ νοσταλγικὴ ἱκεσία πρὸς τὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα, ποῦ πρώτη αὐτὴ διεμόρφωσε τὸν ἄνθρωπο, τὸν εἶδε ὡς ἀξία καὶ αὐταξία, τὸν ἐπλούτισε μὲ παιδεΐα καὶ τοῦ ἔδωσε κάλλος καὶ ἀρετὴ.

4. Ὁ λόγος τῆς φιλοσοφίας

Στὴ σωκρατικὴ, ἐξ ἄλλου, διδασκαλία —ὅπως καὶ στὴ γαλήνια μορφὴ του— συνταιριάζονται ἁρμονικὰ ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια μὲ τὴν ἠθικὴ σκέψη. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ φιλοσοφία γενικώτερα εἶναι ἀγώνας γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐσωτερικὴ του εὐδαιμονία ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη συνέπεια ἀνάμεσα στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη. Ἔτσι δημιουργεῖται ὁ «κόσμος», ἡ εὐταξία καὶ γίνεται ὁ ἄνθρωπος «καλὸς κάγαθος», ἀθλημένος-πνευματικὰ καὶ σωματικὰ ὠραῖος καὶ δυνατός. Καὶ πρὸ πάντων ὑπεύθυνος, ἐλεύθερος καὶ αὐτάρκης. Ἡ φιλοσοφία, ἄλλωστε, ἐστιάζει τὴν προσοχὴ τῆς κυρίως στὸν Ἄνθρωπο ὡς ἔλλογον ὄν καὶ μάλιστα στὴν περιοχὴ ἐκείνη τῶν θεωρήσεων καὶ τῶν βιώσεων ποῦ εἶναι ἡ Ζωή. Μιὰ ζωὴ δίχως καταναγκασμό, αὐστηρὰ προσηλωμένη καὶ ὀργανωμένη ἐπάνω στὸ δημοκρατικὸ ἰδεῶδες².

Γι' αὐτὸ οἱ πολῖτες τῆς Ἀθήνας σήμαιναν συναγερμό, εἴτε ἐσωτερικὴ εἴτε ἐξωτερικὴ εἶχε τὴν προέλευσὴ τῆς ἡ ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἐλευθέρης δημοκρατικῆς πολιτείας. Οἱ πατριωτικὲς σάλπιγγες ἤχοῦσαν καὶ οἱ πῦλεις ἐκλείναν γιὰ τοὺς βαρβάρους. Ἡ ἐνσυνείδητη ἀφοσίωση καὶ ἡ πίστη στὴν «πόλι» ἔκαναν τοὺς δημόσιους ἄνδρες νὰ νοιώθουν ἀγέρωχοι περισσότερο γιὰ τὰ πολεμικὰ τους κατορθώματα καὶ λιγώτερο γιὰ τὸ πνευματικὸ τους ἔργο. Εἶναι ἐπίσης ὑψιστα διδακτικὸ, ὅτι μόνον ὅσοι ὑπηρετήσαν τὴν πατρίδα στὶς δύσκολες ὥρες, ἦταν ἄξιοι νὰ καταλάβουν καίριες ἡγετικὲς θέσεις. Οἱ ἀπόντες ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες περιεφρονοῦντο κάποτε ὡς τὸν πλήρη ἐξευτελισμό!

Ἀπέναντι στὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα στάθηκαν οἱ αἰῶνες μὲ θαυμασμό καὶ ἄντλησαν ἀπὸ τὴν ἀστείρευτὴ πηγὴ τῆς. Ἀκόμη καὶ ὅσοι τὴν εἶδαν μὲ βλέμμα αὐστηρὸ καὶ ἐπικριτικὸ, γοητεύτηκαν ὥστόσο ἀπὸ τὴν μεγαλειώδη ἁρμονία καὶ ἐνότητα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Die Götter Griechenlands*, σ. 19.

2. Γρηγ. Φιλ. Κωσταρά, *Ἡ πολιτιστικὴ πορεία*, Ἀθήνα 1980², σσ. 28 κ' ὑστ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΝΤΟΣ

Ἡ ἄμεση δημοκρατία καὶ τὰ ἄλλα πολιτεύματα

Ὑπάρχουν τέσσερις τρόποι ἀνάδειξης τῶν ἀρχόντων: α) τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα, β) ἡ ἐκλογή, γ) ἡ κλήρωση καὶ δ) ὁ διορισμός. Τὰ τρία πρῶτα ἀντιστοιχοῦν στὰ τρία πολιτεύματα· ὁ διορισμός χρησιμοποιοῦται καὶ στὰ τρία.

Ἡ πολιτευματικὴ ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἔχουμε κοινωνικὴ διαφοροποίηση, ἦταν ἀπὸ τὴ Μοναρχία πρὸς τὴ Δημοκρατία· καὶ φυσικὰ ὡς πρὸς τὸν τρόπο ἀνάδειξης τῶν ἀρχόντων ἡ ἐξελικτικὴ πορεία ἦταν ἀπὸ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα πρὸς τὴν κλήρωση. Κάθε ἐπόμενο πολίτευμα χρησιμοποιοῦσε καὶ συνθέτιες τοῦ προηγούμενου. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ Μοναρχία χρησιμοποιοῦ τὸ κληρονομικὸ δικαίωμα καὶ κατὰ κόρο τὸ διορισμό, ἡ Ὀλιγαρχία χρησιμοποιοῦ σὰν πρωταρχικὸ τρόπο ἀνάδειξης τῶν ἀρχόντων τὴν ἐκλογή καὶ συχνὰ τὸ διορισμό. Ἡ Δημοκρατία πάλι χρησιμοποιοῦ κατὰ κόρο τὴν κλήρωση⁽¹⁾ καὶ σὲ εἰδικές καὶ λίγες περιπτώσεις τὴν ἐκλογή. Ὁ διορισμός στὴ Δημοκρατία εἶναι πολὺ σπάνιος καὶ γιὰ θέσεις δευτερεύουσες, πού ἐξαρτῶνται ἀπὸ κάποιο κληρωτὸ ὄργανο. Στὴν ἀρχαία Ἀθήνα⁽²⁾ διάφοροι κληρωτοὶ ἀρχοντες εἶχαν δικαίωμα νὰ πάρουν κάποιο ἐμπιστό τους βοηθὸ γιὰ τὴν καλύτερη διεκπεραίωση τῶν καθηκόντων τους.

Οἱ κληρωτοὶ ἀρχοντες εἶναι ἐνιαῦσοι καὶ μὴ ἀνακλητοί· λογοδοτοῦν ὅμως στὰ δικαστήρια, μόλις ἡ θητεία τους λήξει. Ἀντίθετα, οἱ αἵρετοί εἶναι ἀνακλητοὶ ὅποιαδήποτε στιγμή, εἶναι καὶ αὐτοὶ ἐνιαῦσοι, λογοδοτοῦν στὰ δικαστήρια μὲ τὸ πέρασ τῆς θητείας τους καὶ εἶναι ἐπανεκλόγιμοι. Οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχοντες ἦσαν αἵρετοὶ ἀλλὰ ἀπὸ καθορισμένες οἰκογένειες⁽³⁾.

Διάρκεια τῆς θητείας

Διαφορετικὴ εἶναι ἡ τακτικὴ τοῦ κάθε πολιτεύματος ὡς πρὸς τὴ διάρκειά τῆς θητείας. Στὴ Μοναρχία ὁ μονάρχης εἶναι ἰσόβιος· οἱ ὑπόλοιποι ἀρχοντες διορίζονται καὶ παύονται ἀπὸ τὸν μονάρχη. Στὴν Ὀλιγαρχία ἡ διάρκεια κυμαίνεται ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἡ Ὀλιγαρχία εἶναι πιὸ κοντὰ στὴ Μοναρχία ἢ πιὸ κοντὰ στὴ Δημοκρατία. Γενικὰ αὐτοὶ πού ἀσκοῦν κάποια λειτουργία

τῆς ἐξουσίας ἐπαγγελματικά, ὅπως γιὰ παράδειγμα οἱ δικαστές, εἶναι ἰσόβιοι λειτουργοί· ἂν τὴν ἀσκοῦν ἡμιεπαγγελματικά, τυπικὰ ἀνανεώνονται κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα· οὐσιαστικά ὅμως παραμένουν οἱ ἴδιοι τόσο στὴ νομοθετικὴ, ὅσο καὶ στὴ διοικητικο-εκτελεστικὴ λειτουργία.

Στὴ Δημοκρατία ἔχουμε ἰσοβιότητα γιὰ τὴ νομοθετικὴ λειτουργία, ἐπειδὴ σ' αὐτὴ μετέχουν ὅλοι οἱ ἐλεύθεροι πολῖτες· γιὰ τὴ δικαστικὴ λειτουργία ἐνιαῦσια θητεία, πού εἶναι δυνατό νὰ ἐπαναληφθεῖ πολλές φορές κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ζωῆς τοῦ ἐλεύθερου πολίτη ἀκόμα καὶ τὸν ἀμέσως ἐπόμενο χρόνο· γιὰ τὰ ἀξιώματα τῆς διοικητικο-εκτελεστικῆς λειτουργίας ἡ θητεία ἦταν ἐνιαῦσια κατὰ κανόνα ἢ μικρότερη, μὲ μὴ δυνατότητα νέας ἀνάληψης ἀξιώματος κληρωτοῦ στὴ λειτουργία αὐτή.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ὅτι, ὅσο περισσότερες ἀρμοδιότητες ἔχει κάποιο ἀξίωμα στὴ διοικητικο-εκτελεστικὴ λειτουργία, τόσο πιὸ ὀλιγοχρόνια ἔχει τὴ θητεία του. Ὁ βουλευτὴς εἶχε θητεία ἐνιαῦσια· ὁ πρύτανης, ἀξίωμα πού ἦταν κάτι σὰν ὑπουργὸς ἢ κυβερνητικὸς βουλευτὴς, εἶχε θητεία μόνο 36 ἢ 35 ἡμερῶν καὶ ὁ πρόεδρος τῶν πρυτάνεων, ἀξίωμα πού θὰ ἀντιστοιχοῦσε σήμερα στὸν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας, ἦταν μόνο γιὰ 24 ὥρες.

Μονοπρόσωπα ὄργανα δὲ συνθίζονται στὴ Δημοκρατία καὶ ἰδιαίτερα στὴν διοικητικὴ ἐκτελεστικὴ λειτουργία· κι ἂν ὑπάρχουν, ἔχουν θητεία πολὺ ὀλιγόχρονη· γι' αὐτὸ καὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἀσχημα ἀποτελέσματα τῆς κλήρωσης (γιὰ παράδειγμα, ἄτομα ἀνίκανα) ἐκμηδενίζονται.

Ἡ ἐξουσία τὸν πρῶτο χρόνο ὀριμάζει τὸν ἄνθρωπο, τὸ δεύτερο τὸν μεθάει, καὶ «καβαλάει κανεὶς τὸ καλὰ μὲν» κατὰ τὴ λαϊκὴ ρῆση· ἀπὸ τὸν τρίτο χρόνο καὶ πέρα ἡ ἐξουσία διαφθείρει⁽⁴⁾ τὸν κάθε πολίτη. Ὅλα αὐτὰ οἱ πρόγονοι τὰ εἶχαν φιλοσοφῆσει καί, ἐνῶ ἔλεγαν ὅτι «ἀρχὴ ἄνδρα δεικνύει», θέσπισαν μονόχρονη τὸ πολὺ θητεία καὶ ἐφτιαξαν παράλληλα καὶ τὸ θεσμὸ τοῦ ὁστρακισμοῦ· καὶ τὸ Θεμιστοκλῆ, ἀφοῦ πρῶτα τὸν τίμησαν, ὅπως ἄλλωστε τοῦ ἄξιζε, σὰ σωτήρα τῆς Ἑλλάδας τόσο οἱ Ἀθηναῖοι ὅσο καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες, τὸν ὑ-

ποχρέωσαν να εγκαταλείψει την πατρίδα, να καταφύγει στον πολιτικό και έθνικό έ-
χθρο και να αυτοκτονήσει, για να μην προ-
δώσει τόσο την πατρίδα του όσο και τον έ-
αυτό του τον ίδιο και το έργο του· κι αυτό,
γιατί είχε αρχίσει να θεωρεί τον έαυτό του
άναντικατάστατο και να δείχνει τάσεις
πώς θέλει να γίνει τύραννος στην Αθήνα
και αρχηγός όλης της Ελλάδας.

Η ολιγόχρονη και για μιά μόνο φορά
συμμετοχή στη διοικητικο-εκτελεστική ά-
ποτρέπει τη δημιουργία μίσους και παθών.
Κι έπειτα, την καλή ή κακή εκτέλεση των
καθηκόντων την κρίνει το δικαστήριο α-
τεπάγγελτα με τη λήξη της ενιαύσιας θη-
τείας. Στην ατεπάγγελη αυτή δίκη κάθε
πολίτης δύναται να παραβρεθεί και να κά-
νει καταγγελία και μήνυση, σε περίπτωση
πού έχει νομίσει ότι αδικήθηκε από κάποιο
κρινόμενο· αυτό προλαβαίνει κάθε ένδεχό-
μενη αυτοδικία. Έτσι η Δημοκρατία είναι
το μόνο πολίτευμα, στο οποίο δεν υπάρ-
χουν δολοφονίες προσωπικοτήτων ούτε
σωματοφύλακες για να τις προλάβουν· ά-
φοι κάθε πολίτης είναι ένας μελλοντικός
αρχηγός, που μπορεί να αντικαταστήσει το
δολοφονημένο.

Αλλά δεν είναι μόνο αυτό: τα έξοδα ά-
στυνόμευσης είναι γενικά πολύ χαμηλότε-
ρα παρά στα άλλα πολιτεύματα, γιατί το
κράτος δικαίου και η κοινωνική πρόνοια, ή
εύκολη καταφυγή στα δικαστήρια και η ά-
νέξοδη και ταχεία διαδικασία άποτρέπουν
κάθε άλλη χρήση και το πολίτευμα πλη-
σιάζει πολύ σε ιδεώδη επίπεδα.

Πολιτεύματα και άνθρωπος

Η Μοναρχία δέ νοιάζεται για το άτομο.
Οί άνθρωποι άποτελούν μάζα με δικαιώμα-
τα ύποτυπώδη, που μοναδικός τους προο-
ρισμός είναι να ύπηρετούν το μονάρχη. Η
αύθαιρεσία του τελευταίου είναι γενικός
κανόνας.

Στην Ολιγαρχία πάλι ο άνθρωπος αρχί-
ζει να ξεφεύγει από τη μάζα και να γίνεται
άτομο, να έχει ιδιωτική ζωή, και στις έξε-
λιγμένες μάλιστα Ολιγαρχίες, γνωστές με
την όνομασία «κοινοβουλευτική αντιπρο-
σωπευτική δημοκρατία», εξασφαλίζονται
στοιχεία πολίτες μέσω των Συνταγμάτων όρι-
σμένα άτομικά ή πολιτικά δικαιώματα. Τα
τελευταία στην ουσία δεν είναι πραγματικά
πολιτικά δικαιώματα αλλά «οίονοι πολιτι-

κά δικαιώματα». Τα πολιτικά δικαιώματα
συνεπάγονται ούσιαστική συμμετοχή στην
άσκηση της εξουσίας, και αυτό γίνεται μό-
νο στη Δημοκρατία. Στις «αντιπροσωπευ-
τικές δημοκρατίες» της Δύσης ή ένασχό-
ληση με την πολιτική είναι φαινομενική και
στις «λαϊκές» ή «σοσιαλιστικές δημοκρα-
τίες» του ανατολικού συνασπισμού ή ένα-
σχόληση με την πολιτική είναι άνύπαρκτη·
κι αν ύπάρχει κάπου, αυτό δεν είναι παρά
μόνο στα χαρτιά.

Τα οίονοι πολιτικά δικαιώματα

Η νομοθετική άρμοδιότητα στις ολιγαρ-
χίες άνατίθεται σε πολύ λίγους και συχνά
στοιχεία ίδιους πολίτες, που άπασχολούνται
ήμιεπαγγελματικά, σά βουλευτές, με τη νο-
μοθετική λειτουργία. Πολύ σπάνια —μέσω
του θεσμού του δημοψηφίσματος— ρωτιέ-
ται όλο το σώμα των πολιτών για κάποιο
ζήτημα νομοθετικού περιεχομένου. Η
πρωτοβουλία όμως για τη διένεργεια του
δημοψηφίσματος άνατίθεται συνήθως σε έ-
να μονοπρόσωπο πολιτειακό όργανο, τον
άνωτατο άρχοντα, πράγμα που άμβλύνει
τη δημοκρατική καταγωγή του θεσμού. Σε
μερικά ολιγαρχικά πολιτεύματα ο θεσμός
αυτός είναι πιο εύχρηστος, γιατί δεν έξαρ-
τάται από ένα μονοπρόσωπο πολιτειακό
όργανο. Το ούσιαστικά άνύπαρκο δικαίω-
μα του νομοθετείν ύποκαθίσταται από το
«οίονοι πολιτικό δικαίωμα» του εκλέγειν.
Μέσω αυτού ο πολίτης άναθέτει σε άλλους
να νομοθετούν στο όνομά του.

Τη δικαστική άρμοδιότητα στις Όλι-
γαρχίες άσκούν έπαγγελματίες δικαστές,
ένω το πολιτικό δικαίωμα του δικάζειν ύ-
ποκαθίσταται από το «οίονοι πολιτικό δι-
καίωμα» του δικάζειν. Έτσι όποιοςδήπο-
τε πολίτης —θεωρητικά— μπορεί να γίνει
δικαστής στα όρκωτά δικαστήρια, αν ή
κλήρωση τον ευνοήσει. Είναι όμως τόσο
άμβλυμένος από τις ολιγαρχικές διαδικα-
σίες και τα ολιγαρχικά νομικά κωλύματα ό
δημοκρατικός αυτός θεσμός, ώστε πραγ-
ματικό πολιτικό δικαίωμα του δικάζειν δεν
ύπάρχει στις Όλιγαρχίες.

Στη διοικητικο-εκτελεστική λειτουργία
μπορεί ο πολίτης να συμμετέχει έπαγγελ-
ματικά σε θέσεις μη άποφασιστικές σά δη-
μόσιος ύπάλληλος· στις άποφασιστικές ό-
μως θέσεις των ύπουργών, του προέδρου
της Δημοκρατίας κ.λπ. μετέχουν ήμιεπαγ-

γελματικά λίγοι. Ἔτσι κι αὐτὸ τὸ πολιτικὸ δικαίωμα καταλήγει σὲ «οἰονεὶ πολιτικὸ δικαίωμα».

Εἶναι λοιπὸν οἱ σημερινὲς «δημοκρατίες» (κοινοβουλευτικές, λαϊκές, σοσιαλιστικές) ὀλιγαρχικά πολιτεύματα, ὅσα δικαιώματα κι ἂν παραχωροῦνε στὸν πολίτη. Πάντα τὸ κράτος θὰ εἶναι ἡ ἀνώτερη ἀφηρημένη δύναμη, ποὺ θὰ ἐκχωρεῖ καὶ ὁ πολίτης ὁ φτωχὸς συγγενής, ποὺ οὐσιαστικά θὰ κρατιέται μακριὰ ἀπὸ τὶς λειτουργίες τῆς ἐξουσίας, δηλαδή δὲ θὰ εἶναι πολίτης, γιατί δὲ θὰ ἔχει πολιτικὰ δικαιώματα. Πολίτες μὲ πραγματικὴ τοῦ ὄρου σημασία ἔχουμε μόνο στὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς δημοκρατίες, γιατί ἐκεῖ τὸ σῶμα τῶν πολιτῶν ἦταν τὸ κράτος τὸ ἴδιο. Στὶς σημερινὲς «δημοκρατίες» δὲν ὑπάρχουν πολίτες· ὑπάρχουν μόνο «οἰονεὶ πολίτες», ποὺ ἔχουν «οἰονεὶ πολιτικὰ δικαιώματα».

Συνταγματικὴ δικτατορία

Καὶ αὐτὰ ὅμως τὰ «οἰονεὶ πολιτικὰ δικαιώματα» εἶναι δυνατό νὰ περιορισθοῦν ἢ νὰ ἀνασταλοῦν τελείως ἀπὸ τὸ θεσμὸ τῆς «κατάστασης ἀνάγκης» ἢ «πολιορκίας». Γι' αὐτὸ ἀλλωστε καθορίζονται κατηγορηματικὰ ἀπὸ τοὺς καταστατικούς χάρτες τῶν σημερινῶν ὀλιγαρχιῶν: γιὰ νὰ εἶναι δυνατό νὰ περιορίζονται ἢ νὰ ἀναστέλλονται, κάθε φορὰ ποὺ τὸ ὀλιγαρχικὸ πολίτευμα κρίνει πὼς βρίσκεται σὲ κίνδυνο (ἐσωτερικὸ ἢ ἐξωτερικόν).

Ἡ καταγωγὴ αὐτοῦ τοῦ ὀλιγαρχικοῦ θεσμοῦ ἀνάγεται στὸ ρωμαϊκὸ θεσμὸ τῆς δικτατορίας⁽⁵⁾, γι' αὐτὸ καὶ τὸ σύγχρονο θεσμὸ τῆς «κατάστασης πολιορκίας» κάλλιστα μποροῦμε νὰ τὸν ἀποκαλέσουμε «συνταγματικὴ δικτατορία».

Ὁ θεσμὸς τῶν κομμάτων

Ἡ Δημοκρατία βλέπει τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν σὰν ἄθροισμα ἀτόμων. Ἀντίθετα ἡ Ὀλιγαρχία φαλκιδεύει ἢ καὶ στερεῖ τελείως τὰ πολιτικὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ βλέπει τὸ πλῆθος τῶν πολιτῶν σὰ μάζα ἄμορφη. Τόσο ἡ φαλκίδευση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ὅσο καὶ ἡ μαζοποίηση τῶν πολιτῶν πετυχαίνεται μέσῳ τοῦ θεσμοῦ τῶν κομμάτων.

Πὼς πραγματοποιεῖται ὅμως ἡ φαλκίδευση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων; Τὰ κόμματα εἶναι ὀλιγαρχικὸς θεσμὸς· κι αὐ-

τό, γιατί καμμιά ἐνωση προσώπων (κόμμα, σύλλογος, συνδικάτο) δὲ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει δημοκρατικὴ λειτουργία, ἂν δὲν ἐφαρμόζει στὸν ἐσωτερικὸ τῆς κανονισμὸ τὴν τριττὴ διάκριση τῆς ἐξουσίας, τὴν κλήρωση σὰν τρόπο ἀνάδειξης τῶν στελεχῶν τῆς καὶ τῆ συμμετοχῆ ὅλων τῶν μελῶν τῆς στὶς ἐξουσιαστικὲς θέσεις: καὶ τὰ κόμματα ἔχουν δομὴ ὀλιγαρχικότερη ἀπὸ τὸ ὀλιγαρχικὸ κράτος, μέσα στὸ ὁποῖο λειτουργοῦν· κι αὐτό, γιατί, ἐνῶ ἡ κρατικὴ ἐξουσία ἐφαρμόζει ἔστω καὶ φαλκιδευμένα τὴν τριττὴ διάκριση, ἡ κομματικὴ ἐξουσία δὲν τὴν ἐφαρμόζει ποτέ: σὲ κανενὸς κόμματος τὸ καταστατικὸ δὲ βρίσκουμε ρήτρες, ποὺ νὰ εἰσάγουν τὴν τριττὴ διάκριση μέσα στὸ κόμμα καὶ τὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς Δημοκρατίας (κλήρωση, μὴ ἐπαγγελματισμὸ, ἐναλλαγὴ τῶν στελεχῶν κ.λπ.). Πὼς εἶναι λοιπὸν δυνατό ἕνας περισσότερο ὀλιγαρχικὸς θεσμὸς —τὸ κόμμα— νὰ φέρει ἕναν ἄλλο λιγότερο ὀλιγαρχικὸ θεσμὸ —τὴν κοινοβουλευτικὴ «δημοκρατία»— πιὸ κοντὰ στὴ Δημοκρατία; Μιὰ τέτοια ἀποστολὴ μόνο ἕνα κόμμα βασισμένο στὶς καθορισμένες δημοκρατικὲς ἀρχὲς θὰ εἶχε κάποια πιθανότητα νὰ τὴν ἐπιτελέσει.

Μὲ τὸ νὰ μὴν ἐφαρμόζουν λοιπὸν τὰ κόμματα τὶς δημοκρατικὲς ἀρχές, συνθηθίζουν τοὺς πολίτες στὸ νὰ μὴν ἔχουν λειτουργικὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ στὸ νὰ ἀρκοῦνται στὰ διακοσμητικὰ «οἰονεὶ πολιτικὰ δικαιώματα».

Σὲ ἀντιστάθμισμα τὰ κόμματα διοργανώνοντας γιορτές, ἀφισοκολλήσεις, ἐκδηλώσεις διάφορες διοχετεύουν τὴ φυσικὴ διάθεση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ πολιτικὴ ἐνασχόληση σὲ ἄλλες πολιτικοφανεῖς ἐνασχολήσεις· κι ἔτσι τὸν ἀποπροσανατολίζουν καὶ τὸν ἐκτονώνουν, γιὰ νὰ μὴν τὸν ἐνοχλεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀσχολεῖται σωστά μὲ τὴν πολιτικὴ.

Πὼς πετυχαίνεται τώρα ἡ μετατροπὴ τοῦ πλῆθους ἀπὸ ἄθροισμα ἀτόμων σὲ ἄμορφη μάζα; Ἄν θέλαμε νὰ ἀναλύσουμε τὸ λόγο κάποιου ἀρχαίου ἀθηναίου ρήτορα, θὰ διαπιστώναμε ὅτι ὁ ὁμιλητὴς προσπαθεῖ μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα νὰ πείσει τὸν ἀκροατή. Οἱ λόγοι τῶν σημερινῶν ρητόρων δὲν ἔχουν ἐπιχειρήματα ἀλλὰ συνθήματα. Οἱ πολιτικὲς συγκεντρώσεις γίνονται, ὄχι γιὰ νὰ ἀκούσουμε καὶ νὰ πεισθοῦμε σχετικὰ μὲ κάποιο ζήτημα, ἀλλὰ γιὰ νὰ φωνάξουμε τὰ

συνθήματά μας και να αλληλοδώσουμε τα διαπιστευτήριά μας ότι ανήκουμε στον ίδιο κομματικό χώρο. Τα συνθήματα δίνονται συνήθως από τους διοργανωτές στις κομματικές συγκεντρώσεις και φωνάζονται από ένθερμα οργανωμένα κομματικά μέλη. Οί συγκεντρωμένοι είναι από πριν πεισμένοι για την ορθότητα των λόγων του ρήτορα και συχνά δεν τον αφήνουν να επιχειρηματολογήσει, αν τύχει βέβαια να κάνει κάτι τέτοιο, αλλά τον διακόπτουν για να φωνάξουν τα συνθήματα και να παρασύρουν με τον ένθουσιασμό και το φανατισμό τους κάθε διατακτικό. Υπάρχει πραγματικά ένας φαύλος κύκλος συνενοχής ανάμεσα στον κομματικό ρήτορα και το κομματικό ακροατήριο. Στο κόμμα μέσα βέβαια διαφορετική γνώμη δε χωράει. Λίγοι συνήθως καθορίζουν την κατευθυντήρια κομματική γραμμή και τα άλλα μέλη και οι ψηφοφόροι ακολουθούν και είναι ή συνθηματολογία ένας από τους συντελεστές της ενότητας του κόμματος. Η ενότητα όμως αυτή δεν είναι τίποτε άλλο παρά μετατροπή του πλήθους σε άμορφη μάζα, που έχει εκχωρήσει το δικαίωμά της να σκέφτεται σε μία φούχτα ανθρώπους. Άλλα αυτή ή εκχώρηση είναι ή ουσία της αποπολιτικοποίησης. Είναι λοιπόν ή μαζοποίηση του πλήθους ή ασφαλέστερη αποπολιτικοποίηση· κι αυτό είναι που ενδιαφέρει τα μέγιστα τις ολιγαρχικές πολιτείες. Και τη διεκπεραίωση της μαζοποίησης και της αποπολιτικοποίησης ή 'Ολιγαρχία την αναθέτει στα κόμματα. Κομματικοποίηση λοιπόν σημαίνει αποπολιτικοποίηση.

Η μη προσκόλληση σ' ένα κόμμα είναι αδιανόητη για ένα εξελεγμένο ολιγαρχικό πολίτευμα. Κάθε πολίτης πρέπει να έχει την κομματική του έτικεττα, κι αν κάποιος δεν άνεχεται αυτή την ετικετοποίηση και ζει χωρίς έτικεττα, θεωρείται περιθωριακός και συχνά υποπτος από το ολιγαρχικό κατεστημένο.

Και πολύ συχνά συμβαίνει και το άλλο: μόλις κάποιος μιλήσει ή γράψει ή με οποιοδήποτε τρόπο εκφέρει μία οποιαδήποτε γνώμη, άμέσως προσπαθούν να τον καταχωρίσουν κάπου· κι αν τα λεγόμενά του δεν ανταποκρίνονται στη συνθηματολογία κανενός γνωστού κόμματος και καμιά ομάδα δε μπορεί να τον αναγνωρίσει για δικό της, τον καταχωρίζει κανένας σε κάποιο άλλο, έξω από το δικό του, κομματι-

κό χώρο. Έτσι το ίδιο πρόσωπο είναι δυνατό να χαρακτηριστεί έναλλακτικά μαύρος, γκριζός, γαλάζιος, πράσινος, γαλαζοπράσινος, πρασινοκόκκινος, κοκκινόμαυρος, κόκκινος καθαρός, ροζέ και άλλα πολλά!

Με την εμφάνιση της Δημοκρατίας το άτομο, το κάθε άτομο, αρχίζει να ξεχωρίζει από την άμορφη μάζα, στην οποία τον είχε και τον κρατάει και σήμερα ή 'Ολιγαρχία. Με την εμφάνιση της Δημοκρατίας αρχίζει να αναπτύσσεται ή λυρική ποίηση, γιατί άκριβώς εκφράζει προσωπικά πάθη και έγνοιες και πρώτα από όλα την έγνοια του θανάτου. Πριν τη Δημοκρατία ο θάνατος, ο ατομικός θάνατος, δεν ήταν τόσο αίσθητός, γιατί, κι αν το άτομο πέθαινε, το γένος, ή φυλή εξακολουθούσαν να ζούν. Με τον έρχομό της Δημοκρατίας και την εξύψωση του ατόμου ή έννοια και ή έγνοια του θανάτου πήρε διαφορετική χροιά, γιατί έγινε ατομική υπόθεση. Με την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας το θέμα του θανάτου έγινε ένα από τα βασικά θέματα της ποίησης και γενικά της τέχνης· και το θέμα αυτό παρέμεινε βέβαια στην τέχνη και μετά το θάνατο της Δημοκρατίας, όπως άλλωστε παρέμειναν και πλήθος άλλες πολιτιστικές αξίες στα μετά τη Δημοκρατία ολιγαρχικά πολιτεύματα.

Στη Δημοκρατία κάθε άτομο είναι μία αὐταξία. Αυτό άλλωστε είναι και το νόημα της κλήρωσης: κάθε πολίτης έχει τις ίδιες πιθανότητες να αναδειχθεί άρχοντας στη δικαστική ή τη διοικητικο-εκτελεστική λειτουργία της εξουσίας· στη νομοθετική, όπως έχει επισημανθεί, συμμετέχει σ' όλη του τη ζωή.

Είναι περίεργο για ποιό λόγο ο σερ Μ.Ι. Finley (Δαυλός, τεύχ. 32-33) στο άρθρο του για τη δημοκρατία στην αρχαία Ελλάδα δεν μάς παραπέμπει καθόλου στα δύο έργα της αρχαιότητας⁽⁶⁾, που δίνουν τις περισσότερες πληροφορίες για το πολίτευμα αυτό. Θα αποτολμούσα να εκφράσω τις ακόλουθες απόψεις: Ο έρευνητής του Καϊμπριτζ έχοντας διαπιστώσει ότι το πολίτευμα της «κοινοβουλευτικής δημοκρατίας» δεν έχει καμιά σχέση με τη Δημοκρατία, όπως τουλάχιστο μάς την περιγράφει ο Άριστοτέλης, δε θέλει να εισαγάγει «καινά δαιμόνια» προκαλώντας—γιατί όχι—δυσπιστία και επιφυλακτικότητα για το δημοκρατικό χαρακτήρα ενός πολιτεύματος από τη ση-

μερινή Πολιτική Ἐπιστήμη, πού ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔχει βρετανική τὴν καταγωγή⁽⁷⁾.

Ὁ Finley λοιπὸν λέει πὼς δὲν ὑπῆρχε στὴν ἀρχαία Ἀθήνα Σύνταγμα πού νὰ καθορίζει μὲ σαφήνεια τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ νὰ τὰ προστατεύει. Νὰ τοῦ διαφεύγει ἄραγε ὅτι στὴν ἀρχαία Ἀθήνα, στὴ Δημοκρατία, τὸ κράτος ἦταν ὁ πολίτης ὁ ἴδιος καὶ κανεῖς ποτὲ δὲ διανοήθηκε σὲ ὁποιαδήποτε κρίσιμη κατάσταση νὰ ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸν Ἀθηναῖο πολίτη τὸ δικαίωμα νὰ συμμετέχει στὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, νὰ κληρώνεται δικαστὴς στὴν Ἡλιαία, νὰ κληρώνεται βουλευτής, ὑπουργός, πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας; Ὁ Σωκράτης ἦταν θεωρητικὰ κατὰ τῆς κλήρωσης, καὶ γι' αὐτὸ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Γιατὶ βέβαια ἡ δίκη του δὲν ἦταν παρὰ μιὰ δίκη πολιτικῆς σκοπιμότητος⁽⁸⁾ κι ὅχι δικαστικὴ πλάνη, ὅπως συχνὰ θέλουν νὰ ὑποστηρίζουν διάφοροι μελετητές.

Ἡ Δημοκρατία, ὅχι βέβαια ἡ σύγχρονη μούμια της, εἶναι τὸ μόνον σταθερὸ καὶ δυνατὸ καθεστῶς· εἶναι τὸ μόνον καθεστῶς πού ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἀμνηστεύσει τοὺς πολιτικούς του ἀντιπάλους καὶ μάλιστα τόσο γρήγορα, ὅπως ἔκαναν στὴν Ἀθήνα ἀμέσως μετὰ τὴν ἐμφύλια διαμάχη καὶ τὴν πτώση τῶν Τριάντα Τυράννων. Ἀμνηστεύει ὅποιος δὲ φοβᾶται, καὶ δὲ φοβᾶται μόνον ὁ δυνατός. Ἀμνηστεύω σημαίνει εἶμαι δυνατός, ὅχι ἀδύνατος. Ἡ Δημοκρατία στηρίζεται στὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν πολιτῶν, γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὴ δημοκρατικὴ περὶ κράτους θεωρία δὲν ὑπάρχει κανένας ἀνώτερος νοῦς, πού νὰ τοῦ δίνεται ἡ ἀρμοδιότητα νὰ περιορίζει κατὰ τὴν κρίση του μόνος του ἢ καὶ μὲ ἄλλους μαζί τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη. Ἡ ἔννοια τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ εἶναι ἔννοια ὀλιγαρχικῆ· στὴ Δημο-

κρατία δὲν ὑπάρχει. Σὲ περίπτωσι εσωτερικῆς διαφωνίας τὰ ζητήματα λύνονται ἢ μὲ ἐμφύλιο πόλεμο —στὸν ὅποιο ὅποιος δὲν παίρνει μέρος, μὲ τὰ ὄπλα του μάλιστα, θεωρεῖται ἀπὸ τὸ Σόλωνα ἀκατάλληλος νὰ ἔχει πολιτικὰ δικαιώματα⁽⁹⁾— ἢ ἀναθέτοντας σὲ πρόσωπο κοινῆς ἐμπιστοσύνης τῶν ἀντιμαχόμενων μερίδων τὴ λύση τῆς διαφορᾶς καὶ τὴ σύνταξη νέου πολιτεύματος. Φυσικὰ διαμάχη ὑπάρχει, ὅταν τὸ πολίτευμα δὲν εἶναι Δημοκρατία ἀλλὰ Μοναρχία ἢ Ὀλιγαρχία. Μὲ τὴ Δημοκρατία ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐξουσία, αὐτὸ δηλαδὴ πού ἡ μαρξικὴ θεωρία τὸ ὀνομάζει «πάλη τῶν τάξεων», ἐξαφανίζεται· ὅταν τὴν ἐξουσία τὴ μοιράζεται καὶ τὴ νέμεται ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ πολιτικοῦ πλήθους, οἱ λεγόμενοι ταξικοὶ ἀγῶνες σβήνουν. Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενο νὰ βρίσκουμε ἀναφορὰς σὲ πολιτικὲς διαμάχες στοὺς ὀλιγαρχικοὺς συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος, ἐνῶ στοὺς δημοκρατικούς τέτοιες ἀναφορὰς σπανίζουν· μὲ τὴ Δημοκρατία τὸ πρόβλημα ἦταν λυμένο.

Στὴ Δημοκρατία δὲν ὑπάρχουν κόμματα. Στὴν πόλιν Ἡραία, λέει χαρακτηριστικὰ ὁ Ἀριστοτέλης⁽¹⁰⁾, ἐπεὶδὴ μὲ τις ἐκλογὰς ἀναδείκνυνταν πάντα οἱ κομματιζόμενοι, εἰσήγαγαν τὴν κλήρωση, καὶ ἔτσι τὸ πολίτευμα ἀπὸ ὀλιγαρχικὸ ἔγινε δημοκρατικόν. Ἡ κλήρωση εἶναι ὁ θάνατος τοῦ κομματισμοῦ καὶ τῆς Ὀλιγαρχίας, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι τὸ κόκκινο πανὶ γιὰ ὅλους τοὺς κομματιζόμενους καὶ κομματάρχες.

Ὅταν δὲν ὑπάρχει κομματισμός, οἱ ἰδέες ἀναπτύσσονται ἐλεύθερα χωρὶς δογματισμούς καὶ μισαλλοδοξία καὶ ἡ ἐπιχειρηματολογία —ὅχι ἡ συνηματολογία— πείθει ἢ δὲν πείθει τὸν κάθε πολίτη· τίποτε δὲν εἶναι προκατασκευασμένο.

Σημειώσεις

1. Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, 1294 b 8-9.

2. Ἀριστ., *Ἀθηναίων Πολιτεία*, LVL, 1.

3. Καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός ἔχει οἰκογενειοκρατία· τὸ ἱερατεῖο του ἀνήκει στὴ φυλὴ τοῦ Λευῆ. Γι' αὐτὸ ὁ Χριστιανισμός, μιὰ καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμό καὶ εἶχε κατανοήσει τὴς ὀλιγαρχικῆς συνέπειες τῆς οἰκογενειοκρατίας, θέλησε νὰ τὴς ἐκμηδενίσει ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ δημοκρατικὸ πνεῦμα τόσο στὴν ὀρολογία του ὅσο καὶ στὴν ἰδεολογία του. Ἔτσι χρησιμοποίησε τὴν κλήρωση σὰν τρόπο ἀνάδειξης τῶν στελεχῶν του. Ἀργότερα βέβαια, ὅταν ἔγινε ἐξουσία, ἀφῆσε κατὰ μέρος κάθε δημοκρατικὴ διαδικασία· ἔμεινε ὁμως τὸ ὄνομα, καὶ γι' αὐτὸ καὶ σήμερα οἱ ἱερεῖς του ὀνομάζονται κληρικοί.

4. Ἀριστ., *Πολιτ.*, E, VIII, 12 ἢ 1308b 14-15, 18. Στὴν ἀρχαία Ρώμη, τῆς ὁποίας βέβαια τὸ πολίτευμα εἶχε τὴς βασικὲς ὀλιγαρχικὲς προδιαγραφές (ἐκλογὴ ἀρχόντων, παντελής ἀπουσία τῆς

τριττής διάκρισης της εξουσίας, νομοθετική, δικαστική και διοικητικο-εκτελεστική αρμοδιότητα σε λίγους και στους ίδιους, εφαρμόζοντας τον κανόνα του ρωμαϊκού δικαίου «*salus patriae suprema lex esto*» (ή σωτηρία της πατρίδας να είναι ο ύψιστος νόμος), ανάθεταν την απόλυτη εξουσία για χρονικό διάστημα μέχρι έξι μήνες σε κάποιο πρόσωπο (*dictator, dictatura*) ικανό, μετατρέποντας έτσι το ολιγαρχικό τους πολίτευμα σε μοναρχικό. Σε αντίσταθμισμα όμως κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα μετά την πάροδο των έξι μηνών να σκοτώσει το δικτάτορα, αν δεν είχε παραιτηθεί. Αυτό τον παλιό νόμο εφάρμοσε ο Βρούτος, ο Κάσσιος και οι συνεργάτες τους και σκότωσαν τον Ιούλιο Καίσαρα.

5. Την «*Αθηναίων Πολιτεία*» και τα «*Πολιτικά*» του 'Αριστοτέλη.

6. 'Η ιστορία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, που συνθηίζουμε να τις λέμε «συνταγματικές ελευθερίες», μιὰ και έχουμε ένα ειδικό νόμο αυξημένης τυπικής ισχύος για να τις θεσπίζει, ξεκινάει από τις 15-6-1215, όταν οι 'Αγγλοι ευγενείς ανάγκασαν τον 'Ιωάννη τον 'Ακτήμονα, τον αδελφό του Ριχάρδου του Λεοντόκαρδου, να τους εκχωρήσει την περίφημη Magna Charta. Όλα τα νεότερα συντάγματα από την Magna Charta και γενικά από το αγγλικό δίκαιο —που ωστόσο εξωραϊσθηκε και με μιὰ φαινομενική τριττή διάκριση της εξουσίας— Έλκουν την καταγωγή. Τα ατομικά όμως δικαιώματα είναι αρνητικά δικαιώματα και περιορίζουν την επέμβαση του κράτους στη ζωή των πολιτών. Βέβαια —αυτό ξευλακούεται— το τεκμήριο αρμοδιότητας είναι υπέρ του κράτους (και σε βάρος του πολίτη). Το κράτος τον παλιότερο καιρό, όταν έγιναν και οι πρώτοι αγώνες για πολιτικά δικαιώματα, ήταν οργανωμένο σε Μοναρχία και συνοψίζονταν στο πρόσωπο του μονάρχη, που άντλούσε την εξουσία του από το Θεό (πβλ. «*Όθων έλεω Θεού βασιλεύς της Ελλάδος*»). 'Ο μονάρχης μέσα στη «μεγαλοψυχία» του εκχωρεί και όρισμένα δικαιώματα στους υπηκόους του, για να τα καταργήσει αν του δοθεί ή ευχέρεια ή τουλάχιστο να τα αναστείλει σε πρώτη ευκαιρία. Και τη δυνατότητα αναστολής όρισμένων ελευθεριών τη βρίσκουμε σε κάθε Σύνταγμα.

7. Ξενοφ., *Άπομν.*, Α, II, 9.

8. 'Αριστ., *Αθηναίων Πολιτεία*, VIII, 5.

9. 'Αριστ., *Πολ.*, Ε, III, 9 ή 1303, 13-16.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΕΛΙΣΣΙΝΟΣ

Πάρα κάτω...

*Ποιός πρώτος και ποιός δεύτερος; σε ποιά θα μπορούμε τάξη;
'Η άξία, ή τύχη, ή πονηριά (κι ό άγώνας, ναί, «έως θανάτου»!).
Κάποιος θα πέσει, κάποιος «Νίκη! Νίκη!...» θ' άλαλάξει·
κ' ή ιστορία: θα τὰ γράψει. Πάμε πάρα κάτω...*

Θάλασσα

*Μή σε τρομάζουν ή άπλα μου, τὰ σκοτεινά μου έρέβη.
'Αν θέλεις να ξεπλύνεις σώμα, να ξεπλύνεις νοϋ,
έλα σ' έμένα, τίποτα-ποτέ δε με μολεύει.
Είμαι τὸ αντικαθρέφτισμα τοϋ, μέσα σου, οϋρανοϋ...*

Πόσα...!

*Πόσα, αν γινόμουνα ζωγράφος, θα σὰς είχα πεί!
Πόσα, αν γινόμουν μουσικός, παλάτια θα 'χα χτίσει!
Πόση δεν θα συνέθετα, σαν γλύπτης, μουσική!
Και πόσα, αν ήμουν ποιητής, δεν θα 'χα ζωγραφίσει...*

ΣΠΥΡΟΣ ΝΟΝΙΚΑΣ

Συντάγματα και ψευδαισθήσεις

Το σύνταγμα είναι εφεύρεση των νεωτέρων χρόνων. Είναι προϊόν του άστισμού, που βρήκε πρόσφορο έδαφος εφαρμογής πάνω στον μαζοποιημένο άνθρωπο. Το σύνταγμα περιβάλλεται από μύθο. Διαθέτει θαυματουργές ικανότητες και θεραπεύει πᾶσαν νόσον. Έφησυχάζει τις μάζες των θνητών και επενεργεί σάν βάλασμο στα δεινά τους. Ίδιαίτερα στους Νεοέλληνες το σύνταγμα διαθέτει μαγικές δυνατότητες, λύει όλα τα προβλήματα και εξασφαλίζει ευτυχία και μέλλον απρόσκοπτον. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι η σπουδαιότερη πλατεία της Ελλάδος βαφτίστηκε «Πλατεία Συντάγματος». Ούτε είναι τυχαίο ότι στην Πλατεία Συντάγματος δόθηκαν από τον καιρό του Μακρυγιάννη και δίνονται μέχρι των ημερών μας όλες οι καθοριστικές πολιτικές μάχες για την μοίρα του τόπου μας.

Όταν ο Γάλλος Μοντεσκιέ, πριν 240 περίπου χρόνια, ίχνογράφησε τη δομή του αγγλικού πολιτειακού συστήματος, που είχε αρχίσει να κτίζεται γύρω στο 1000 μ.Χ. άγραφως, διαπίστωσε ότι τρία ήταν τα χαρακτηριστικά του πολιτεύματος: το *άγραφο* σύνταγμα, ή *άγραφη* διάκριση των εξουσιών, και το *άγραφο* αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης της χώρας. "Όλα αυτά τα άγραφα θεμελιώδη στηρίγματα του αγγλικού έμμεσου δημοκρατικού πολιτεύματος, τα έκαναν στο 18ο-19ο αιώνα γραπτά, αρχίζοντας από το σύνταγμα των ΗΠΑ το 1787 (ύστερα από την διακήρυξη της ανεξαρτησίας το 1776) και το σύνταγμα της Γαλλίας το 1791 (ύστερα από την Γαλλική Έπανάσταση του 1789), για να γενικευθώ παγκοσμίως ή μόδα των γραπτών συνταγμάτων, πάνω στο ίδιο μοντέλο, αγκαλιάζοντας ανατολικούς, δυτικούς, τριτοκοσμικούς και, φυσικά, το Ρωμέικο.

Άλλά κατά την μετατροπή του άγραφου, έθιμικού, συντάγματος σέ γραπτό, διεπράχθη ένα τεράστιο λάθος, που το πλήρωσαν και το πληρώνουν όλοι οι λαοί σήμερα. Το λάθος συνίσταται στο γεγονός, ότι το γνήσιο άγραφο σύνταγμα (θεμελιώδης κανών δικαίου) κουβαλάει μέσα του την συνείδηση και την ψυχή του λαού του. Κουβαλάει τις απ' αιώνων ρίζες και παρα-

δόσεις πάνω στα άτομικά δικαιώματα των πολιτών και τους θεσμούς που τα κατοχυρώνουν. Πρόκειται για μια καθημερινή υπόμνηση θεμελιωδών αρχών που άφορούν τη σχέση πολιτείας και πολίτη (στην άμεση δημοκρατία) ή Κράτους και άτόμου (στην έμμεση δημοκρατία). Πρόκειται για την αυτονόητη και αυτόματη ροή των πολιτικών πραγμάτων κατά «φυσικόν» τρόπο, όχι «τεχνητόν» και κατασκευασμένο. Και όλα αυτά, σέ πλήρη αντίθεση με τα σημερινά γραπτά συντάγματα, τα όποια όχι μόνο δεν έμπεριέχουν την συνείδηση του λαού και της άτομικής ψυχής, αλλά και τις αντιστρατεύονται, τις ύπονομεύουν, γιατί είναι κατασκευάσματα που σχεδιάστηκαν να ταιριάζουν όχι στο λαό, αλλά στον κατασκευαστή - έξουσιαστή. Και το έρώτημα που τίθεται είναι: γιατί τέλος πάντων αυτή ή δύναμη των ψευδεπίγραφων γραπτών συνταγμάτων άνά την ύψηλιο; που όφείλεται ή επίδρασή τους πάνω στις μάζες; Και ή άπάντηση είναι μία λέξη: «*ισότητα*». Η ισότητα, που, φεύ, έγινε μπουμεραγκ, άφου έν όνόματι της αυτής άνύπαρκτης θεάς εγκαθιδρύθηκε ή έξουσία στους λαούς.

Η ισότητα χαλκεύεται 2000 χρόνια. Στην αρχή ό Χριστιανισμός δίδαξε την «φυσική» ισότητα. Είπε: δεν υπάρχουν δούλοι και έλεύθεροι. "Όλοι οι άνθρωποι γεννιώνται «έκ φύσεως» ίσοι. Η άποψη αυτή με το πέραςμα των χιλιετιών απέληξε σέ παγίδα μαζοποίησης. Στη συνέχεια ή Γαλλική Έπανάσταση έδωσε στους πολίτες τη «νομική» ισότητα, συμπληρώνοντας έτσι την «φυσική» ισότητα του χριστιανισμού. "Όλοι είμαστε ίσοι άπέναντι στο Νόμο, βεβαιώνει ή επανάσταση του άστισμού και ή πολιτική της φιλοσοφία (Locke, Montesquieu, Rousseau). Μιά αρχή που την άσπάστηκε άσμένως ή μαζοποιημένη ανθρωπότης όλων των πολιτικών ποιήσεων. Για να φθάσουμε στην τρίτη και τελευταία ισότητα, την «οικονομική», που στην αρχή την ευαγγελίστηκε ό μαρξισμός και σήμερα έχει υιοθετηθώ σχεδόν παγκοσμίως (συμπεριλαμβανομένης όπωσδήποτε και της σημερινής Ελλάδας).

Έτσι, λοιπόν, φθάσαμε στην τρισυπόστατη ισότητα των ημερών μας, «φυσική»,

«νομική», «οικονομική», κατά την οποίαν ἀρτιμελείς και ἀνάπηροι, βλάκες και ἔξυπνοι (φυσική ισότης), ἔχοντες τὰ μέσα και μὴ ἔχοντες τὰ μέσα (νομική ισότης), ἐργατικοὶ και τεμπέληδες (οικονομική ισότης) εἶναι ὅλοι ἴδιοι: *ἴσοι*. Καὶ ἐπειδὴ οἱ βλάκες, οἱ τεμπέληδες και οἱ μὴ διαθέτοντες μέσα εἶναι περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους, γεννήθηκαν, ἐμπεδώθηκαν και λειτουργοῦν τὰ γραπτὰ συντάγματα ἢ, κατ' ἄλλους, «*κουρελόχαρτα*» — ὁ χαρακτηρισμὸς δὲν εἶναι δικός μου, ἀλλὰ καθηγητοῦ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου.

Βασικὰ τὸ σύνταγμα διαιρεῖται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος ἀναφέρεται στὰ «*Ἀτομικὰ Δικαιώματα*», γιὰ τὰ ὁποῖα καθαρτίστηκε καὶ ὑπὲρ τῶν ὁποίων κόπτεται. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι τὰ κύρια ἀτομικὰ δικαιώματα εἶναι ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία, ἡ ισότης τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀποφυγὴ διακρίσεων, τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς και τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος, ἡ ισότης ἀπέναντι στοῦ νόμου, τὸ δικαίωμα τίμιας δίκης, ἡ ἐλευθερία τῆς κίνησης, ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης και τῆς ἐκφράσεως, τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας, τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς στὴν πολιτικὴ, τὸ δικαίωμα τῆς ἐργασίας. Τώρα ἄλλο πρᾶμα, ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα γίνανε «*συλλογικά*».

Τὸ δεύτερο μέρος τοῦ συντάγματος ἀναφέρεται στὴν ὀργάνωση και λειτουργίαν τοῦ Κράτους γιὰ τὴν προάσπιση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται στὴν ἐκλογὴ και τὴν ἀρμοδιότητος τοῦ ρυθμιστῆ τοῦ Πολιτεύματος, στὴν ἀνάδειξη και συγκρότηση τῆς Βουλῆς, στὴ συγκρότηση και ἀποστολὴ τῆς Κυβερνήσεως, στὴν Δικαστικὴ Ἐξουσία και τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς, στὴ Δημόσια Διοίκηση (τὴν δημοσιουπάλληλια) κλπ.

Καὶ καταλήγουμε στὸ ὀξύμωρο μέχρι ψευδαισθήσεως σχῆμα: τὸ δεύτερο μέρος τοῦ συντάγματος, δηλαδὴ οἱ θεσμοὶ τῆς πολιτείας, ἐνῶ προβλέφθηκαν γιὰ νὰ κατοχυρώσουν και νὰ διασφαλίσουν τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, ἐξελίχθηκαν σὲ αὐτοσκοπὸ (ὑπὸ τὸν μανδύα κάθε μορφῆς ἐξουσίας). Αὐτὸ εἶναι μία φυσιολογικὴ και διαλεκτικὴ ἐξέλιξη στὴν πορεία αὐτοπαγίδευσης τοῦ ἀτόμου ὡς μαζικοῦ ὄντος, μίᾳς και τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἦσαν αὐτονόητα ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων (τὰ σπουδαιότερα τουλάχιστον) και κατὰ συνέπεια δὲν χρειαζόταν νὰ ἐφευρεθῇ τὸ γραπτὸ σύνταγμα

πρὸς ὑπόμνησίν των. Χρειαζότανε ὁμως αὐτὸ γιὰ κάτι ἄλλο πού ταίριαζε στὰ μέτρα τῆς λογοκρατίας και τῆς ἐξουσίας, δηλαδὴ γιὰ νὰ κατοχυρωθοῦν τὰ δεσμὰ τῆς ἐξουσίας (οἱ δῆθεν πολιτειακοὶ θεσμοί). Καὶ οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ δὲν εἶναι σταθεροί, ἀλλὰ κάθε φορὰ προσαρμόζονται στὰ μέτρα τῶν ἐξουσιαστῶν, γιὰ νὰ ἔχουμε, δικτατορικά, ὀλιγαρχικά, δημοκρατικά, ὀχλοκρατικά θεσμικά συστήματα.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ στὴν παγκόσμια συνταγματολογία, ὅπου γίνεται χαμὸς ἀπὸ τὰ κάθε τόσο καινουργιογραφμένα συντάγματα ψευδαισθήσεων, ἀλλὰ στὴ δική μας συνταγματικὴ ἱστορία, γιὰ νὰ δοῦμε τὴν «*οὐσιαστικὴ*» σημασία τοῦ συντάγματος γιὰ τοὺς Νεοέλληνες. Πρὶν ἀπελευθερωθεῖ ὁ τόπος, καὶ ἐνῶ ὁ Ἰμπραὴμ ἔκαιγε τὸν Μοριά, ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης λεηλατοῦσε πόλεις και χωριά, ὁ Δράμαλης συγκρούτανε μὲ τὸν Κολοκοτρώνη, τὰ παληκάρια και οἱ ἀρχηγοὶ τοὺς τρωγόντουσαν, οἱ ἐξ ἐσπερίας πολιτικάντηδες δὲν συμφωνοῦσαν σὲ τίποτα και ὁ διχασμὸς ἐτρωγε τὰ σωθικά τοῦ ἀγῶνα, στὸ Ρωμεῖο σκάρωσαν γρήγορα - γρήγορα τέσσερα συντάγματα στὴν περίοδο 1822-1831. Στὴ συνέχεια και μέχρι τὸ 1975, οἱ ταγοὶ τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ἀντιγράφοντας διάφορα συντάγματα, ἀρχικὰ γαλλικοῦ τύπου και στὴ συνέχεια γερμανικοῦ (τύπου Βαϊμάρης πού ἔφερε τὸν Χίτλερ στὴν ἐξουσία), «*πέρασαν*» ἀλλὰ δεκαπέντε συντάγματα και ἀναθεωρήσεις συνταγμάτων, γιὰ νὰ γίνουν συνολικῶς δεκαεννέα, ἐκ τῶν ὁποίων δύο, τοῦ 1968 και τοῦ 1973, ἀπὸ τὴν στρατιωτικὴς κυβερνήσεις. Καὶ προκειμένου νὰ τονίσω πόσο ἐλάχιστο εἶναι τὸ εἰδικὸ βάρος τῶν συνταγματικῶν κειμένων και ἄσχετο πρὸς τὴν συνταγματικὴ συνείδηση τῶν πολιτῶν, ἀναφέρω, ὅτι μαζί μὲ τὸ σύνταγμα τοῦ 1952 ἴσχυαν γιὰ μιά ὀρισμένη περίοδο και τὰ παρακάτω ψηφίσματα και συντακτικὲς πράξεις:

— 50 ψηφίσματα τῆς Δ' Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ 1924.

— 15 ψηφίσματα τῆς ἰδιουτύπου Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1927.

— 46 συντακτικὲς πράξεις τῆς Κυβερνήσεως Τσαλδάρη τοῦ 1935.

— 8 ψηφίσματα τῆς Ε' Ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ 1935.

— 3 συντακτικὲς πράξεις τῆς Κυβερνήσεως Δεμερτζή τοῦ 1936.

— 3 ψηφίσματα τη Γ' 'Αναθεωρητικής Βουλής του 1936.

— 1 συντακτική πράξη του 1940.

— 3 συντακτικές πράξεις Κυβερνήσεων του εξωτερικού του 1941.

— 116 συντακτικές πράξεις των Κυβερνήσεων της 'Απελευθερώσεως.

— 73 ψηφίσματα της Δ' 'Αναθεωρητικής Βουλής.

Σύνολο 318 ψηφίσματα και συντακτικές πράξεις. 'Από αρχαιοτάτων χρόνων στη συνείδηση των 'Ελλήνων οί συνταγματικές αρχές ήσαν κουκκία μετρημένα, και όλοι τις ήξεραν απέξω, χωρίς να χρειάζεται γραφή και ανάγνωση, σάν τις ραψωδίες. Σοφά, απλά πράγματα, δηλαδή. Μεγάλοι πολιτικοί άνδρες της νεώτερης 'Ελλάδας με πολιτικό ήθος και πατριωτισμό έπесαν στην παγίδα των συνταγματικών ψευδαισθήσεων, υπό την έπιρροή και την πίεση τόσον των «*Προστατιδων Δυνάμεων*» όσον και της κατεστημένης πολιτικής φιλοσοφίας του άστισμού, πού τελικά κατάπτε και τούς πιο καλοπροαίρετους πατριώτες, πάνω στη διαδικασία έναλλαγής των ρόλων: έξουσιαστών - έξουσιαζομένων. Και συγκεκριμένα:

— 'Ο Μακρυγιάννης, πού πρωτοστάτησε στην 'Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 για τó σύνταγμα, λέει στον πρωθυπουργό Α. Μεταξά: «*Πρέπει νάχετε περισσότερη άρετη και γνώση. Θά μάς κινυνέψη εκείνος όπου πήγαμε και τόν κλείσαμε μέσα στο παλάτι του κι' υπόγραψε στανικώς τó σύνταγμα. Θά μάς κινυνέσουν δικοί μας αντίζηλοι. Θά μάς κινυνέσουν οί ξένοι —ότι τó σύνταγμα τó δικό μας είναι «ξεβράκωτο», κι άς σάς ποτίζουν σαμπάνιες*».

— 'Ο Χαρίλαος Τρικούπης πέρασε στην ιστορία όχι για τά πολλά δημόσια έργα του και τη σοβαρή πολιτική του, αλλά γιατί με τó περίφημο άρθρο του στον τύπο τó 1873 «*Τίς πταίει*» έδραίωσε τά συνταγματικά θεμέλια του κοινοβουλευτισμού (άγραφα μέχρι τó 1875) καθιερώνοντας την αρχή της «*δεδηλωμένης*».

— Τέλος, ό 'Ελευθέριος Βενιζέλος αξιώθηκε της ιστορίας, άφου από τó μπαλκόνι του ξενοδοχείου «*Μέγα*» της Πλατείας Συντάγματος τó 1910 έπεβλήθη στα πλήθη, επιμένοντας ότι ή νέα Βουλή θά είναι «*Αναθεωρητική*» και όχι «*Συντακτική*», πού φώναζε ό λαός.

'Αλλά τά πράγματα δέν ήσαν πάντοτε έ-

τσι στον τόπο μας. Δηλαδή στον τόπο πού μέσα από τά σπλάχνα του φύτρωσε ή «*πόλις*» και κατ' επέκταση ή «*πολιτεία*», ό «*πολίτης*» και ή άμεση δημοκρατία. "Όλα αυτά, πόλις - πολιτεία - πολίτης - άμεση δημοκρατία, εκφράζουν την άτομική άκεραίωση του προσώπου και την συνειδησιακή του άλληλεξάρτηση με αυτά, όπου δέν μπορεί νά έμφιλοχωρήσει παγίδα, άπάτη και ψευδαισθηση τύπου συντάγματος. 'Ο 'Αριστοτέλης χρησιμοποιώντας τόν όρο «*πολιτεία*» περιλαμβάνει όχι μόνον τó σύνταγμα με τις θεμελιώδεις του διατάξεις, αλλά και όλη την «*πολιτική δομή και διαδικασίες της κοινότητας*» —και με την σημασία αυτή έγινε τελευταίως αναβίωση του διεθνούς όρου πολιτεία (*polity*). 'Η «*ουσιαστική*» έννοια του συντάγματος ήταν γνωστή στον 'Αριστοτέλη, πού την καθόριζε: «*τάξιν ταίς πόλεσιν οί περί τας αρχάς τινά τρόπου νενέμηνται και τι τó κύριον της πολιτείας*». 'Η συνολική αντίληψη περί του όντος στην αρχαία 'Ελλάδα δέν ήταν φιλοσοφική ένόραση και δέον, αλλά πράξη, πού βρήκε την πλήρη δικαίωσή της στα πράγματα της «*κοινότητας*», όπως εκφραζότανε στις πολυάριθμες «*πόλεις*» του αρχαιοελληνικού χώρου.

'Αξίζει όμως νά σταθούμε λίγο περισσότερο στη «*συνταγματική*» τάξη της αρχαιότητας αρχίζοντας από τη Σπάρτη. 'Ο νομοθέτης της σπαρτιατικής πολιτείας Λυκούργος ιστορικά τοποθετείται ανάμεσα στον μύθο και την πραγματικότητα (ένδέκατος απόγονος του 'Ηρακλή). Οί ιστορικοί λένε, ότι έζησε κάπου μεταξύ του 1100 και 800 π.Χ. Τό γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί ύπογραμμίζει την πανάρχαιη προέλευση του σπαρτιατικού «*συντάγματος*», τó όποιο, όπως βεβαιώνουν όλοι οί αρχαίοι συγγραφείς (Πλούταρχος, Ξενοφών, 'Αριστοτέλης, Πλάτων κλπ.), συνίστατο από προφορικούς νόμους (*ρήτρες*), με ρίζες πού φθάνουν στους ήρωϊκούς χρόνους, όπως ό θεσμός των δύο βασιλέων. Θά προσθέσω δύο χαρακτηριστικά της νομοθεσίας του Λυκούργου: τó πρώτο, ότι κάθε θεμελιώδης νομοθετική ρύθμιση γύρω από την μορφή και τις διαδικασίες του πολιτεύματος άπεδίδετο στον Λυκούργο, έστω και άν έγινε από άλλους και σε ιστορικούς χρόνους, και τó δεύτερο, ότι ό Λυκούργος, λέει ό μύθος, όρκισε τούς συμπολίτες του νά μην αλλάξουν τη νομο-

θεσία του, πρὶν γυρίσει ἀπὸ ἓνα ταξίδι, στὸ ὁποῖο καὶ αὐτοκτόνησε. Ἀπὸ τὰ παραπάνω συμπεραίνεται, ὅτι ἡ νομοθεσία τοῦ Λυκούργου ἦταν ἀφενὸς ἀγραφή, καὶ γιὰ αὐτὸ ἰσχυρὴ καὶ ἀναλλοίωτη (μόνο τὸ ἀγγλικὸ καὶ ἰσπανικὸ σύνταγμα εἶναι σήμερα ἀγραφα, γιὰ αὐτὸ καὶ σταθερά) καὶ ἀφετέρου τόσο μακράν, πὺλ χάνεται στὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς προϊστορίας.

Ὡς πρὸς τὴν «συνταγματική» νομοθεσία τοῦ Σόλωνα, σχετικὰ μὲ τὴν Ἀθηναϊκὴ Πολιτεία, ἰσχύουν περὶ τοῦ τὰ ἴδια, ἂν καὶ ὁ Σόλων ὑπῆρξε ἱστορικὰ, καὶ μάλιστα διέτελεσε ἄρχων τῶν Ἀθηνῶν τὸ 594 π.Χ. Δηλαδή, οἱ δῆθεν γραπτοὶ νόμοι τοῦ Σόλωνα εἶναι τὰ ἀπὸ τῆς καταργήσεως τῆς βασιλείας (400 περίπου χρόνια πρὸ τοῦ Σόλωνα) ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ὁ Σόλων ἀπλῶς τὰ «κωδικοποίησε», γιὰ ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύνατο, μέσα σ' ἓνα ἔτος πὺλ κυβέρνησε, νὰ ἀλλάξει τὰ ἦθη καὶ τὶς παραδόσεις αἰῶνων. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸν «*Κατὰ Θεομνήστου Α*» δικανικὸ λόγὸ τοῦ Λυσία, ὅπου ὁ ρήτωρ ἀναφέρει ἐπτὰ λέξεις τῶν νόμων τοῦ Σόλωνα, ἀπὸ τὶς πολλὰς πὺλ λημονήθηκαν μέσα σὲ 200 χρόνια, καὶ ἀντ' αὐτῶν χρησιμοποιοῦνταν ἄλλες, μὲ τὴν ἴδια σημασία, λόγω ἐξελίξεως τῆς γλώσσας —γεγονὸς πὺλ ὑπογραμμίζει τὸν «ρητὸ» χαρακτήρα τῶν νόμων. Ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις διατάξεις τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνα μόνον δύο πρέπει νὰ ἦσαν δικές του. Καὶ οἱ δύο στόχευαν στὸν ἴδιο στόχο: στὴν ὑποχρέωση καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτη νὰ συμμετέχει στὰ κοινὰ τῆς πόλεως. Πράγματι, καταργώντας, ὁ Σόλων, τὸν δανεισμὸ μὲ ἐνέχυρο τὸ ἀνθρώπινο σῶμα διασφάλισε τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν, καὶ καθιερώνοντας τὸ δικαίωμα - ὑποχρέωση τῶν πολιτῶν στὴ συμμετοχὴ τῶν κοινῶν τῆς Πολιτείας, ἀξιοποίησε τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία τους πάνω στὸ τρίπτυχο: πόλις - πολιτικὴ - πολίτης· ὁπότε καὶ τὸ «σύνταγμα» ἀποκτὰ ἰσχυρὴ ἀναπνοή, δύναμη συνειδήσεως καὶ δημιουργικὸ γίνεσθαι, χωρὶς τὸ ἐνδεχόμενο νὰ χαρακτηριστεῖ κουρελό-

χαρτο.

Στὴ χώρα μας ἡ ἐννοία τοῦ συντάγματος ἦταν ἀνύπαρκτη, μέχρι πὺλ μᾶς τὴν «φόρεσαν» μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λαὸς μας ζοῦσε μὲ τοὺς ἀγραφους νόμους του, μὲ τὶς δημογεροντίες του, μὲ τοὺς κοινοτικούς του συνεταιρισμοὺς καὶ μὲ τὰ ἀκατάλυτα ἀτομικά του δικαιώματα, ὡς αὐτονόητα συνειδησιακὰ σύνδρομα. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἐποχὴ μας δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ Κράτος (δημοκρατικὸ, μαρξιστικὸ, ἀπολυταρχικὸ) χωρὶς σύνταγμα πρὸς διασφάλιση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν, ἐντούτοις ἡ σημασία τοῦ συντάγματος μειώνεται καθημερινά, γιὰ τὸ σύνταγμα ἔπαψε νὰ ἀποτελεῖ πολιτικὸ σύμβολο κατὰ τῆς ἀπολυταρχίας, γιὰ τὸ δὲν εἶναι πῶς ὁ μεγάλος πολιτικὸς μῦθος πὺλ λύνει τὰ προβλήματα τῶν λαῶν, γιὰ τὸ καμμία ἱερότης καὶ σεβασμὸς πρὸς τὸ θεσμὸ δὲν ὑφίσταται, γιὰ τὸ τέλος τὰ «παραχωρημένα» συντάγματα τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων ἀποκάλυψαν τὸ μέγα ψεῦδος τῆς ἀρχῆς «οἱ ἐξουσίες πηγάζουν ἀπὸ τὸν λαὸ καὶ ὑπάρχουν γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ».

Μοιραίως λοιπὸν θὰ θυμηθοῦμε, θὰ ἐπιστρέψουμε καὶ τέλος πάντων θὰ προσεγγίσουμε τὴν ἀρχαιοελληνικὴ κοινοτικὴ ἀντίληψη τῶν πραγμάτων τῆς Πολιτείας, ἐνεργοποιώντας τὸ ἀτομικὸ ἀκεραιωμένο πρόσωπο, ὥστε νὰ συμμετέχει στὰ κοινὰ μέσω τῆς πολιτικῆς. Τὸ τί ἀποτελοῦν, γιὰ τὸν ἀτομικὸ ἀκεραιωμένο πολίτη, οἱ βασικὲς συνταγματικὲς ἀρχές, πὺλ θὰ προσδιορίσουν τὰ ὅρια τῆς νομικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς του, καὶ ἡ θέσι πὺλ παίρνει ἀπέναντί των, πηγάζουν ἀπὸ ἓνα πρωτότυπο ἐσωτερικὸ βίωμα καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν σὲ ἄλλη σφαῖρα ἢ νὰ δικαιωθοῦν μὲ ἄλλο τρόπο. Ἡ «συνταγματικὴ συνείδησις» καὶ τὸ συναίσθημα γιὰ τὴν συνταγματικὴ τάξι πηγάζουν ἀπὸ τὶς ἀτομικὲς ψυχὲς καὶ θεμελιώνονται στὴν «ἀτομικὴ συνείδησις» τοῦ καθενὸς σὲ πλαίσια συνείδητῆς ἐναρχῆς τάξης.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Ἀντίδραση καὶ Πρόοδος

Ἀντίδραση εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς ἱστορικότητας, δηλαδή ἡ ἄρνηση τῆς ἐλευθερίας μὲ τίς φλεγόμενες ὁψεις τῆς: ἡ ἀναίρεση τοῦ ατόμου, τῆς ἀπροκατάληπτης καὶ ἀδογματισταῖς κρίσης, τῆς συνείδησης κυριαρχίας — ἔστω καὶ ὑπερβολικῆς — στὸν κόσμον καὶ στὴν ὑπαρξιν. Πρόοδος, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, εἶναι ὁ ἐνστερνισμὸς τῆς ἀνθρώπινης ἱστορικότητας καὶ τοῦ ἐμπλεοῦ νοήματος δράματός τῆς, ἡ ἀνύψωση τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, τῆς ἀπαράβατης αὐθεντικῆς κρίσης καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπαρξης.

Ἀντιδραστικὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἢ ἡ κοινωνικὴ δομὴ ποὺ ἐκτοπίζει τὸ ἀτομικὸ ὑποκείμενον ἀπὸ τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἱστορικῆς δυναμικῆς, καθυποτάσσοντας τὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς στὴ σιδερένια νομοτέλεια μιᾶς καθολικῆς αἰτιότητας. Προοδευτικὸς, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος (ἢ ἡ κοινωνικὴ ἐκείνη δομὴ) ποὺ θέτει τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενον στὸ κέντρο τῆς ἱστορικῆς διεργασίας, ἀρνούμενον τὴν ἀναγωγὴ τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς σὲ μιὰν αἰτιώδη ἀτεγκτὴ νομοτέλεια.

Στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ φιλοσοφικὴ θεώρηση διατέμνει τὴν πολιτικὴ ἀνάλυση, ἀντιδραστικὰ εἶναι τὰ πολιτικὰ ἐκεῖνα συστήματα ποὺ ἀποθεώνουν τὴν κρατικὴ ἐξουσία (ὁ ἄριστος, ὁ δεξιὸς καὶ ὁ κεντρώος ὀλοκληρωτισμός, δηλαδή ὁ κομμουνισμός, ὁ σαλζαρισμός καὶ ὁ φασισμός ἀντίστοιχα) καὶ ἀντιπαραθέτουν στὸ παιχνίδι τῶν κοινωνικῶν ἱεραρχήσεων τὴν ἀνθρώπινη ἰσοπέδωση καὶ τὸ μαζικὸ φαινόμενο.

Στὰ ἀντιδραστικὰ αὐτὰ πολιτικὰ συστήματα ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος τείνει ν' ἀποϊστοριοποιεῖται, ἐνῶ τὸ δέον τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου — δηλαδή τοῦ ἀνθρώπου ἐκεῖνου ποὺ δὲν βιώνει τὴν ἐλευθερία ἀλλὰ τὴν ἀναγκαιότητα, προβάλλει σὰν τὸ πρωτογενὲς πολιτικὸ δεδομένο. Ἡ ἀποπομπὴ τῆς ἱστορίας σημαίνει ἀποπομπὴ τῆς παραίτησης ἀπὸ κάθε ἀναζήτησιν τοῦ ἀληθινοῦ, ὅπως καὶ τῶν σημείων ἐκείνων ποὺ ὀδήγησαν στὴν προαγωγὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου.

Στ' ἀντιδραστικὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα δὲν ὑπάρχει ἀνάμνησις, ἐνῶ ἡ ἀλυσωτὴ διαμορφωτικὴ συσχέτισις ατόμου καὶ κοινωνίας εἶναι ἀσύμμετρη, στὸν βαθμὸ ποὺ ὁ ρόλος τοῦ ατόμου χωλαίνει ἢ ἐκμηδενίζεται. Ἡ κατάργησις ἀκόμη ἢ ἡ ὑποβάθμισις τῶν παραδοσιακῶν ἱεραρχήσεων στὸ ὄνομα μιᾶς καθολικῆς ἰσοπέδωσης ἐλαύνει σὲ μιὰ νέα συσχέτισις ατόμου καὶ κοινωνίας, πλάνης καὶ ἀλήθειας, ἐλευθερίας καὶ νομοτέλειας, ἀνεξάρτητα ἂν ἀναφέρεται σὲ ταξικοὺς ἀγῶνες ἢ σὲ ζωτικοὺς χώρους.

Στ' ἀντιδραστικὰ πολιτικὰ συστήματα δὲν ὑπάρχει διάκρισις κράτους καὶ κοινωνίας, ἀλλὰ ἡ κοινωνία ἀφανίζεται μέσα στὸ κράτος. Ἔτσι τὸ γίνεσθαι — κάθε γίνεσθαι — ἀπολιθώνεται, ἐνῶ ἡ στατικὴ ὄψις τοῦ κόσμου — δηλαδή ἡ ὄψις ἐκείνη ποὺ δὲν ἐλαύνει τὴν ἱστορίαν — κυριαρχεῖ στὸ προσκόνιον.

Στ' ἀντιδραστικὰ πολιτικὰ συστήματα σημασία ἔχει ὁ φυσικὸς χρόνος. Ἐπ' ὀνόματι ἐνὸς συγκεκριμένου μέλλοντος χρόνου ἀπαλείφεται κάθε ἄλλη δυνατότητα μέλλοντος. Ὁ φυσικὸς χρόνος ἀντιστρέφεται, εἶναι ἀόριστος σὲ σχέσιν μὲ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον, ἔστω κι ἂν καθορίζεται ἀπὸ τὸ παρελθὸν καὶ παραμένει στὰ δεσμὰ τοῦ χώρου.

Στ' ἀντιδραστικὰ πολιτικὰ συστήματα σημασία δὲν ἔχει ἡ τέχνη καὶ ἡ λογοτεχνία, ἀλλὰ ἡ πληροφόρησις. Δὲν ὑπάρχει προβληματισμός γιὰ τὸ νόημα, ἀλλὰ σημασία ἔχει ἡ συλλογικὴ δράσις. Τὸ αἶσθημα ὑποχωρεῖ ἐνώπιον τῆς ἐξαντικειμενίκευσης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Τὸ ὄν ἀντικειμενικοποιεῖται καὶ ἡ ὑπαρξιν συνθλίβεται.

Στὸν μαζισμό τῶν ἀντιδραστικῶν πολιτικῶν συστημάτων ὅλες οἱ ἀνθρώπινες μονάδες ἔχουν ὅμοιες δυνατότητες, ἐνῶ ἡ δίψα γιὰ τὴν ὑπαρξιν θυσιάζεται κάτω ἀπὸ τὸ φάντασμα τῆς γενικῆς ἰσότητος. Τὰ συστήματα αὐτὰ μποροῦν ν' ἀποκαλύψουν στὸν καθέναν τὸν συγκεκριμένον ρόλον του στὸ παραγωγικὸ καὶ στὸ κοινωνικὸ σύστημα, δὲν μποροῦν ὅμως νὰ γεννήσουν τὸν ἡγέτη τους. Οἱ μεγάλες μορφές συνθλίβονται. Ἐπι-

κρατεῖ ὁ μέσος ὅρος τῶν ἀνθρωπίνων ποιότητων, ἐνῶ τὸ ἄτομο καλεῖται νὰ ἐπιτελέσει μιὰ συγκεκριμένη χρήσιμη λειτουργία. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγεται στὴν λειτουργικότητά της, δηλαδὴ στὴν συμβολὴ της στὴν συντήρηση τῆς ὁλότητας. Ἡ ἀτομικὴ ὑπαρξὴ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸ γενικόν, ἐνῶ τερματίζεται ἡ ἀληθινὴ ζωὴ, ἡ οὐσιαστικὴ ἀνθρωπότητα. Κανεὶς δὲν εἶναι ἀναντικατάστατος, καθὼς δεσπάζει τὸ κριτήριον τῆς μέσης λειτουργικότητος. Ὁ κόσμος παραδίδεται στὴν μετριότητα, σὲ πρόσωπα δίχως ὑπαρξὴ, χωρὶς ἀληθινὰς ἀνθρώπινες ιδιότητες. Στὸν δογματισμὸ τῶν ἀντιδραστικῶν κινήματων ἢ συστημάτων τερματίζεται κάθε προσπάθεια ἀναζήτησης τοῦ ἀληθινοῦ καὶ σημειώνεται ἡ ἀπολίθωση τοῦ ἱστοικοῦ πνεύματος καὶ τῶν ὄρων του. Πρόκειται γιὰ ἓνα σιδερένιον ἐναγκαλισμὸ χωρὶς δυνατότητα διαφυγῆς.

Στὰ προοδευτικὰ πολιτικὰ συστήματα, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ (στὶς φιλελεύθερες Δημοκρατίες), ἡ κοινωνία διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ κράτος καὶ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ κράτος, διαλεγόμενη μαζί του σὲ μιὰ ἀναζήτησις ἰσορροπίας ἢ ἱστορικῆς συνύπαρξης. Στὰ προοδευτικὰ πολιτικὰ συστήματα ὁ χρόνος εἶναι ἱστορικὸς καὶ ἡ ἐλευθερία ἀποτελεῖ τὸν κύριον καθοριστικὸν συντελεστὴ τῶν ἀτομικῶν πράξεων. Ὁ ἱστορικὸς χρόνος ὑπερβαίνει τὴν κυριαρχίαν τοῦ χώρου, ἔχει κατεύθυνσιν καὶ κινεῖται πρὸς τὸ καινούργιον, δὲν ἀντιστρέφεται, εἶναι ὀρισμένον, προϋποθέτει μιὰν ἀρχὴν ἢ ἓνα τέλος καὶ καθορίζεται ἀπὸ τὸ μέλλον. Στὸν ἱστορικὸν χρόνον δεσπάζει ἡ ἀνάμνησις, ἐνῶ ἐπιλέγονται τὰ σημεῖα ποὺ ὀδήγησαν τὴν ὑπαρξὴν σὲ κατακτήσεις καὶ σὲ ἐξάρσεις. Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτομικοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς γίνεται ὁ καθοριστικὸς συντελεστὴς τῆς ἱστορικῆς δυναμικῆς. Εἶναι σεβαστὴ ἡ αὐθεντικὴ ὑπαρξὴ, ἐνῶ ἡ αἰτιώδης διαμορφωτικὴ συσχέτισις ἀτόμου καὶ κοινωνίας εἶναι συμμετρικὴ, μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ ἄτομο δὲν εἶναι μόνον παράγωγον τῶν κοινωνικῶν δομῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ θεμελιώδης συντελεστὴς τους.

Στὰ προοδευτικὰ πολιτικὰ συστήματα, τὸ πολιτικὸν ἄτομο ἔχει τὴν θεσμοθετημένην ἰσχὺν νὰ κρίνει καὶ ν' ἀποπέμψει τίς κυβερνήσεις του. Στὰ συστήματα αὐτὰ εἶναι εὐχερέστερος ὁ ἔλεγχος τῆς τεχνολογικῆς μεταβλητῆς, καθὼς ὁ χειρισμὸς της συνδέεται μὲ πολιτικὰς ἐπιπτώσεις. Στὸν βαθμὸ ποὺ τὰ φιλελεύθερα δημοκρατικὰ συστήματα ἀποκρούουν τὸ μαζικὸ φαινόμενον, συμβάλλουν στὴν ἐπώαση ἡγητόρων.

Ὁ διαχωρισμὸς κοινωνίας καὶ κράτους ἐπιβληθεὶ τὸ ἄτομον ν' ἀντισταθεῖ στὴν θέλησιν τοῦ κράτους γιὰ ἀπεριόριστη ἐξουσία. Ἔτσι στ' ἀντιδραστικὰ πολιτικὰ συστήματα ἡ παιδεία, καθὼς ὀδηγεῖ στὸν ἀνθρωπισμὸν, τείνει νὰ ἐκδιώκεται πρὸς ὄφελος τῆς ἐκπαίδευσης (ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἐπιτέλεσιν καθηκόντων χρήσιμων στὴν παραγωγικὴ διαδικασία κι' ὄχι, παράλληλα, στὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ αὐθεντικοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιταγῆς). Στὰ προοδευτικὰ πολιτικὰ συστήματα ἡ παιδεία ἐλαύνει σὲ μιὰ ὁλοκλήρωσιν τοῦ νόμου τῆς πράξεως μὲ τὸν νόμον τῆς ὑπαρξῆς.

Ὁ νόμος τῶν προοδευτικῶν πολιτικῶν συστημάτων εἶναι ἡ ἀπεριόριστη ἀμοιβαία ἀνοχὴ στὴν ἀνθρώπινον πράξιν καὶ στὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ. Ὁ βαθμὸς ὅμως ποὺ στὰ προοδευτικὰ πολιτικὰ συστήματα ἐπιτρέπεται ἡ λειτουργία ἀντιδραστικῶν κινήματων στοὺς κόλπους τους, διευκολύνει τὸν συμπερασματισμὸν ὅτι τὰ συστήματα αὐτὰ δὲν ἀρνοῦνται αὐτὰ ποὺ ἀρνοῦνται, ἐνῶ τὸ ἀντίστροφο εἶναι ἀδιανόητον στὰ ἀντιδραστικὰ πολιτικὰ συστήματα.

KARL JASPERS

Ἡ πνευματικὴ κατάσταση τοῦ καιροῦ μας

[Τρίτη συνέχεια]

3. Ἡ κατάσταση γενικὰ

Μέχρι τώρα ὅταν ἀναφερόμουν σὲ μιὰ «κατάσταση», χρησιμοποιοῦσα τὸν ὄρο ἀφηρημένα καὶ ἀόριστα. Μιλώντας αὐστηρά, μόνο ἓνα ἄτομο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ὅτι βρίσκεται σὲ μιὰ κατάσταση. Κατ' ἐπέκταση, σκεπτόμαστε τὴν κατάσταση τῶν ομάδων, τῶν κρατῶν, τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὴν κατάσταση τῶν θεσμῶν, ὅπως ἡ ἐκκλησία, τὸ πανεπιστήμιο, τὸ θέατρο, ἐκείνην τῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοσοφίας, τῆς τέχνης, τῆς φιλολογίας. "Ὅταν ἡ θέληση τοῦ ατόμου ἀσπάζεται τὴν αἰτία ἑνὸς ἀπὸ αὐτὰ ἢ τοὺς θεσμούς, ἡ θέλησή του καὶ ἡ αἰτία ποὺ ἀσπάσθηκε εἶναι σὲ μιὰ κατάσταση.

Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις οἱ καταστάσεις εἶναι ὑποσυνειδητες καὶ γίνονται ἀποτελεσματικὲς χωρὶς τὴν συνειδοποίησή τους ἐκ μέρους τοῦ ἐνδιαφερομένου προσώπου. Σὲ ἄλλες περιστάσεις οἱ καταστάσεις θεωροῦνται συγκεκριμένες ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς αὐτοσυνειδητῆς θέλησης ἐκείνου ποὺ τὶς δέχτηκε, τὶς ἐπωφελεῖται καὶ τὶς μεταβάλλει. Μιὰ κατάσταση ποὺ ἔχει συνειδοποιήσει ὁ παρατηρητὴς ἢ ὁ συμμετοχὸς, ἀπαιτεῖ σχεδιασμένη συμπεριφορὰ σὲ σχέση μ' αὐτήν. Ἡ κατάσταση δὲ ἐλαύνει αὐτόματα σὲ κάτι τὸ ἀναπόφευκτο, ἀλλὰ δηλώνει ἀντίθετα ὁρισμένες δυνατότητες καὶ τὰ ὅρια αὐτοῦ ποὺ εἶναι δυνατόν. Αὐτὸ ποὺ συμβαίνει σὰν συνέπειά του, καθορίζεται ἐν μέρει ἀπὸ τὸ πρόσωπο ποὺ βρίσκεται στὴν κατάσταση καὶ ἀπὸ αὐτὸ ποὺ σκέφτεται γι' αὐτήν. Ἡ «σύλληψη» μιᾶς κατάστασης τὴν τροποποιεῖ, στὸ μέτρο ποὺ ἡ σύλληψη αὐτὴ καθιστᾷ δυνατὴ τὴν υἱοθέτηση μιᾶς ὁρισμένης διάθεσης ἀπέναντί της καὶ μιὰ ἐγκληση στὸ δικαστήριό τῆς πράξης. Ἡ σύλληψη μιᾶς κατάστασης ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν κυριαρχία της, καθὼς ὁ ἐξονυχιστικὸς ἔλεγχός της, ὅπως καὶ ἡ κατανόησή της, διεγείρει τὴ θέληση γιὰ τὴν μεταβολὴ τοῦ εἶναι της. "Ὅταν ἐξακολουθῶ νὰ ἐπιδιώκω τὴν κατανόηση τῆς πνευματικῆς κατάστασης τῆς ἐποχῆς, προσδοκῶ νὰ ἐξασκήσω τὶς ἱκανότητές μου σὰν ἄνθρωπος προικισμένος μὲ εὐφυΐα, ἐνῶ στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ κατανόησή μου παραμένει ἀνολοκλήρωτη, μπορῶ νὰ συλλάβω μόνο τὴν κατάσταση ὅπως λειτουργεῖ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν συμβολή μου. Μόλις ὅμως γίνω ἐνεργὸς συμμετοχὸς στὴν κατάσταση, θὰ ἤθελα νὰ διαλεχθῶ μὲ τὴ δράση καὶ τὴν ἀντίδραση τῆς καταστάσεως καὶ τῆς ὑπαρξῆς μου.

Πρέπει ὅμως νὰ ἐρωτήσουμε, ποῖο εἶδος κατάστασης ἐννοῶ.

Τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται κυρίως στὴν ὑπαρξή του, στὶς οἰκονομικές, στὶς κοινωνιολογικές καὶ στὶς πολιτικὲς καταστάσεις, ποὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητά τους ἐξαρτᾶται τὸ κάθε τί. Ἴσως, ἀκόμη, μέσα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα αὐτῶν τῶν καταστάσεων, κάθε τί ἄλλο γίνεται πραγματικό.

Κατὰ δεύτερο λόγο, ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου σὰν συνειδητοῦ ὄντος κεῖται στὴν σφαῖρα αὐτοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ γνωσθεῖ. Ἱστορικὰ ἀποκτημένη καὶ τώρα ὑπαρκτὴ γνώση (στερημένη ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της, τὸν τρόπο κτήσεώς της καὶ τὴν μεθοδικὴν κατάταξιν καὶ αὐξήσιν) ἀποτελεῖ κατάσταση, δυνατὴ διαύγεια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Τρίτο, αὐτὸ ποὺ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ ὁ ἴδιος νὰ γίνηι, καθορίζεται ἀνάλογα μὲ τὴν κατάστασιν ἀπὸ ἄλλα πρόσωπα ποὺ συναντᾷ στὴν διέλευσίν του ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ ἀπὸ τὶς δυνατότητες πίστεως ποὺ τὸν ἐντυπωσιάζουν. Ἔτσι, ὅταν ἀναζητῶ τὴν πνευματικὴν κατάστασιν, πρέπει νὰ ἐκτιμῶ τὸ πραγματικό, τὴν δυνατὴ σαφήνεια τῆς γνώσεως καὶ τὶς δυνατότητες τῆς πίστεως.

α) Σχετικὰ μὲ τὴν κοινωνιολογικὴν τοῦ ὕπαρξος τὸ ἄτομον περιορίζεται σ' ἓνα εἰδικὸ περιβάλλον καὶ δὲν εἶναι στὸν ἴδιον βαθμὸ συμμετοχὸς σ' ὅλα τὰ περιβάλλοντα. Μέχρι τώρα δὲν ὑπάρχουν τὰ στοιχεῖα μιᾶς γνώσεως γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ὁ ἄνθρωπος συμμορφώνεται σ' ὅλες τὶς ὑπαρκτὲς κοινωνιολογικὰς καταστάσεις. Πράγματι, εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁρισμένοι ἄλλοι γνωρίζουν ἀρκετὰ γι' αὐτὸ ποὺ φαίνεται αὐτονόητο στὸ ἐνδιαφερόμενον ἄτομον ἀπὸ τὴν καθημερινήν του ἐμπειρία. Ἀναμφίβολα, σήμερον τὸ ἄτομον ἔχει μεγαλύτερη κοινωνικὴν διακίνησιν ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς θέσεως του, παρὰ ὅποτεδήποτε ἄλλοτε. Ἡδὴ στὸν 19ο αἰῶνα ἓνας προλετάριος μπορούσε ν' ἀνέλθει καὶ νὰ γίνηι «διευθυντὴς βιομηχανίας», ἐνῶ τώρα μπορεῖ νὰ γίνηι ὑπουργὸς τῆς πολιτείας ἢ ἀκόμη πρωθυπουργὸς ἢ πρόεδρος τῆς δημοκρατίας. Τέτοιες ὁμως δυνατότητες πρῶτα πρῶτα εἶναι ἀνοικτὲς σὲ πολὺ λίγους, καὶ ἀκόμα ἐλαττώνονται σὲ σύγκρισιν μὲ τὸν ἐπιβληθέντα καὶ ἐνιαῖον περιορισμὸν τοῦ ἀτόμου στὸν κληροῦ ὅπου γεννήθηκε. Οἱ ἄνθρωποι ἀπέκτησαν ὁρισμένον ποσοστὸ γενικῆς γνώσεως σχετικὰ μὲ τοὺς κύριους τύπους τῆς ὕπαρξης, ὅπως ἐκείνη τοῦ ἡμερομισθίου ἐργάτη, τοῦ μισθοτοῦ ὑπαλλήλου, τοῦ χωρικοῦ, τοῦ βιοτέχνη, τοῦ ἐπιχειρηματία, τοῦ δημοσίου ὑπαλλήλου. Ἡ γενικὴ ὁμως συναδέλφωσις τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης μᾶς ἐγένετο περισσότερο ἀμφίβολη ἀπ' ὅ, τι πρωτύτερα, στὸ μέτρο ποὺ ἐκδηλώνεται ἓνας νέος περιορισμὸς τοῦ ἀτόμου σὲ μιὰ προδιαγεγραμμένη κοινωνικὴν θέσιν, ἔστω κι' ἂν χαλαρώσουν οἱ παλαιοὶ δεσμοὶ τῆς κάστας. Λιγότερον παρὰ ποτέ, ἴσως, εἶναι δυνατόν γιὰ τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑπερβῇ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὶς κοινωνικὰς του καταβολὰς. Αὐτὸ ποὺ εἶναι σήμερον κοινὸν σὲ ὅλους μας, δὲν εἶναι ἡ ἀνθρωπότητάς μας σὰν ἓνα παγκόσμιον πνεῦμα συναδέλφωσης ποὺ διαπερνᾷ τὰ πάντα, ἀλλὰ ὁ κοσμοπολιτισμὸς τῶν συνθημάτων σὲ συνδυασμὸν μὲ τὴν διασπορὰ τῶν παγκόσμιων μέσων ἐπικοινωνίας καὶ τὴν καθολικότητα ὁρισμένων τρόπων ἀναψυχῆς. Ἡ γενικὴ κοινωνιολογικὴν κατάστασιν δὲν ἀποτελεῖ τὸν ἀποφασιστικὸν συντελεστὴ τῆς μοίρας μας, ἀλλὰ ἀντίθετα ἐκεῖνον ποὺ μᾶς ἀπειλεῖ μὲ ἐκμηδένισιν. Ὁ ἀποφασιστικὸς συντελεστὴς εἶναι ἡ ἀναπτυσσόμενη δυνατότητα μιᾶς ἐαυτότητος, ποὺ δὲν εἶναι ἀκόμη ἀντικειμενικὰ ὑπαρκτή, μιᾶς ἐαυτότητος σὲ μιὰ ἰδιαίτη σφαῖρα, ποὺ περιλαμβάνει καὶ καθυποτάσσει τὸ γενικόν, ἀντὶ νὰ συμπεριλαμβάνεται ἢ νὰ ὑποτάσσεται ἀπὸ αὐτό: Μιᾶς ἐαυτότητος, ποὺ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη γιὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον, ἀλλὰ ἐλλοχεύει σὰν μιὰ πραγματοποιήσιμη δυνατότητα, ὅταν ὁ ἄνθρωπος παρεμβαίνει μὲ συγκριμένη πρόθεσιν καὶ ἐπιτυχίαν σὰν ἓνας ἀπὸ τοὺς συντελεστὰς τῆς μοίρας του.

β) Στὸ μέτρο ποὺ ἀφορᾷ τὴν γνώσιν, ἡ συγκαιρινὴν κατάστασιν σημαδεύει τὴν μεγεθυνόμενην δυνατότητα πρόσβασης στὴν μορφήν καὶ στὴν μέθοδον καθῶς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ ἓνα ἀκαταύπατα αὐξάνον

νόμενο ἀριθμὸ προσώπων. Στὸ μέτρο ὅμως ποὺ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἄτομο τὰ ἐπιτεύξιμα ὅρια ὄχι μόνο δὲν διαφέρουν ἀπὸ πρόσωπο σὲ πρόσωπο — τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα ἀντικειμενικὸ θέμα — ἀλλὰ καί, ὑποκειμενικά, ἡ βούληση στὰ περισσότερα πρόσωπα δὲν εἶναι ἀκόμη ὥριμη, καὶ κατὰ συνέπεια παραμένουν ἀνίκανα νὰ βιώσουν τὴν αὐθόρμητη ἀνάγκη γιὰ θεμελιώδη γνώση. Ἀπὸ μιὰ γενικευμένη ἀποψη γιὰ τὴν γνώση θὰ μπορούσε νὰ ὑποτεθεῖ, ὅτι ἡ ἴδια κατάσταση θὰ ἦταν δυνατὴ γιὰ ὅλους μας σὰν ἡ ἔκφραση μιᾶς περιεκτικῆς διεπικοινωνίας, ποὺ εὐκολα θὰ καθορίζει τὴν διανοητικὴ κατάσταση ὅλων τῶν ἀνθρώπων μιᾶς ἰδιαίτερας περιόδου κατὰ ἓνα ἐνιαῖο τρόπο. Ἡ ὁμοιομορφία ὅμως αὐτὴ καθίσταται ἀδύνατη, λόγω τῶν διαφορῶν ποὺ ὑπάρχουν μεταξύ μας σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπιθυμία γιὰ γνώση.

γ) Ἐρχόμενοι τώρα στὶς σχέσεις μεταξύ μιᾶς ἐαυτότητας καὶ κάποιας ἄλλης, δὲν συναντοῦμε καμμιά γενικεύσιμη κατάσταση, ἀλλὰ μόνο τὴν ἀπόλυτὴ ἱστορικότητα ἐκείνων ποὺ συναντιῶνται, τὸν ἐνδόμυχο χαρακτήρα τῆς ἐπαφῆς τους, τὴν πίστη καὶ τὴν ἀδυναμία ἀντικατάστασης τῶν προσωπικῶν δεσμῶν τους. Μέσα στὴν γενικὴ κοινωνικὴ διάλυση ὁ ἄνθρωπος ὀπισθοχωρεῖ βίαια ἀπὸ τὶς ἐξαρτήσεις τῶν πιὸ πρωτόγονων δεσμῶν, ποὺ ἀπὸ αὐτοὺς καὶ μόνο θὰ μπορούσε νὰ συγκρατηθεῖ μιὰ νέα ἀξιόπιστη ἀντικειμενικότητα. Εἶναι τότε ἀδιαφιλονίκητο ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κάποια ὁμοιογενὴς κατάσταση γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μιᾶς ἰδιαίτερης ἐποχῆς. Ἄν πρόκειται νὰ συλλάβουμε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπινου γένους σὰν μορφὴ ἐνοποιημένης οὐσίας, ποὺ ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ βρίσκεται σὲ ποικίλες εἰδικὲς καταστάσεις, ἡ φαντασία θὰ ἔσβηνε στὸ κενό. Ἔτσι, κι' ἂν ἡ διεργασία τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης ἀπὸ μιὰ δεισιδαιμονικὴ θεότητα θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ σὰν πρόβαση σὲ κάποια τέτοια μορφὴ, ἐγώ, σὰν ἄτομο, θὰ ὀφείλα, ὅσονδήποτε ἐκτεταμένη καὶ νᾶναι ἡ γνώση μου, νὰ πραγματοποιῶ τὴν πορεία μου μέσα σ' αὐτὴν τὴν διεργασία, κι' ὄχι νὰ βρίσκομαι ἔξω ἀπὸ αὐτή, σὰν ἓνα ὄν ποὺ γνωρίζω. Τὸ ἴδιο ὅμως, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς τρεῖς ποικιλίες τῶν εἰδικῶν καταστάσεων στὶς δίχως ὅρια διακλαδώσεις τους, συνηθίζεται νὰ μιλοῦμε γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάσταση τῆς ἐποχῆς, ἐφ' ὅσον ἡ κατάσταση αὐτὴ πράγματι ὑπῆρξε. Φρονοῦμε ὅμως, ὅτι ἔτσι φθάνομε στὸν μερισμὸ τῶν μεθόδων. Δεχόμενοι ὅτι εἴμαστε ἱκανοὶ νὰ υἱοθετήσουμε τὴν σοφία μιᾶς θεότητας, θεώμενοι τὴν ὑπαρξὴ μας ἀπ' ἔξω, μπορούμε νὰ συγκροτήσουμε γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας μιὰ εἰκόνα τοῦ συνόλου. Στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων κατευθύνουμε τὴν ματιά μας σ' ἓνα ἰδιαίτερο σημεῖο, δηλαδὴ στὸ παρόν. Μιὰ ἀντικειμενικὴ ὁλότητα, ἀνεξάρτητα ἂν εἶναι σαφὴς στὸ περίγραμμά της, στατικὴ ἢ νεφελώδης, καθὼς συλλαμβάνεται σὰν διεργασία τοῦ γίνεσθαι, ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο ποὺ πάνω σ' αὐτὸ, μὲ ἐπίγνωση, προβάλλω τὴν κατάστασή μου στὸν ἀπόλυτο χαρακτήρα της, στὴ μοναδικότητά της καὶ στὴν ἀσταθὴ φύση της. Ἡ θέση μου, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, καθορίζεται ἀπὸ συντεταγμένες, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι αὐτὸ ποὺ εἶμαι, ἀποτελεῖ συνάρτηση τῆς θέσης αὐτῆς· ἡ ὑπαρξὴ εἶναι ὁλοκληρωμένη, ἐνῶ ἐγώ ὁ ἴδιος δὲν ἀποτελῶ παρὰ μιὰ παραλλαγὴ ἢ μιὰ συνέπεια ἢ ἓνα κρίκο στὴν ἀλυσίδα. Οὐσία μου ἀποτελεῖ ἡ ἱστορικὴ ἐποχὴ καὶ ἡ κοινωνιολογικὴ κατάσταση σὰν ἓνα σύνολο.

Ἡ ἱστορική εἰκόνα τῆς παγκόσμιας ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης, σὰν μιὰ ἀναγκαῖα διεργασία τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς, εἶναι χωρίς ἀμφιβολία συναρπαστική. Εἶμαι αὐτὸ πού εἶναι ὁ χρόνος. Αὐτὸ ὅμως πού εἶναι ὁ χρόνος, ἀποκαλύπτεται σὰν μιὰ ἰδιαίτερη φάση τῆς διεργασίας. Ἐὰν γνωρίζω τὴν φάση αὐτή, γνωρίζω αὐτὸ πού ἀξιώνει ὁ χρόνος. Γιὰ νὰ συλλάβω τὴν ὑπαρξή, πρέπει νὰ γνωρίζω τὸ σύνολο, γνωρίζοντας ἐκεῖνο πού μαθαίνω στὸ σημεῖο πού ἰστάμεθα σήμερα. Τὰ καθήκοντα πού μᾶς ἀνατίθενται στὸ παρόν, πρέπει νὰ γίνουν μὲ ζῆλο ἀποδεκτὰ σὰν δίχως ὅρους ἐπικείμενα στὸ παρόν αὐτό. Πράγματι μὲ περιορίζουν στὸ παρόν, πλην ὅμως, στὸ μέτρο πού τὰ ἀτενίζω στὸ παρόν, ἀνήκω ταυτόχρονα στὴν τεράστια ὁλότητα. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπερβεῖ τοὺς ὅρους τῆς ἐποχῆς του, καὶ θὰ περιπέσει στὸ κενό, ἂν ἐπιδιώξει νὰ τὸ πράξει. Καθὼς γνωρίζω τὴν ἐποχὴ μὲ τὴ γνώση μου γιὰ τὸ σύνολο ἢ σὲ σχέση μὲ τὴν γνώση τῆς ἐποχῆς σὰν ἓνα ἐπιθυμητὸ σκοπὸ, ἀντιτίθεμαι μὲ ἐμπιστοσύνη σὲ κείνους πού ἀποκρύβουν τὴν ἀξίωση τῆς ἐποχῆς, ὅπως τὴν γνωρίζω. Μοῦ φαίνονται ἀρνησὶθρησκοὶ, φυγόπονοι, ἡττοπαθεῖς, λιποτάκτες ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς πραγματικότητας. Εἶναι προδότες, πού ἔχουν ὑποστείλει τὴ σημαία.

Ἐκεῖνος ἀσφαλῶς πού σκέπτεται ἔτσι, δὲν μπορεῖ νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὴ φρίκη ὅτι εἶναι, πρὶν ἀπ' ὅλα, πρόωρος, χωρίς ἐποχὴ. Προσέχει ἐναγώνια, μήπως μείνει πίσω, φοβούμενος ὅτι, ἐνῶ ἡ πραγματικότητα συνεχίζει τὴν σταθερὴ πορεία της, ἐνδέχεται νὰ χάσει τὸ βῆμα του. Ὑπέρτερο ἐρώτημα κατὰ συνέπεια εἶναι τί «ἀξιώνει ὁ χρόνος;», πόσο ἐξαισίο εἶναι νὰ μπορεῖ νὰ διαλαλήσει ὅτι αὐτὸς ἢ ὁ ἄλλος εἶναι προ-καντιανός, παλιᾶς μόδας, προπολεμικός. Μὲ μιὰ τέτοια φράση σφραγίζεται ἡ καταδίκη. Εἶναι ἀρκετὸ νὰ ποῦμε ἀξιόμεμπτα σὲ κάποιον: Βρίσκεσαι πίσω ἀπὸ τοὺς καιροὺς, εἶσαι ἔξω ἀπὸ κάθε ἐπαφὴ μὲ τὶς πραγματικότητες, δὲν μπορεῖς νὰ καταλάβεις τὴν νέα γενιά, μόνο τὸ νέο εἶναι ἀληθινό, μόνο ἡ νεότης ἵσταται στὶς προφυλακὰς τοῦ χρόνου. Ἐκσυγχρονίσου, ὅσο δαπανηρὸ καὶ νᾶναι. Ἡ παρόρμηση αὐτὴ πρὸς τὴν συγκαιρινὴ αὐτοβεβαίωση ἀποκορυφώνεται στὸ διασάλλισμα τοῦ παρόντος, στὴν δόξα τοῦ διευλαύνοντος θεάματος —σὰν νὰ μὴν ὑπῆρχε σκιά ἀμφιβολίας γι' αὐτὸ πού εἶναι πράγματι τὸ παρόν.

Ἡ γνώμη ὅμως ὅτι μπορούμε νὰ γνωρίσουμε αὐτὸ πού ἱστορικά ἢ σ' αὐτὴν τὴν στιγμή πράγματι εἶναι, εἶναι ἀπατηλή. Ἀμφισβητεῖται ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ὑποτιθέμενου συνόλου. Ἀνεξάρτητα ἂν ἐπιλέξω νὰ θεωρήσω τὴν ἐποχὴ σὰν μιὰ πνευματικὴ ἀρχή, σὰν ἓνα εἰδικὸ αἶσθημα ζωῆς, σὰν μιὰ κοινωνιολογικὴ δομὴ, σὰν μιὰ ἰδιαίτερη οἰκονομικὴ τάξη ἢ σὰν ἓνα ἰδιαίτερο κυβερνητικὸ σύστημα —σὲ κάθε περίπτωσι, αὐτὸ πού κατανοῶ δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἐσχατὴ καταβολὴ τοῦ συνόλου, ἀλλὰ μόνο μιὰ προοπτικὴ ἀπὸ ἓνα ἀριθμὸ ἐπιτεύξιμων προοπτικῶν προσανατολισμοῦ. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπισκοπήσω ἀπ' ἔξω τὴν ἐνότητα ἐκείνη, πού σὲ καμμιά περίπτωσι δὲν μπορῶ νὰ ἐγκαταλείψω. Καθὼς τὸ ἴδιο μου τὸ εἶναι πρέπει ἀναπόφευκτα νὰ διαδραματίζει τὸ ρόλο του στὸ ὁλοκλήρωμα τῆς ὑπαρξῆς, ἡ ἀνεξάρτητη γεύσις δὲν ἀποτελεῖ κάτι ἄλλο ἀπὸ μιὰ «εὐσεβῆ ἐπιθυμία»: εἶναι τὸ σχεδιάσμα ἐνὸς δρόμου, πού θὰ ἤθελα ν' ἀκολουθήσω. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐκδίκηση, πού βρίσκει

διέξοδο στὴν ψυχὴ τῆς ὑποτιθέμενης αὐτῆς γνώσης, εἶναι ἡ παθητικότητα ποὺ δικαιολογεῖται ἔτσι· εἶναι ἡ αἰσθητικὴ ἡδονὴ ποὺ συνάγω γιὰ μιὰ χειρονομία, ποὺ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει τὸ κίνητρό μου γιὰ αὐτοβεβαίωση.

Παρ' ὅλα τοῦτα, στὸν κόσμον τῆς σχετικότητος οἱ ματιὲς αὐτὲς ἔχουν μιὰ χρησιμότητα ἢ ἓνα νόημα, ἐνῶ εἶναι ἀναπόφευκτες, ἂν θέλομε πράγματι νὰ συλλάβουμε τὴν κατάστασή μας, ὅταν ἀποτολμοῦμε τὸ ἄλλο καὶ ἀληθινὸ βῆμα, ποὺ γνωρίζει τὸ τίποτε μιᾶς ὁλότητος. Μόλις συνειδητοποιήσω πῶς καὶ μὲ ποιά μέσα σὲ ποιά ὅρια εἶναι ἡ γνώση ἐπιτεύξιμη, δὲν ἔχω ἐπιλογή, παρὰ ἀδιάκοπα νὰ ἐπιδιώκω τὴν κατανόηση τοῦ καιροῦ μου καὶ τὴν κατάστασή του. Ἡ γνώση γιὰ τὸν κόσμον μοῦ παρέχει τὰ μοναδικὰ μέσα, ποὺ μ' αὐτὰ μπορῶ, πρῶτα πρῶτα, νὰ συνειδητοποιήσω τὴν ἔκταση τοῦ δυνατοῦ, δεῦτερο, νὰ διαμορφώσω ἑλλογα σχέδια καὶ νὰ συγκροτήσω ἀποτελεσματικὲς ἀποφάσεις, τρίτο, ν' ἀποκτήσω τὶς διαθέσεις καὶ τὶς ιδέες ποὺ θὰ μὲ διευκολύνουν (σὰν φιλόσοφο) νὰ ἐρμηνεύσω τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ σὰν ἐκδήλωση τῆς ὑπέρβασης.

Ἔτσι, ὅταν εἰσέρχομαι στὸν ἀληθινὸ δρόμον, βρίσκομαι ἀντιμέτωπος μὲ τὴν ἀντινομία ὅτι τὸ ἀρχικὸ κίνητρό μου γιὰ νὰ κατανοήσω τὸ σύνολο ἦταν προκαταδικασμένο σὲ ναυάγιο, ἀπὸ τὴν ἀναπόφευκτη τάση τοῦ συνόλου νὰ κατακερματίζεται σὲ θρύμματα —σὲ ἰδιαίτερες ματιὲς καὶ μορφώματα, ποὺ ἀπὸ αὐτὰ, οἰκοδομώντας σὲ ἀντίστροφη τάξη, ἐπιδιώκω νὰ ἀνασυγκροτήσω ἓνα σύνολο. Ἀλλὰ νὰ προσπαθῶ νὰ συλλάβω τὶς ἀντιθέσεις αὐτὲς μὲ ἓνα τόσο ἀπόλυτο τρόπο, θὰ ἦταν ἐσφαλμένο. Ὑποθέτω, ὅτι τὸ σύνολο ἀποτελεῖ κάτι ποὺ μπορούμε νὰ τὸ γνωρίσουμε, κι ἐν τούτοις διαθέτω μιὰν ἀόριστην εἰκόνα γιὰ αὐτό· παραμένω ἱκανοποιημένος σὲ μιὰν ἰδιαίτερη προοπτικὴ, χωρὶς νὰ διαθέτω τὴν πιὸ μακρυνὴ πρόθεση ν' ἀναζητήσω τὴν γνώση τοῦ συνόλου, καὶ διαψεύδω τὴν κατάσταση θεωρώντας σὰν ἀπόλυτο αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἓνα ἐνδεχόμενο.

Οἱ δύο ἐσφαλμένες ἀπόψεις ἔχουν κάτι τὸ κοινόν, ἀκόμη κι ὅταν ἀντιτίθενται. Ἡ ἀόριστη εἰκόνα τοῦ συνόλου ἀποτελεῖ μιὰν ἄνεση σὲ ἐκεῖνον ποὺ ἵσταται μακρυνά, χωρὶς νὰ συνεργάζεται πιά κατὰ τρόπο εὐθύ, ἐκτὸς ὕστερα ἀπὸ κριτικὴ ἢ ἐκτίμηση ἢ ἀπὸ ἐνθουσιώδη ἐλπίδα, ἐνῶ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του, ὅτι τελεῖ σὲ ἀπλὴ συνομιλία μ' αὐτὸ ποὺ σημειώνεται χωρὶς τὴ συμμετοχὴ του. Ἡ στερέωση μιᾶς πεπερασμένης κατάστασης στὴν πεποίθηση ὅτι ἀποτελεῖ ὃν καθεαυτὸ κλείνει τὴν συνείδηση μέσα στοὺς στενωποὺς τοῦ ἐνδεχομένου. Οἱ εἰκόνες τοῦ ὅλου, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, καὶ ἡ ὄχι ἀπαραίτητη ὀριστικότητα σὲ σχέση μὲ τὸ ἐπὶ μέρους, ἀπὸ τὴν ἄλλη, συμβάλλουν ἀπὸ κοινοῦ στὴν ὀκνηρία, διευκολύνοντας κάποιον νὰ ἱκανοποιεῖται μὲ ἐπιπόλαιη ἀπλῶς δραστηριότητα, χωρὶς νὰ βασανίζεται ποτὲ μὲ τὴν ἐπιδίωξη τῆς προσπέλασης στὸν πυθμένα τῶν πραγμάτων.

Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς δύο ἀπόψεις τελεῖ ἡ διάθεση τοῦ πνεύματος, ποὺ αὐτοθεωρεῖται σὰν ἑαυτότητα ἐπιδιώκοντας τὴν ἐπίτευξη προσανατολισμοῦ. Ἡ διευκρίνιση τῆς κατάστασης στοχεύει στὴν σαφῆ καὶ ὅσο γίνεται πιὸ ἀποφασιστικὴ κατανόηση τῆς ἀνάπτυξης κάποιου σὲ μιὰ κατάσταση. Ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ δὲν μπορεῖ ἀπόλυτα νὰ γνωσθεῖ οὔτε σὰν παρελθόν οὔτε σὰν πα-

ρόν. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πραγματικὴν κατάσταση τοῦ ἀτόμου ἡ κάθε μία γενικὰ κατανοούμενη κατάσταση ἀποτελεῖ ἀφαίρεση, ἐνῶ ἡ περιγραφή της δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰ περιγραφή τοῦ τύπου. "Ὅταν μελετᾶται μὲ τὸ κριτήριό αὐτό, ὑπάρχουν πολλὰ ποὺ ἐλλεῖπουν ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη κατάσταση, ἐνῶ θὰ προστεθοῦν πολλὰ ποὺ δὲν ἔχουν ἐπίδραση στὴν καθοριστικὴ γνώση. Οἱ εἰκόνες ὁμῶς τῶν καταστάσεων ἀποτελοῦν ἴχνη, ποὺ μ' αὐτὰ τὸ ἄτομο παρακινεῖται στὴν ἐπιδίωξη ἀνεύρεσης τοῦ δρόμου τοῦ γιὰ τὶς καταβολές ἐκείνου ποὺ ἐπέρχεται.

4. Τρόποι διαφώτισης τῆς κατάστασης τοῦ παρόντος.

Ἡ συγκρότηση τῆς πνευματικῆς κατάστασης τοῦ παρόντος (καθὼς ἀποτελεῖ διεργασία ποὺ δὲν ὀλισθαίνει στὴν στερεότητα μιᾶς συμπληρωμένης στερεοσκοπικῆς εἰκόνας) θὰ συνεχισθεῖ. Μὲ μιὰ σθεναρότερη συνειδητοποίηση τῶν ὁρίων αὐτοῦ ποὺ δύνатаι νὰ γνωσθεῖ, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ μὲ τοὺς κινδύνους μιᾶς ὄχι ἐναγώνιας ἀπολυτότητας, ἀπὸ τὸ ἄλλο, θὰ ὑπάρξει ἡ τάση νὰ παραμένει κανεὶς ἱκανοποιημένος μὲ τὶς ἐπὶ μέρους προοπτικὲς σὰν ἀναπαραστάσεις τῆς κατάστασης. Στὸν ἰδιαίτερο χαρακτήρα τοὺς θὰ εἶναι ἔγκυρες, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἔχουν ἀπόλυτο κύρος. Ἐὰν ἐξετασθεῖ ἡ τάξη ζωῆς τῶν μαζῶν τοῦ ἀνθρώπου σὰν ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος, ἡ ἀρχὴ αὕτη θὰ παύσει νὰ ἰσχύει ὅταν φθάσουμε στὸ μέτωπο, ὅπου οἱ ἀπομονωμένες δυνάμεις ἀρχίζουν νὰ θεωροῦνται σὰν ἀποφασιστικές.

Ἐὰν ἐπιμείνουμε στὴν παρακμὴ τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος, αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο μέχρι τὰ ὅρια ὅπου οἱ νέες δυνατότητες ἀρχίζουν νὰ ἀποκαλύπτονται. Ἐὰν ἀνευρεθεῖ ὁ εἰδικὸς χαρακτήρας τοῦ χρόνου στὸν τρόπο ποὺ οἱ ἄνθρωποι θεωροῦν τὴν ἀνθρώπινην ὑπαρξήν, τότε ἡ ἀπόδειξίς μας μᾶς ἐλαύνει στὸ σημεῖο ὅπου ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξὸς μετασχηματίσθηκε σὲ ὑπαρξήν - φιλοσοφία. Ἐὰν γίνῃ κάποια θεωρητικὴ πρόβλεψη, μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ ἔχει ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὴν ὑποκατάστασή της, στὸν δέοντα χρόνον, ἀπὸ μὲ μιὰ πρόβλεψη ἐνεργό. Ἐὰν ὁμιλοῦμε γιὰ τὴν ζωὴν, σκοπὸς μας εἶναι νὰ κάνουμε τὴν ἐαυτότητά της ἀπτή. Ἐτσι ἡ ἐκτίμησή μας γιὰ τὴν πνευματικὴν κατάσταση τοῦ παρόντος κινεῖται μὲ ἀντιθέσεις ποὺ δὲν ἀλληλοαντιμετωπίζονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, ἀλλ' ἀντίθετα φέρουν στὸ φῶς ἓνα ἀπόλυτα διαφορετικὸ ἐπίπεδο τοῦ ὄντος. Κατὰ συνέπεια στὸ τέλος δὲν γνωρίζομε τί εἶναι, ἀλλὰ προσπαθοῦμε νὰ γνωρίσουμε τί μπορεῖ νὰ εἶναι.

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀναζητήσῃ αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ γνωρίζει ἡ θεότητα. Μιὰ τέτοια γνώση θὰ ἔθετε τέρμα στὴν ὑπαρξήν τοῦ μέσα στὸν χρόνον, καθὼς οἱ δραστηριότητές της ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸ τῆς γνώσης τοῦ.

(Συνεχίζεται)

[Μεταφράζει ὁ ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ].

ΜΕ ΕΞΑΝΤΑ ΚΑΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΝ

Ἐγὼ δὲ λέξω δεινὰ μὲν, δίκαια δὲ

«Ἐταιρία...» - ἀμίμητο

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 77ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «Νέα Σύνορα» (διευθυντῆς ὁ κ. Δημ. Βαλασκαντζῆς) εἶναι ὁλόκληρο μιὰ ἐπίθεσις ἐναντίον, πρῶτον, τοῦ κ. Α. Νάσιουτζικ⁽¹⁾ γιὰ λογοκλοπὴ καὶ τὸ «τὸ φοβερὸ μπλέξιμό του μὲ τὸν ἄτυχο [!] θάνατο τοῦ [...] Α. Διαμαντόπουλου», καί, δεύτερον, τοῦ κ. Ἡλίας Σιμόπουλου⁽²⁾: α) γιὰ τὸ «μικρὸ συγγραφικὸ ποιητικὸ του ἔργο», (σὲ «ὄγκον», σὲ «βάρος»), β) γιὰ σχέσεις του μὲ τὸν «χουντικὸ» τότε ὑπουργὸν καὶ γ) γιὰ τὸ ὅτι οἱ «οἱ φιλικὲς τοῦτες γνωριμίες του τὸν εἶχαν τοποθετήσει σ' ὄλες τὶς ἐπιτροπὲς ποὺ εἶχαν σχέσι μὲ τοὺς λογοτέχνες:

α) Ἐπιτροπὴ ἀγορᾶς βιβλίων

β) Λογοτεχνικῶν βραβείων

γ) Συντάξεως λογοτεχνῶν —στὴν ὑπ' ἀριθ. 1 σελίδα αὐτά.

Ἐπίσης γιὰ τὸ ὅτι ὁ κ. Σιμόπουλος καὶ γενικὰ οἱ συνδικαλισταὶ «μόνιμα καὶ πάντα γιὰ τὸ δικό τους ὄφελος - συμφέρον κρατοῦν χρόνια τὰ πόστα αὐτὰ καὶ «μοιράζονται» ψίχουλα, γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦνται γενναῖα αὐτοί. Π.χ. ὁ νῦν Πρόεδρος μας [σημ. Δεινία Δικαίου: ὁ ὑπογράφων τὶς κατηγορίες κ. Βαλασκαντζῆς εἶναι μέλος τῆς Ἐταιρίας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν] κ. Ἡλίας Σιμόπουλος ἔχει διορίσει καὶ τὶς δυὸ κόρες του στὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν...». Αὐτὰ στὴν ὑπ' ἀριθ. 14 σελίδα —οἱ ὑπογραμμίσεις τοῦ κ. Βαλασκαντζῆ.

Τὰ ἄνω ὅλα τὰ ἀναδημοσιεύουμε (ξηρότατα), ὄχι ἐπειδὴ μᾶς ἐνδιαφέρουν, ἀλλ' ὅπως ὑπογραμμισθεῖ ὅτι τὸ φυλετικὸν ἦθος καταγγέλλοντες μαρτυροῦμε τὴν παρακμὴ τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἐν τῷ συνόλῳ τῆς, τὸ «ὀλοφάνερο —ἀλλὰ σὲ λίγους, δυστυχῶς, ἀντιληπτὸ— Τραγικὸ Τέλος» («Δαυλός», τεῦχος 39ο, σελ. 1970).

Ἀφήσαμε τελευταῖο τὸ ἀμίμητο —στὴν ὑπ' ἀριθ. 14 σελίδα καὶ ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν κ. Βαλασκαντζῆ ἐπίσης ὑπογραμμισμένο:

«... Ὅταν πέρσι ἦταν στὴν ἐπιτροπὴ ὁ κ. Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου, «ἔτυχε» νὰ πάρει τὸ πρῶτο βραβεῖο μυθιστορήματος ὁ κ. Γιώργος Γιατρομανωλάκης. [σημ. Δειν. Δικαίου: ἂν δὲν ὑπάρχει συνωνυμία: λέκτωρ τοῦ Φιλοσοφικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν]. Φέτος, ποὺ εἶναι στὴν ἐπιτροπὴ ὁ κ. Γιώργος Γιατρομανωλάκης, «ἔτυχε» νὰ πάρει τὸ πρῶτο βραβεῖο κριτικῆς ὁ κ. Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου...».

Ἀμίμητο; Χούμ... Ἴσως ὄχι καὶ τόσο! Ἴσως ἀπλῶς θὰ εἴμεθα ἀνενημέρωτοι — νὰ καταβάλλουμε ἀπελπισμένους προσπάθειες γιὰ νὰ εἴμεθα...

«Ἐταιρία...» - μπις

Ὅσάκις ὁ γράφων ἀνεφέρθη στὴν Ἐταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν, τὸ ἔπραξε ὄχι ἐπειδὴ τὸν ἀπασχολεῖ ὁτιδήποτε ἀφορᾷ σ' αὐτή, στὰ μέλη, στὴν ἡγεσία τῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1) Πρῶην Πρόεδρου τῆς Ε.Ε.Α.

2) Ὁ κ. Ἡλίας Σιμόπουλος, νῦν Πρόεδρος τῆς «Ἐταιρίας» (λίαν προσεχῶς γίνονται ἀρχαιρεσίες), στὴν μήνυσί του ἐναντίον τοῦ κ. Βαλασκαντζῆ γιὰ «συκοφαντικὴ δυσφήμησι διὰ τοῦ τύπου» ἴσως νὰ γίνεταί εὐγλωττος περισσότερο ἀπ' ὅσον θὰ ἠθελε: Δύο φορὲς στὴν ἴδια τὴ μήνυσί ποῦ ὑποβάλλει «ἐνώπιον τοῦ εἰσαγγελέως πλημμελειοδικῶν» συλλαμβάνεται κάπως ἀπρόσεκτος —νὰ τὰ ἴδια του τὰ λόγια χωρὶς σχόλια: «... γιὰτὶ δυστυχῶς ὁ μηνυθεὶς [σημ. Δεινία Δικαίου: μηνυόμενος] ἔγινε πρόσφατα τακτικὸ μέλος τῆς Ἐταιρίας μας». Ἐπίσης: «... ὁ μηνυόμενος, δυστυχῶς, ὅπως εἶπα, νέο μέλος τοῦ σωματείου μας...». (Ὁ κ. Ἡλίας Σιμόπουλος εἶναι νομικός).

συνέβη νὰ κινεῖται σὲ κοινὸ χῶρον —ἀδιαφόρως τοῦ ἂν ἡ «διανόησις» δρᾷ ἢ ἔχει ἐνταφιασθεῖ σ' αὐτόν. Γνωστὸν ἐξ ἄλλου στοὺς ἀναγῶστες τῆς Στήλης, πῶς ὁ ὑπογράφων δὲν ἀναγνωρίζει εἰς ἑαυτὸν ιδιότητα (ἢ, πολὺ περισσότερο, κύρος, ἐπάρκειαν, ἰκανότητα) λογοτέχνου: Τὸ ὅτι «γράφει» (ἀδυνατῶν νὰ μὴ γράφει) τὸν κατατάσσει, βεβαίως, σὲ χῶρον· ἀλλ' αὐτὸ δὲν τοῦ παρέχει κανένα δικαίωμα νὰ οἰκιοποιεῖται ιδιότητα τὴν ὁποίαν οὐδὲν προσκυρώνει! [Θὰ ἦταν διπλὰ ἀστεῖος διεκδικῶν ὑψηλὴ στάθμην (μεγάλος, κορυφαῖος, ἀνεπανάληπτος, μοναδικός...) στὴν κλίμακα αὐτῆς τῆς ιδιότητος]...

Μ' αὐτὴ τὴν προῖκα λοιπόν, νυμφίος πολύφερνος ἀκριβῶς γιὰ τὸ ὅτι τὸ ἴδιο του τίποτε προτάσσει, τῆς φυλῆς τὸ ἥθος καταδεικνύει —τὸν ἴδιο του χῶρον ψέγων. Ἀλλὰ δὲν θὰ ἦταν τῆς σοβαρότητας, ἂν ὑπεστήριζε πῶς γιὰ τὸ μέγα, γιὰ τὸ ἀνυποχώρητον ἀδιέξοδο στὸ ὁποῖον πορεύεται ἡ καταρρέουσα ἑλληνικὴ κοινωνία, ἡ εὐθύνη βαρύνει τὸν κ. Ἡλία Σιμόπουλο. Ὁ κ. Σιμόπουλος δὲν εἶναι ὁ ἔνοχος, ὁ ὑπεύθυνος ποὺ καταποντίζεται ἡ Ἑταιρία Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν —ποὺ βουλιάζει ἡ Χώρα. Εὐθύνη του ἀσφαλῶς βρέθηκε μέσα στὴν «κοσμοχαλασιά», στὸν στρόβιλο ποὺ μᾶς πνίγει, στὸ βάραθρο ποὺ μᾶς ἀνοίγεται· ὅμως εἶναι τὸ μικρὸ χαλικάκι τοῦ βουνοῦ ποὺ τουμπάρει, ἡ βαρκούλα ποὺ μόνον κρεμασμένη σὲ καρούλια ἔφθασε στὴν καρδιὰ τοῦ τυφώνα...

Ὑπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα καὶ σὲ συνθήκες ὅπως οἱ ἑλληνικές, τὸ ὅτι ὁ κ. Σιμόπουλος διόρισε «καὶ τίς δυὸ κόρες του στὸ Ὑπουργεῖον Πολιτισμοῦ» (ὅπως γράφει ὁ κ. Βαλασκαντζῆς) δὲν εἶναι φαυλότης, μικρότης, ἀχρειότης —εἶναι, μὰ ὄχι ἀποκλειστικὰ τοῦ κ. Σιμόπουλου, ἀλλὰ τῆς Φυλῆς, τοῦ λαοῦ ἐν τῷ συνόλω του, τοῦ ἀνθρώπου (ἐννοῶ ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση ποὺ ὁ κ. Βαλασκαντζῆς ὑπαινίσσεται πῶς διὰ πλαγίων μέσων ἐπετεύχθη ὁ διορισμός: Κανένας πατέρας, ἐν ὅψει ἀδυναμίας του νὰ πράξει κάτι καλύτερο γιὰ τὰ παιδιὰ του, δὲν θὰ ἀρνείτο νὰ τὰ διορίσει —ἂν μπορούσε νὰ τὸ κάμει!). Ὁ κ. Βαλασκαντζῆς μοιάζει ἀνεπίτρεπτα σκληρός: ὁ ἴδιος μήπως πιστεύει, πράγματι, πῶς ἂν «φαγωθεῖ» ὁ κ. Σιμόπουλος (ὁ συντάκτης τῆς Στήλης δὲν θὰ στενοχωρηθεῖ καθόλου), ὅλα θ' ἀλλάζουν, ἡ Ε.Ε.Α. θὰ λαμπρυνθεῖ, τὰ «ψίχουλα» θὰ γίνουνε κομματάρεις παντεσπάνι, ἡ «πατρις» θὰ σωθεῖ;

Τὰ «δυστυχῶς θὰ βρέξει» καὶ οἱ... «πυρφόρες ὀμιλίες»...

Δὲν μᾶς ἔφθαναν τὰ «δυστυχῶς θὰ βρέξει» (εἴμαστε ὁ μόνος λαὸς ποὺ τὴν εὐλογία τῆς βροχῆς τὴν κάναμε σύμβολο... συμφορᾶς —«Μ' ἀγαποῦσες θυμᾶμαι μιὰ φορά, τώρα... βροχή», τραγουδάει ἀκόμη κι ἡ καλλιεργημένη Ἀρλέτα...) ἢ τὰ «εὐτυχῶς ἀπὸ αὐριο θὰ ἔχουμε καλὸ καιρὸ», ἢ ἀκόμα τὰ «ὁ καιρὸς θὰ παίξει... καθοριστικὸ ρόλο γιὰ τίς Ἀποκριές» (!!!), τῶν... «μετεωρολόγων», ἔχουμε καὶ τίς... «πυρφόρες ὀμιλίες» τοῦ κ. Γ. Λιάνη —ρεπόρτερ τῆς ἐφημερίδας «ΤΑ ΝΕΑ». Φυσικὰ δὲν ἀπολείπουν καὶ τὰ καθαρευουσιάνικα ὅλως... σιδηρᾷ προσωπεῖα: «Πρόκειται περὶ ἀτόμου» (γράφει ὁ κ. Λιάνης) «ποὺ κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖον μιᾶς δημοκρατικότητος κρύβει ἓνα σιδηροῦν προσωπεῖον φανατισμοῦ» (μαῦρα καὶ ἀραιὰ θέλει τὰ στοιχεῖα ὁ ἴδιος ὁ κ. Λιάνης —μὴ πᾶνε χαμένα τά... προσωπεῖα ποὺ φοράει στοὺς ἥρωές του τρία τρία, σὰν τὰ βρακιά τῆς θεῖας Ἀμερσοῦδας!). Καὶ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς πῶς τὰ φοβερά αὐτὰ «σιδηρᾷ» ἀφοροῦν σὲ ἀτυχή λευίτην —στὸν ἐφημέριο τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος... Ἄντε ν' ἀζίζουν κάποιο πολὺ διακριτικὸ χαμόγελο ὅλα τοῦτα...

Ὅπωςδὴποτε θαυμάστε τίς πρώτες γραμμὲς (ἀραιὰ) τίς ὁποῖες ὁ καλὸς ρεπόρτερ προτάσσει τῆς συνέντευξης ποὺ πῆρε ἀπὸ τὸν παπὰ Γιάννη [τώρα θυμᾶμαι πού, παλιότερα, ὁ κ. Λιάνης πῆρε συνέντευξι ἀπὸ τὸν ποιητὴ κ. Μιχάλη Κατσαρό: εἶχα μείνει μὲ τὴν ἐντύπωσι πῶς οὔτε ὁ κ. Κατσαρὸς καταλάβαινε τί ρωτοῦσε ὁ ρεπόρτερ, οὔτε ὁ δημοσιογράφος τί ἀπαντοῦσε ὁ κ. Κατσαρὸς, ἀλλ' εἶχα λάθος: ὅπως μοῦ γνώρισε φίλος διανοούμενος, ἐπρόκειτο περὶ συρρεαλιστικῆς συνεντεύξεως καὶ δὲν τὸ εἶχα καταλάβει]: «Ὁ

βίος καὶ ἡ πολιτεία του εἶναι διάσπαρτες ἀπὸ προσωπικὲς ἐξεγέρσεις ἡπίας μορφῆς (σικ) διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦσε νὰ σπάσει τὸ φράγμα τῆς ἀνωθυμίας. Ἐνα πυκνὸ καὶ ἀδιαπέραστο νέφος ἀσάφειας σκεπάζει τὸ παρελθόν του, ὅπου ὑπάρχει μιὰ ποικιλία ἐκδηλώσεων στὶς ὁποῖες πρέπει ν' ἀναφερθοῦμε. Ἐφ' ὧ καί, παρακατιῶν, ὁ κ. Λιάνης δχι μόνον σπάει τὸ «φράγμα τοῦ πυκνοῦ καὶ ἀδιαπέραστου νέφους ἀσάφειας», ἀλλὰ καὶ μᾶς καταπλήσσει. Καρφαλιστικῶς πῶς καὶ ἀπὸ ποδοσφαιρικῆς ἀπόψεως ὁφ σάιντ...

Ὁ λουφὲς ἐξ ΥΠΠΕ

Δῶσ' ἐμὲ καὶ τοῦ παιδιοῦ μου
κι εἰν' ὁ ἄντρας μου στὴν πόρτα...

«Δὲν ξέρω ποιοὶ φτιάξανε τὸ νόμο γιὰ τὴν ἀγορὰ τῶν λογοτεχνικῶν βιβλίων ἀπὸ τὸ κράτος. Ἐκεῖνο ποῦ ξέρω εἶναι πῶς τὸν φτιάξανε —καὶ τὸ λέει ὁ νόμος—, γιὰ νὰ ἐνισχύουν οἰκονομικὰ τοὺς συγγραφεῖς. Τοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἀπὸ τὸ ὑστέρημά τους μαζεῦουν δραχμὴ τῇ δραχμῇ, ὅσα χρειάζονται γιὰ νὰ τυπώσουν τὰ βιβλία τους. Ὁ νόμος αὐτὸς δὲν τηρεῖται. Τὰ βιβλία ἀγοράζονται· ἀγοράζονται ἀπὸ τὸ κράτος ἀλλὰ τὰ λεφτὰ δὲν πᾶνε στοὺς συγγραφεῖς. Πᾶνε στοὺς ἐκδότες». Τάδε ἔφη ὁ κ. Λευτέρης Παπαδόπουλος [αὐτὸς ποὺ μόλις τοῦ παρουσιάσθηκε —νὰ— ἡ εὐκαιρία, τὴν ἔχασε, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μείνουμε χωρὶς τὴν ἐβδομαδιαία παραγωγή «μεγάλων ρεμπετῶν» —Μαντουμπάλων καὶ ρέστα]. Ὁ ὁποῖος, πρέπει νὰ σημειώσετε, «δὲν ἔχει τίποτα μὲ τοὺς ἐκδότες», τὸ ἀντίθετο (καὶ τὸ ἐννοεῖ τὸ «ἀντίθετο»: πρέπει νὰ ἐνισχύονται ἀπὸ τὸ κράτος, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, γιὰ ν' ἀντιμετωπίζουν τίς —τεράστιες— δαπάνες τους γιὰ χαρτί, διαφημίσεις κ.λπ.)» —ἀχ, καλέ, μούρλια δὲν τὰ λέει; Ἄσε ποὺ καὶ τοῦ φίλησαν τὴ μαμὰ (τοῦ κ. Πειναλέων) καὶ τ' ἀμπέλι τοῦ πῆραν: «Κράτος» τὸν ἀνεβάζουν, «κράτος» τὸν κατεβάζουν... Ὅλοι!

...
Πρὸς ἐνημέρωσιν καὶ τέρψιν τῶν ἀναγνωστῶν τοῦ «Δαυλοῦ» ἐξηγῶ πῶς ἔχουν τὰ πράγματα:

α) Ἐνῷ ἀμφισβητεῖται ἂν τὸ πέντε τοῖς ἑκατὸ τῶν «συγγραφέων»μποροῦν νὰ γράψουν κάτι ἀξίολογο, εἶναι βέβαιοι πῶς, οἰκονομικὰ, εἶναι κατὰ κανόνα ἄριστα βολεμένοι. Ἀποδείξεις: «Ἐπίσης ἡ μεγάλη κτηματικὴ κατάσταση (ἀπὸ μετοχές, ἐνοικία κ.λπ.) δὲν δημιουργεῖ κώλυμα στοὺς καλλιτέχνες καὶ λογοτέχνες τῆς κατηγορίας αὐτῆς στὸ νὰ εἰσπράττουν τὴν «τιμητικὴ σύνταξη». Αὐτὰ περιέχονται στὸν περὶ συνταξιοδοτήσεως τῶν λογοτεχνῶν νόμον. Φουκαράδες μὲ «μεγάλῃ κτηματικῇ κατάστασιν» ἔχετε ζαναϊδεῖ;

β) Οἱ ἐκδότες εἰσπράττουν τὸν ἐξ ΥΠΠΕ λουφὲν μόνον ἐφ' ὅσον ἔχουν ἀναλάβει τὴν οἰκονομικὴν εὐθύνη τῆς ἐκδόσεως —τουτέστι ἀδιαφόρως τοῦ ἂν ἓνα βιβλίον «δὲν περπατήσει» (ἀφήσει παθητικὸ ἢ καλύψει μόλις τὰ ἐξοδὰ του). Τοῦτο σημαίνει πῶς αὐτοί, οἱ ἐκδότες, δχι οἱ συγγραφεῖς, «ἀπὸ τὸ ὑστέρημά τους μαζεῦουν δραχμὴ τῇ δραχμῇ, ὅσα χρειάζονται γιὰ νὰ τυπώσουν τὰ βιβλία» τῶν... συγγραφέων!...

γ) Ὅχι μόνον οἱ ἐκδοτικὲς, ἀλλ' ὅλες οἱ ἐπιχειρήσεις ἔχουν ἐξοδα! Τί προτείνετε, κ. Παπαδόπουλε; Νὰ «ἐνισχύονται» ΟΛΕΣ ἀπὸ τό... κράτος; Μήπως γι' αὐτὸ ξετρελλάθηκε μαζί σας ὁ γείτονάς μου —«Σερβιέτε ὁ Θρασύβουλας»;

δ) Ὅσο γιὰ ὠρισμένα λογοτεχνικὰ βιβλία ἔχω τὴ βάσιμη ὑπόψιν πῶς ἴσως «περπάταγαν» καλύτερα, ἂν τυπώνονταν σὲ μαλακότερο χαρτί —ὁ ἀναγνώστης θὰ πῆγαινε «γιὰ τρίτη ἀπό... δυὸ μεριές...».

Ὁ κ. Βάσος Μαθιόπουλος

Διαβάζουμε: «Σοβαρὴ κρίση στὴν ΕΡΤ ἐξ αἰτίας τῶν ἀπαραδεκτῶν γιορταστικῶν

προγραμμάτων» —ό λόγος γιὰ τ' ἀποκριάτικα (πού τελικᾶ βγήκαν... χριστουγενιάτικα καὶ πάντως ἦταν Μεγαλοβδόμαδου). «Σύμφωνα μὲ καλὰ πληροφορημένες πηγές, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά βρίσκονται τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Προγράμματος, πού δὲν εὐθύνονται διόλου γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν γιορταστικῶν ἐκπομπῶν, ἀφοῦ ἡ γνώμη τους δὲν ζητήθηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Διευθυντὴς Τηλεδράσης κ. Γιάννης Κοτσώνης, τοῦ ὁποῦ εἶναι ἐπιλογὴ τὰ προγράμματα αὐτά, καὶ βέβαια τὸ Δ.Σ. πού τὰ ἐνέκρινε» —ἤμαρτον, Κύριε, περὶ διὰ τὸν πλουραλισμόν, ἀποκέντρωσιν καὶ κάλυψιν σὲ βάθος... Λέγεται μάλιστα πὼς ἡ Ἐπιτροπὴ Προγράμματος ἐτοιμάζει ἐπιστολὴν διαμαρτυρίας πρὸς τὴν Πρόεδρο τοῦ Δ.Σ. γιὰ τὰ χάλια τῶν ἀποκριάτικων προγραμμάτων» —κυρία Γ. Ρίππη, δὲν στέλνεις τὸν υἱό σου νὰ πάρει καμμιά δεκαριά ἑκατομμύρια ἔλληνες, νὰ σωθοῦν οἱ ὑπόλοιποι;

«... Ὁ γενικὸς διευθυντὴς τῆς ΕΡΤ κ. Β. Μαθιόπουλος, πού ἐπέστρεψε χθὲς βράδυ ἀπ' τὴ Γερμανία, δήλωσε σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτό: Δὲν τὰ ᾤω δεῖ τὰ γιορταστικά, ἀλλὰ ἂν τὰ βλεπα καὶ ἦταν τόσο καλὰ ὅσο λένε οἱ ἐφημερίδες, δὲν θὰ τὰ μετέδιδε». Τσοῦ! Δὲν θὰ τὰ μετέδιδε —ὅλα ἐν τάξει, τί γρινιάζετε; Ἄν τοῦτο ἦταν ἄλλο, ἐπειδὴ τὸ αὐτὸ δὲν εἶναι ἐκεῖνο, «δὲν θὰ τὰ μετέδιδε» ὁ κ. Μαθιόπουλος. Ἀμέ. Τώρα ἂν ἐπιμένετε νὰ πληροφορηθῆτε ποῖός τὰ ᾤτιαζε αὐτὰ τὰ προγράμματα, πὼς τὰ ᾤτιαζε, μὲ τί Ὑπουργούς, Γενικούς, Ἐπιτροπές, Μέλη, παραγωγούς, συγγραφεῖς, σκηνοθέτες, ἡθοποιούς, γιὰτὶ δὲν τὰ εἶδε ὁ κ. Γενικός, πού βρίσκονταν, γιὰτὶ δὲν πληροφορήθηκε πὼς φτιάχνονταν, πὼς πληρώθηκαν, πὼς μεταδόθηκαν, πὼς... δὲν σφάζανε!

Μὴ ξεχνοῦμε καὶ τὸν κ. Γ. Κοτσώνη. Αὐτὸς δὲν ρωτήθηκε, γιὰτὶ λείπει στὸ ἐξωτερικὸ —ἂν ἦταν ἐδῶ, δὲν θ' ἀπαντοῦσε, ἐπειδὴ θὰ ἦταν ἐδῶ. Ὅσο γιὰ τὰ ἔξοδα τῶν ταξιδιῶν στὶς Ἑσπερίες, ἀπὸ πάνου σας, ἡ μήπως περὶ νὰ ἰδῆτε καὶ νὰ ἐπιλέξετε τίποτε κοινωνιολογικὰ Ντάλλας καὶ Δυναστεῖες καὶ Ἰππὸτα τῆς Ἀσφάλτου; Κύριοι;

Ἡθοποιοὶ καὶ ἡθοποιοί

Ἀσύμμετρα θορυβώδης ἡ κ. Νίκη Τριανταφυλλίδη —κάποτε, στὴν συνεχῶς βιαζόμενη ὁδὸν μας, τὴ θαυμάσαμε ἄκοντες ἐρμηνεύουσα ἡρώιδα τοῦ μεγάλου γουνοντυμένου ὁμοιόδεατος τῆς δραματικοῦ συγγραφέως —Βαγγελίστρα μου, τὸ πὼς καλλιεργεῖται αὐτὸς ὁ λαὸς βοήθουσης τῆς ΕΡΤικῆς περαβρεχείας!

...
 Ὅσα ἐκτρωματικά συμβαίνουν σὲ κάθε τομέα τῆς ἐλληνικῆς ζωῆς, εἶναι φυσικὸ νὰ ἐπαναλαμβάνονται στὸ Ἐθνικὸ Θέατρο. Ὁ γράφων, μεγαλώνοντας μὲ Αἰσχύλους, Σοφοκλεῖς, Σαίκσπηρ (καὶ λοιποὺς γνωστοὺς τοῦ «Β' Ἐξώστη» —μιλάμε γιὰ πολλὰ χρόνια πίσω...), ὅταν τὰ λοιπὰ ἐλληνόπουλα ἀνακάλυπταν ἐκστατικὰ τὸν κόσμον μὲ τὴ μεγαλωσύνη τῶν μεγάλων ρεμπετῶν καὶ τοῦ κ. Καζαντζίδη (πὼς διάολο μᾶς ξέφυγε καὶ δέν... κρατικοποιήσαμε τὴ φωνή του!), ἤδη ἀηδιάζει περνώντας τὴν Ἁγίου Κωνσταντίνου— παρὰ τίς δραμαμίνες... Ποιὰ ἡ αἰτία; Δὲν ξέρω, δὲν τὴν ἀνεζήτησα ἐπιμόνως. Μόνον ἀόριστα ἐπισημαίνω τὴν κατὰρα αὐτῆς τῆς ράτσας, τὴν κακοδαιμονία αὐτῆς τῆς Φυλῆς, τὸ εἰδεχθὲς αὐτοῦ τοῦ φοβεροῦ χνώτου: Ὅτι ὁ Ἕλληνας —φοβοῦμαι— ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ἴδια του τὰ παιδιὰ —κρατάει ὡς τὸ τέλος του ὅ, τι βάλει στὸ χέρι... Τί φταίει πού ξερνᾶμε στὴν Ἐπίδουρο μὲ τίς Ἀντιγόνες (τίς ὁποῖες ὁ κ. Γ. Ρεμουῆδος ἐπιμένει νά... ἀνανεώνει⁽¹⁾), ἐπειδὴ κανεὶς δὲν βρέθηκε νὰ τοῦ θυμίσει πὼς τὸ κλασσικὸ εἶναι καὶ μένει κλασσικὸ, ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο πὼς δὲν ἐπιδέχεται «ἀνανέωση», πειραματισμοῦ, ἀνασκευῆ, διασκευῆ, πὼς, ἐπὶ τέλους, ἡ προσκυρωμένη ἀπὸ τὸ χρόνο κι ἕναν ἀσύμπτωτο πολιτισμὸ ἐπάρκεια καὶ τελειότης δὲν εἶναι «τοῦ χειροῦ» τῆς ἀνεπάρκειας καὶ ἀτέλειας! Τί φταίει πού τὸ νεοελληνικὸ θέατρο ἔμεινε δῆλως Ἄμλετ, Λήρ, Ἑρρίκους Γ', Οἰδίποδες, Μήδεις —δῆλως σκηνοθέτες καὶ ἡθοποιούς πού νὰ συγκλονίζουν, ἡρεμοῦν, διεγείρουν; Καλὸς καὶ ἄξιος θεατρίνος καὶ σκηνοθέτης ὁ κ. Μινωτής! Ἀλλὰ

ποιούς ἄφησε στὴ θέσι του; Μιὰ προσπάθεια γιὰ διπλὴ διανομὴ (μὲ τὴν κ. Ράσμη Τσόπε-
λα —«ρουσφετολογικὴ» τὴν ὀνομάζει ἡ κ. Νίκη Τριανταφυλλίδη, προφανῶς ἐννοοῦσα
πὼς ἡ ἴδια δὲν βαρύνεται μὲ καμμιά σχέσιν μὲ τὸ ρουσφέτι!), ποὺ ἀξιώθηκε νὰ κάμει ὁ κ.
Νίτσος, συνάντησε τὸ διάτρητο βέτο τῆς κ. Τριανταφυλλίδη: Νιέτ! Δὲν δέχομαι! Δὲν δέ-
χεται! Ἐδῶ (ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἀναστήματα τῆς ὑποκριτικῆς στὴν ἔρημῃ χώρα μας) ἡ Κυ-
ρία Μαρία Ἀλκαίου, ποὺ καὶ μόνο γιὰ τὴν ἀνάσα τῆς ἔπρεπε νὰ τὴν πληρώνει τὸ Ἐθνι-
κό, ἀγωνίζεται γιὰ τὸ μεροκάματο σὲ ἡλικία ποὺ ἄλλοι «τρῶνε ἔτοιμα καὶ εὐκολα»! Κι ἡ
κ. Τριανταφυλλίδη (οἶονεῖ... ἡγεσία τοῦ κ. Ρεμούνδου!) «δὲν δέχεται». Ποιὸς σὲ ρώτη-
σε, κυρία μας; Ἄντε νὰ «ἐρμηνεύεις» Ρίτσο —νὰ χορταίνεις καὶ παλαμάκια περὶ «εἶναι
δικιά μας» κι αὐτή!

Ὅσο γιὰ τὸν κ. Νίτσο, μᾶς τὰ ἔκανε ρόιδο: Ἀκόμα μιὰ Ἐπίδαυρος σὰν τὴν περσινὴ
καὶ πάει, βουλιάζουνε καὶ τὰ Ἐπιδαύρεια —γιὰ τὸ Ἐθνικό, καλὸ, περσινὰ ξυνὰ σταφύ-
λια...

Δεινίας Δικαῖος

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Κυρίαν Ἀλ. Ἀν.: Ἐλαβα γνῶσιν τῆς ἐπιστολῆς σας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1) Ἀνανέωσις, ἀνανέωσις... Θὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ ὅτι ἡ ἀνανέωσις δὲν εἶναι αὐτοσκοπός· ὅτι
μόνον ὡς προσαρμογὴ τῶν ἐκφραστικῶν μέσων στὴν ἀνανέωσι τῶν πίστεων εἶναι νοητή! Ὑπ'
αὐτὸ τὸ πρῖσμα οὐλτραμοντέρνα ποιήσις μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ ἡ παραδοσιακὴ ποιήσις ἢ ἐκφρασθεῖ-
σα στὴν θετικότητι, ἀπὸ κάθε πλευρά, καινούργια γλῶσσα!

Ἀπὸ τὸν λέσβιο συγγραφέα κ. Κώστα Μίσσιον ἐλάβαμε ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποίαν μᾶς γνωρίζει
ὅτι ὁ κ. Ὀδυσσεὺς Ἐλύτης (κριθεὶς ἀπὸ τὴν «ἀρμόδια ἐπιτροπὴ» —Σιμόπουλος Ἡλ., Παναγιωτό-
πουλος Σ., Φωτιάδης Δ., Χάρης Π. καὶ Κομίνης Α., συνεδρία 17η, 3-11-76) συνταξιοδοτεῖται ὡς
λογοτέχνης ἀπὸ 1-1-1977 —βάσει τῆς ὑπ' ἀριθμ. ΛΟ 198/25-5-1977 κοινῆς ἀπόφασης τῶν Ὑπουρ-
γῶν Οἰκονομικῶν καὶ Πολιτισμοῦ.

Εὐχαριστοῦμε τὸν κ. Μίσσιο, ἐπειδὴ ἐπισημαίνει ὁ ἴδιος τὸ σφάλμα στὴν πηγὴ μας —τὸ γνω-
στὸν ἄρθρο τοῦ κ. Μ. Δημητρίου (Τὸ Βῆμα τῆς Κυριακῆς, 5-7-1981).

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

BERNT VESTRE, *Den Totalitaere Lengsel*

(*Ἡ λαχτάρα τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ*)

Στὸν πρόλογο τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ ἔργου ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ὁσλο Βέστρε ἀναφέρεται στὴν ἐμπειρία τῆς βίαιης καὶ ἀπόλυτης δύναμης μαζί με τὴν παράλληλη ἀνθρώπινη ἐξαθλίωση, πού ἐβίωσε μετὰ τὴν κατοχὴ τῆς χώρας του τὸ 1940. Βασικὴ παραδοχὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἶναι τὸ ὄραμα μιᾶς μελλοντικῆς κοινωνίας χωρὶς κεντρικοποιημένη ἐξουσία, ὅπως οἱ διάφορες ὁμάδες καὶ ὀργανώσεις ἀλληλοσταθμίζονται σὲ μιὰν ἰσορροπία σχέσεως ἰσχύος (δηλαδὴ μιὰ μορφή πλουραλιστικῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας). Ὁ Βέστρε θὰ σημειώσῃ τὴν τάση τῆς γενιᾶς τῆς δεκαετίας τοῦ '60, πού χωρὶς νὰ ἔχει βιώσῃ τὸν ὁλοκληρωτισμὸ ὅπως ἡ δική του, ἀλλὰ ἐμπνευσμένη καθὼς ἦταν ἀπὸ τὸν Μάρξ, τὸν Λένιν, τὸν Μάο καὶ ἄλλους, θὰ ὑποδείξῃ ὁλοκληρωτικοὺς πολιτικὰ τρόπους ζωῆς. Ἀντίθετα ἡ γενιά τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ὀρμωμένη κυρίως ἀπὸ τὸν Solsjensyn καὶ τὸν Γάλλο φιλόσοφο Γκλάξμαν, θ' ἀντιδράσῃ ἔντονα σ' ἓνα «κράτος πανταχοῦ παρὸν χάριν τῆς γραφειοκρατίας του» — ὅπως τὸ χαρακτήρισε ὁ Κλώντ Λεφόρτ — ἢ σύμφωνα με τὸν Ἄρντ «σ' ἓνα κράτος πού προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσῃ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μετὰ τὴς ἀτέλειωτες διαφορᾶς τους σ' ἓνα ἄνθρωπο». Ὁ καθηγητὴς Βέστρε ἀφιερώνει τρία δοκίμια γιὰ τὰ ἔργα: τοῦ Πόππερ, *Ἡ ἀνοικτὴ κοινωνία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς*, τοῦ Α. Καμύ, *Ὁ ἐπαναστατημένος ἄνθρωπος* καὶ τοῦ Μάξ Γκλάξμαν *Οἱ πρωτοῦργοι στοχαστές*, πού στάθηκαν σημαντικὰ στὴν διαμόρφωση τῆς πλουραλιστικῆς δημοκρατικῆς θεωρίας. Παράλληλα, στὸ δοκίμιό του γιὰ τὸν Μαρκούζε *Ὁ μοναδιάστατος ἄνθρωπος* βλέπει μιὰ ρηχὴ καὶ ἀσαφὴ φιλοσοφικὴ πραγματεύση μετὰ ὁλοκληρωτικὰς τάσεις, ἐνῶ ὁλοκληρωτικὰ στοιχεῖα θ' ἀπαντήσῃ καὶ στὴν σκέψη τοῦ Σάρτρ, ὅπως καὶ τοῦ νορβηγοῦ ὁπαδοῦ τοῦ Σάρτρ, τοῦ Ντάγκ Ὁστεγμπεργκ. Στὸ δοκίμιό του γιὰ τὴν διάσπαση τοῦ ἀνθρώπινου διαλόγου, ἀναφερόμενος κυρίως στὸν Μάρξ καὶ στὸν Φρόυντ, ὑποστηρίζει τὴν σημαντικὴ ἐπιστημολογικὴ θέση, ὅτι, ἂν μιὰ θεωρία μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ γιὰ ποιοὺν λόγον ἐγείρονται ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς (ὑποθέτοντας ὅτι αὐτὸ ὀφείλεται εἴτε στὴν «ἀλλοτριώση» εἴτε στὴν «ἀστική σκέψη»), ἡ θεωρία αὕτὴ δὲν μπορεῖ νὰ διαψευσθεῖ. Ἐνῶ, ἂν ἡ θεωρία εἶναι ἀδύνατο νὰ διαψευσθεῖ, παύει νὰ εἶναι ἐπιστημονικὴ θεωρία, ἀλλὰ ἀντίθετα μιὰ θεωρία πού καταλύει τὸν ἀνθρώπινον διάλογο, οὐσιαστικὴ προϋπόθεση τῆς πλουραλιστικῆς δημοκρατικῆς θεωρίας. Πρόκειται γιὰ ἔργο μετὰ βιωματοποιημένη προβληματικὴ.

Μανώλης Μαρκάκης

Ν. Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἄγραφος γάμος — Παλλακεία*

Τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ καθηγητῆ Ν. Ι. Πανταζόπουλου εἶναι σπουδαία συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ δικαίου τῶν μικτῶν γάμων κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ καὶ βυζαντινὴ περίοδο. Θὰ συμπληρώσω, ὅτι αὐτῆς τῆς μορφῆς ἔργα ὄχι μόνο εἶναι ἀπαραίτητα στὴ νομικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε, προεκτεινόμενα μόνο καὶ πρὸς τὸ ἀπώτερο καὶ ἀπώτατο παρελθόν, νὰ μᾶς δώσουν, στὸ σπουδαῖο αὐτὸ θέμα τοῦ γάμου, τὶς ἀπόψεις καὶ τὶς θέσεις τῆς ἀρχαίας (κλασσικῆς καὶ προκλασσικῆς) κοινωνίας, γιὰ τὶς ὁποῖες, παρὰ τὶς σημαντικὰς ἐργασίες πού ὑπάρχουν, δὲν γνωρίζουμε πολλὰ.

Οἱ σχέσεις τῶν νέων σήμερα, κάτω ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν πόσης μορφῆς ἀδιεξόδων (πολιτικῶν, κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν, θρησκευτικῶν), ἔχουν δημιουργήσῃ ἐκρηκτικὰς καταστάσεις *στὸ θέμα τοῦ γάμου*. Αὕτὴ ἡ θεμελιώδης γιὰ τὴν ζωὴ σχέση (ἀνδρὸς -

γυναικός) έχει ιστορικά παγιδευτεί μέσα στους τύπους των εξουσιασμών και έχει χαθεί ή ουσία του θέματος, που είναι η συνέχιση της ζωής χάριν του ανθρώπου, νοούμενου όμως ως μονάδας εντός του σύμπαντος. Θα άξιζε λοιπόν τον κόπο να έρευνηθεί το σπουδαίο αυτό θέμα σε βάθος, ώστε να βρούμε πώς και γιατί αντιμετωπίστηκε κατά τους α ή β τρόπους και στους κλασσικούς ή προκλασσικούς χρόνους. Ο συγγραφέας της ωραίας αυτής έρευνας θα μπορούσε πιστεύω να μάς δώσει πολλά πολύτιμα στοιχεία προς την κατεύθυνση αυτή. Ας μου έπιτραπῇ, με την ευκαιρία αυτή, να προσθέσω επικουρικά τὰ ἑξῆς:

Στὸ τεύχος 19 τοῦ Δαυλοῦ (σελὶς 878) εἶχα γράψει γιὰ τὰ Μουσεῖα, τοὺς ἑννέα αὐτοὺς κλάδους μὲ τὰ συμβολικὰ ὀνόματα, ποὺ ἔγιναν οὐσιαστικὰ τὰ ἐργαλεῖα γιὰ τὴν ἐξάπλωση τῆς Παιδείας στὴν πανάρχαια περίοδο τῆς ἑλληνικῆς πρωτοϊστορίας. Ἐγραφα τότε: «Ὁ γάμος ἦταν καὶ εἶναι μιὰ σπουδαία τῆς φύσης πράξη, ποὺ ἀποβλέπει στὴ διαιώνιση τῆς ζωῆς. Ἡ πράξη αὐτὴ σ' ὅλα τὰ ὄντα τῆς δημιουργίας ἀκολουθεῖ φυσικοὺς τελετουργικοὺς κανόνες. Στὸν ἄνθρωπο, ἐπειδὴ συμμετέχει στὴ συμπαντικὴ νόηση (νοεῖν) περισσότερο ἀπὸ τ' ἄλλα ὄντα (ποὺ συμμετέχουν λιγώτερο στὸ νοεῖν καὶ περισσότερο στὸ εἶναι), ἡ διαιώνιση τοῦ εἶδους ἔχει σοβαρότατες συνέπειες στὸ περιβάλλον τοῦ (ἄνθρωπινο καὶ φυσικό). Ἡ τελετουργία ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἦταν μοναδική. Ὀλόγυμνοι, ὅπως ἡ Ἐρατώ, προσήρχοντο στὸν Ὑμέναιο, δηλαδὴ στὸ γάμο, ποὺ ἦταν πράξη πολὺ λεπτὴ (ὕμνη) καὶ ποὺ ἀκόμα διὰ τῆς ρήξεως (χάος = ρήγμα) θὰ γεννηθεῖ μιὰ νέα ζωὴ (ἔρος). Ὀλόγυμνοι σημαίνει, ὅτι δὲν κρύβουν τίποτα (χαρίσματα ἢ ἐλαττώματα). Ἡ Ἐρατώ, ποὺ συμβόλιζε, θὰ ἔλεγα, τὸ Μουσεῖο τῆς ζωῆς, κρατοῦσε προφητικὴ λύρα. Ἐρμηνευσ, ἀλλὰ καὶ συμβούλευε ἐπομένως τοὺς νέους διὰ τῆς σοφίας τοῦ Ἀπολλωνίου λόγου. Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ἱκανοὶ ἄνθρωποι τοῦ Μουσείου, ποὺ διὰ τῆς ἀπογυμνώσεως (πνευματικῆς, ψυχικῆς, σωματικῆς) τῆς ἐνότητος ἄνθρωπος (ἄνδρας - γυναίκα) ἀντιλαμβάνονταν τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα, συμβούλευαν τὴν νέα οἰκογένεια, ποὺ θὰ δημιουργεῖτο διὰ τοῦ γάμου, τοὺς τρόπους συνεχίσεως δι' αὐτῆς τοῦ πολιτισμοῦ».

Εἶμαι βέβαιος ὅτι αὐτὴ ἡ μικρὴ προέκταση θὰ ἐρμηνεύσει καλύτερα τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο θεώρησα ὅτι ἡ μελέτη τοῦ καθηγητῆ Ν. Ι. Πανταζόπουλου εἶναι, πέραν τῆς ἐξοχῆς ἐπιστημονικῆς τῆς ἀριότητος, καὶ σπουδαιότατη σὰν ἱστορικὴ τεκμηρίωση τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου.

Η. Α. Τ.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ, Δοκίμια Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας

Τὸν Μ.Μ. δὲν θὰ τὸν γνωρίσω ἐγώ, στοὺς ἀναγνώστες τοῦ Δαυλοῦ. Ἐχει δημοσιεύσει καὶ στὸ περιοδικὸ αὐτὸ πολλὰς σπουδαῖες μελέτες ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος στὸ ὅριο τῆς Κοινωνιολογίας. Τὸ ἰδιαιτέρου σ' αὐτὸν στοιχεῖο εἶναι ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ του διάθεση ἐδραζομένη βαθύτατα τόσο στὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ σκέψη ὅσο καὶ στὴ ρωμαϊκὴ, μᾶς ἔδωσε ἀναλυτικὲς καὶ συνθετικὲς ἐργασίες συμβάλλουσες στὴν ἀνάπτυξη τοῦ φιλοσοφικοῦ γενικώτερα στοχασμοῦ. Τέλος τὸν γνωρίσαμε καὶ σὰν ποιητὴ, ἰδιότητα ποὺ εἶναι μιὰ πρόσθετη ἀπόδειξη τῆς πανάρχαιας σχέσεως τοῦ ποιητικοῦ λόγου μὲ τὴν φιλοσοφία καὶ τὸ πολιτικὸ γίνεσθαι. Ὁ Μ. Μ., ἂς μὴν τὸ ξεχνᾶμε αὐτό, εἶναι «γέννημα κι ἀνάθρεμμα» τῆς Κρήτης. Διάβασα μὲ μεγάλη προσοχὴ τὰ «Δοκίμια Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας» του. Εἶναι βιβλίο, ποὺ θέλει ἀργὸ διάβασμα· καὶ ἀρκετὲς ἐπιστροφές καὶ ἐπαναλήψεις. Αὐτὸ βέβαια δὲν ὀφείλεται στὴ γλῶσσα ἢ στὴν καθαρότητα τῶν νοημάτων· καὶ γιὰ τὰ δύο αὐτὰ ὁ Μ. Μ. εἶναι αὐτὸ ποὺ λέμε «στρωτός». Εἶναι ὅμως ἀναγκαῖο, λόγω τῆς συμπεκνώσεως τῶν ἀπόψεων τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένων

συγγραφέων, να επιστρέφεις αρκετές φορές σ' ὅ,τι ἔχεις διαβάσει, γιὰ νὰ μπορέσεις νὰ κατακτήσεις τὰ συμπεράσματά τους. Ἀπὸ τὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Μ. Μ. ὁ ἀναγνώστης θὰ λάβει, νομίζω, μιὰ ἰδέα τοῦ τί σημαίνει «*ἱστορικὴ δυναμικὴ*» καὶ πῶς συντελεῖται δι' αὐτῆς ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση καὶ διαγράφονται τὰ ὅρια τοῦ νόμου της. «*Νόμος τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιταγῆς* — γράφει στὸν πρόλογο ὁ συγγραφέας —, εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἐνῶ νόμος τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα. Τὸ σημερινὸ μαζικὸ φαινόμενο — ἀλλὰ καὶ κάθε μαζικὸ φαινόμενο, ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ ἀπομακρυσμένο —, ὅπως προσιδιάζει περισσότερο στὸ δόγμα (πολιτικὸ ἢ κοινωνικὸ) παρὰ στὴν ἐλεύθερη βούληση, θέτει φραγμὸ στὴν ἀδάμαστη πορεία τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν ἱστορικὸ χρόνο. Τόσο ἡ δογματοποίηση τῆς σκέψης ὅσο καὶ ἡ μᾶζα, ἀπειλοῦν νὰ μετατρέψουν τὸν ἱστορικὸν ἀνθρώπο σὲ φυσικὸν ἀνθρώπο. Ὁ φυσικὸς ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσει ἱστορία».

Θὰ σταθῶ γιὰ λίγο (τὸ θέμα εἶναι τεράστιο καὶ ἀπαιτεῖ ὁ χειρισμὸς τοῦ προσοχῆ ἰδιαίτερη) στὶς σχέσεις, ποὺ παραθέτει ὁ συγγραφέας καὶ ποὺ θεωρεῖ ὅτι θεμελιώνουν τὴν ἐν συνεχείᾳ ἐργασία του. Νόμος — μᾶς λέει — τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ τῆς ἠθικῆς ἐπιταγῆς, εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἐνῶ νόμος τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα. Ἡ συμπύκνωση τόσο νοημάτων μέσα σὲ δύο στίχους μὲ ἔκανε νὰ σταθῶ καὶ νὰ προσπαθῶ νὰ συλλάβω τὰ ἀποκαλυπτόμενα διὰ τῶν λέξεων νόμος, ἱστορικὸς ἀνθρώπος, ἠθικὴ ἐπιταγή, ἐλευθερία, φυσικὸς ἀνθρώπος, ἀναγκαιότης συμβάνα, ὥστε νὰ ἀποκτήσω αὐτὸ ποὺ λέει ὁ συγγραφέας, «*ἱστορικὴ δυναμικὴ, ποὺ δι' αὐτῆς συντελεῖται ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση καὶ διαγράφονται τὰ ὅρια τοῦ νόμου της*».

Εὐνῆστο μετὰ ταῦτα, ὅτι τὸ «*Δοκίμια τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας*» μοῦ δίνουν τὸ δικαίωμα τῆς συζητήσεως μὲ τὸν συγγραφέα καὶ τῆς ἀναζητήσεως μιᾶς ἀπαντήσεως ἐὰν ἡ μελέτη τῆς διασωθείσης μνήμης, αὐτὸ τὸ «*μὴ λῆθον*» τοῦ Ἡράκλειτου, δηλαδὴ ἡ καταγραμμένη ἱστορία [ποὺ θεωρῶ ὅτι στὸν ἐλληνικὸ χῶρο ξεκινáει ἀπὸ τὴν πρὶν ἐποχὴ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ διασώθηκε στὸ πανάρχαιο κείμενο τῆς *Θεογονίας*: «*τὰ τ' ἐόντα τὰ τ' ἐσσόμενα πρὸ τ' ἐόντα φωνῇ ὁμηρεῦσαι*» (στιχ. 38-39), ποὺ πρῶτος δημοσίευσε ὁ Ἡσίοδος] μπορεῖ νὰ μᾶς ὁδηγήσει σὲ συμπεράσματα, ποὺ νὰ μποροῦν νὰ γίνουν χρήσιμα τόσο στὸν φυσικὸ θνητὸ ἀνθρώπο ὅσο καὶ στὴν ὁμάδα, δηλ. στὴν ἀθάνατη ἀνθρωπότητα.

Ἡ ἱστορία — θὰ ἔλεγα — ἔχει κι' αὐτὴ τὴν ἱστορία της. Οἱ ἀνθρώποι τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου εἶναι, νομίζω, οἱ πρῶτοι ποὺ ἀποτύπωσαν τὰ διὰ τῆς μνήμης σωζόμενα στὸ γραπτὸ λόγο. Νομίζω, ὅτι ἀπέβλεπαν σὲ διδακτικούς λόγους. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ φυσικὸς ἀνθρώπος ἔγινε μέλος μιᾶς εὐρύτερης οἰκογένειας, κοινωνικῆς ὁμάδας δεσμεύθηκε, πέραν ἀπὸ τὴν μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἀναγκαιότητα, στὴν ἠθικὴ ἐπιταγὴ (*ἦθος* ἢ *ἔθος*), ἀποδέχθηκε δηλαδὴ διὰ τῆς εἰσόδου του στὸν οἰκισμὸ τὴν *Αἰδῶ* καὶ τὴν *Νέμεσιν*, τὴν ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἐλευθερίας, χάριν τῆς ἀρχῆς τῆς κοινωνικῆς ἁρμονίας (ἐνάρχου τάξεως). Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι — ἔλεγε ὁ Ἡράκλειτος — πρέπει νὰ τρέφονται ἀπὸ τοὺς θεῖους νόμους. Ὑπάρχει ἐπομένως βαθυτάτη σχέση τοῦ «*νοεῖν* καὶ εἶναι» τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν κοσμικὴ ἁρμονία (ἀντιθέσεις) ἀλλὰ καὶ τὴ ροὴ τοῦ «*ἀενάως γίνεσθαι*».

Ἡ σχέση αὐτὴ δὲν σημαίνει πῶς ἡ παρουσιαζόμενη ὡς τάξη ἐν τῷ σύμπαντι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συναγάγουμε ἐκ τῆς περιστροφῆς τῶν οὐρανίων σωμάτων τὴν ἀναγκαιότητα τῶν κυκλικῶν ἐπαναλήψεων στὸ κοινωνικὸ γίνεσθαι. (Θὰ σημειώσω, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ λεγόμενη κυκλικὴ κίνησις δὲν εἶναι καθόλου κυκλικὴ ἀλλὰ σπειροειδῆς, ποὺ σημαίνει ὅτι ἐλικοῦται συνεχῶς πρὸς ἄγνωστο τελικὸ τέρμα). Ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ παρακμὴ τῶν πολιτισμῶν ἔχουν ἀνάγκη ἐρμηνευτικῆς, δὲν ἀποδεικνύουν ὁμῶς τὴν κυκλικότητα. Ἐὰν ἐπαναλαμβάνόμεθα, εἶναι, γιὰ μένα, ἀλλοῦ ἢ αἰτία.

Τὸ θέμα τοῦ βέβαια ὁ συγγραφέας, τὸ χειρίζεται ἐξοχα καὶ ἀντιπαραθέτει σὲ κάθε

ἄποψη τις διαφορετικὴς πρὸς αὐτὴν ἀπόψεις. Ἔτσι π.χ. στὴν ἄποψη τῆς παλινδρομικῆς ἢ ἀκόμη σπειροειδοῦς κίνησης (Βίκο) ἀντιπαραθέτει μιὰ πλειάδα συγγραφέων καὶ στοχαστῶν, ποὺ διαφωνοῦν ἢ ἐν μέρει συμφωνοῦν ἢ προτείνουν μιὰ ἄλλη θεώρηση. Ὑπάρχει βέβαια καὶ τὸ τελικὸ ἐρώτημα. Ἄν ὑπάρχει δηλαδὴ λογικὴ στὴν ἀνθρώπινη παρουσία στὸ χῶρο τοῦ σύμπαντος.

«Ὁ ἄνθρωπος — συμπεραίνει ὁ συγγραφέας — στέκει μόνος καὶ εἶναι ἀπόλυτα ὑπεύθυνος γιὰ τὴν πορεία τῆς ἀτομικῆς του δράσης. Ἡ ἱστορικὴ διαδικασία πλουτίζει τὴν ἀνθρώπινη μνήμη, ποὺ γίνεται καὶ αἰτία ἱστορικῶν πράξεων. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀνανεώνει τὴν μνήμη τῶν λαῶν, ἐνῶ ὁ χαρακτήρας τῆς ἱστορίας, ὅπως καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς ἀλήθειας, εἶναι ἠθικός».

Εἶναι ἐρέθισμα στὴ σκέψη στὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Μ. Μ. καὶ ἀφετηρία ἔρευνας, ποὺ πολὺ θὰ ὠφελήσει τὴν ἀτομικὴ ὑπεύθυνη πορεία τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου.

Η. Α. Τ.

Παρατηρήσεις στὸ γλωσσικὸ ζήτημα

Τὸ μικρὸ ἄρθρο «Παρατηρήσεις εἰς τὸ γλωσσικὸν καὶ ἐκπαιδευτικὸν ζήτημα» τοῦ καθηγητῆ Κ. Δ. Κωνσταντινίδου (στὸ τεῦχος ἀρ. 37 τοῦ *Λαυλοῦ*) μὲ ξάφνιασε. Μὲ ξάφνιασε εὐχάριστα. Κι αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἐπιχειρῶ νὰ τὸ σχολιάσω μὲ πολλὴ συντομία. Θὰ προσπεράσω τὴν ἐπιχειρηματολογία του, γιατί θεωρῶ τὸ θέμα «δημοτικὴ - καθαρεύουσα» ἐξαντλημένο πιά, καὶ θὰ σταθῶ σὲ δύο βασικὰ σημεῖα.

1) Εἶναι ὠραῖο, εἶναι ἀξίεπαινο καὶ γενναῖο καὶ ἐντιμὸ νὰ συγκροτεῖται μὲ τὸ ρεῦμα τοῦ «συρροῦ» (ὅποιο κι ἂν εἶναι) νὰ βγαίνει καὶ νὰ φωνάζεις ἀπλὰ καὶ ἴσια τὴν προτίμησή σου στὴν καθαρεύουσα, γιατί ἀπλούστατα αὐτὸ πιστεύεις· καὶ νὰ τὴ γράφεις, βέβαια, ἢ ἔστω νὰ προσπαθεῖς νὰ τὴ γράφεις. Ἄν ὅλοι, καὶ οἱ φανεροὶ καὶ οἱ κρυφοί, ζηλωτὲς τῆς καθαρεύουσας εἶχαν τὴν τόλμη νὰ κάνουν τὸ ἴδιο, θὰ εἶχαμε ὅλοι γλυτώσει ἀπὸ αὐτὴ τὴ φοβερὴ γλωσσικὴ ἀναρχία τῶν ἡμερῶν μας, ποὺ ἐκτρέπει τὴν νεοελληνικὴ γλῶσσα σὲ μιὰ στρεβλὴ κακομορφία, σὲ ἓνα χασοτικὸ ἀδιέξοδο· καὶ συνιστᾷ ἀκριβῶς τὴν οὐσία τοῦ γλωσσικοῦ μας προβλήματος σήμερα. Ἐννοοῦμε τὴ μιχτή, αὐτὴ τὴ δῆθεν «δημοτικὴ» ἢ τὴ δῆθεν «λογία»· ποὺ δὲν εἶναι ὅμως οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο· ἀλλὰ καὶ οὔτε μιὰ «νέα γλῶσσα». Εἶναι μονάχα ἓνα τερατικὸ καὶ ἀφύσικο μίγμα. Καὶ παρὰ τὶς νεοσύστατες γλωσσολογικὲς θεωρίες, ποὺ προσπαθοῦν νὰ τὴ στηρίξουν καὶ νὰ τὴν αἰτιολογήσουν, προδίδει μονάχα χοντρὴ ἀμάθεια, ἀγραμματοσύνη, καί, στὴν καλὴτερη περίπτωση, ἀ-

σύγγνωστη πλάνη. Τὸ συμπέρασμά μας εἶναι ἐ- τοῦτο: Εἴμαστε «δημοτικιστὲς»; Τότε ἂς προσπαθήσουμε νὰ μάθουμε καὶ νὰ μεταχειριζόμαστε σωστὰ τὴ «δημοτικὴ», γιατί, μὰ τὴν ἀλήθεια, οἱ περισσότεροι ἔχουμε βαθειὰ μεσάνυχτα. Δὲν εἴμαστε «δημοτικιστὲς»; Ἐ, τότε ἂς ἔχουμε τὴν τόλμη καὶ τὴν εὐθύτητα νὰ γράφουμε — καὶ νὰ μιλάμε — τὴν καθαρεύουσα, πραγματικὴ καθαρεύουσα.

2) Στὶς μέρες μας μὲ πολλὴ εὐκολία αὐτοχειροτονιόμαστε αὐθεντίες στὰ γλωσσικὰ θέματα, διατυπώνοντας μὲ πολλὴ ἀνεση ἀφορισμοὺς καὶ δόγματα, ποὺ ὅμως δὲν ὑπηρετοῦν παρὰ μόνο τὶς προκαταλήψεις ἢ ἔστω τὶς ἀβασάνιστες προτιμήσεις μας. Θὰ ἦταν ὅμως φρόνιμο, πρὶν βγοῦμε στὸ μπαλκόνι νὰ διαλαλήσουμε τοῦτες ἢ ἐκεῖνες τὶς γλωσσικὲς ιδέες μας, νὰ ἐνημερωθοῦμε πάνω σὲ ὀρισμένα βασικὰ στοιχεῖα τῆς γλωσσολογίας, γιὰ νὰ εἴμαστε σὲ θέση καὶ νὰ κατανοήσουμε τὸ θέμα, καὶ νὰ προβάλουμε μὲ κάποια ἀξίωση καὶ σοβαρότητα τὶς θέσεις μας. Ἐκεῖνο ποὺ προπαντὸς χρειαζόμαστε αὐτὸν τὸ καιρὸ, εἶναι νὰ ξεδιαλύνουμε τὴ σύγχυση, δίνοντας στὰ πράγματα τὸ ἀληθινὸ νόημα καὶ τὴ φυσικὴ διάστασή τους.

Ἀλλιῶς θὰ βωλοδέρνουμε γιὰ πολὺ καιρὸ ἀκόμα στὴ σύγχυση καὶ στὴ θολούρα, μὲ ἀποτελεσματὸς νὰ κακοποιοῦμε βάνουσα καὶ νὰ παραμορφώνουμε τὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, «τὴν ὠραιότερη ἀνάμεσα σὲ ὅλες τὶς γλώσσες τῆς Εὐρώπης», κατὰ τὸ *Fauriel*.

Βασίλης Κατσαβός

Πολύπτυχον 1985 (συλλογική έκδοση)

Τὸ Πολύπτυχον φιλοδοξεῖ νὰ γίνεῃ ἕνας ἄλλος τύπος αὐτο-ανθολογίας, θὰ ἔλεγα, ποὺ κάθε χρόνο θὰ μποροῦν μέσω αὐτοῦ νὰ παρουσιάζουν τὴ δουλειά τους οἱ νεοέλληνες συγγραφεῖς μὲ δείγματα ἀντιπροσωπευτικὰ τοῦ πνευματικοῦ τους μόχθου, ποὺ οἱ ἴδιοι διάλεξαν. Ὅπως δηλώνει ὁ ἔχων τὴν ἐκδοτικὴ εὐθύνη συνεργάτης τοῦ «Δ» Εὐάγγελος Ρόζος:

«Στὰ Πολύπτυχα διατηροῦμε τὶς ὁποῖες προσωπικὲς μας ἀπόψεις καὶ θέσεις πάνω στὰ σύγχρονα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα. Ἀνήκουμε ἄλλωστε στὶς πιὸ ποικίλες «Σχολές» καὶ βλέπει ὁ καθένας μας τὴν τέχνη καὶ τὴ ζωὴ μὲ τὸν πιὸ διαφορετικὸ τρόπο. Ὅσο ὅμως καὶ ἂν παραμένουμε προσηλωμένοι στὴν προσωπικὲς μας ἀντιλήψεις καὶ θέσεις, πιστεύουμε στὴ συνεργασία καὶ τὴ συνένωση τῶν πνευματικῶν προσπαθειῶν... Καθένας ἀπὸ μᾶς διάλεξε μόνος τὴν ὕλη ποὺ δημοσιεύεται».

Θὰ εὐχηθῶ τὸ Πολύπτυχον νὰ εἶναι πολύχρονο καὶ νὰ βοηθεῖ πάντοτε τοὺς νέους συγγραφεῖς μας νὰ δίνουν τὰ δείγματα τῆς δουλειᾶς τους. Ἡ φεικτική του ἐμφάνιση, πλουσιώτερη καὶ ἐντυπωσιακώτερη ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, μὲ τὸ πλήθος τῶν συνεργατῶν (πλησιάζουν σὲ ἀριθμὸ τοὺς 100) καὶ τὰ καλὰ ἐν πολλοῖς κείμενά του, ποιητικὰ καὶ πεζὰ, προοιωνίζεται ὅτι ἡ συλλογικὴ αὐτὴ προσπάθεια ἔχει μέλλον λαμπρό.

Τηλ.

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΝΙΚΟΛΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Τουρκικὰ ντοκουμένα γιὰ τὴν Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ (μελέτημα)*, Ἀθήνα 1985, σελ. 117.

«Ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὸ στόμα τῶν Τούρκων». Αὐτὸ τὸν υπότιτλο χρησιμοποιοῖ ὁ συγγραφέας, γιὰ νὰ μᾶς τονίσει τὴν τεράστια ἀξία ποὺ ἔχει ἡ μελέτη τῶν «ντοκουμέντων», τῶν ἐπίσημων στοιχείων τῆς Ἐπαναστατικῆς Τουρκίας τοῦ Κεμάλ καὶ ποὺ δι' αὐτῶν, τῶν λίγων ἔστω στοιχείων, ἀποκαλύπτονται οἱ πραγματικοὶ ὑπεύθυνοι τοῦ «μακελειοῦ» ποὺ ἀκολούθησε καὶ ποὺ ἀναφέρεται πλέον στὴν ἱστορία ὡς «Μικρασιατικὴ Καταστροφή». Γι' αὐτὴ τὴν τραγικὴ γιὰ τοὺς Ἴωνες — Ἑλληνες περίοδο, ποὺ ἀντιμετώπισαν γιὰ πρώτη ἴσως φορά τὸν ὀργανωμένο ἀφανισμό, πολλοὶ συγγραφεῖς προσπάθησαν νὰ βγάλουν τὰ συμπεράσματα, τὰ δικά τους. Τὸ θέμα βέβαια παραμένει ἀνοικτὸ καὶ ἡ ἀλήθεια δυστυχῶς θὰ ἐμποδίζεται ἢ θὰ στρεβλώνεται, ὥστε τὰ θλιβερά ἀποτελέσματα τῆς καταστροφῆς, πέραν τῆς ἀπώλειας τῆς πανάρχαιας Ἰωνίας, νὰ γίνονται αἰτίες πολιτικῶν ἐρίδων καὶ νὰ ταραζοῦν τὴν ἀναγκαῖα ἐθνικὴ ὁμοψυχία. Ὁ συγγραφέας, ποὺ γεννήθηκε στὴ Χίο τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1911, ἔζησε τὸ δρᾶμα τῆς καταστροφῆς ἀπὸ κοντὰ, ὅταν δεκάχρονο παιδάκι χαμένο μέσα στὴν κοσμογονικὴ καταστροφὴ τῆς Σμύρνης, ἀλητάκι σχεδὸν ξυπόλυτο, ὅπως ὁ ἴδιος μᾶς λέει,

βρέθηκε ἀκολουθώντας τὴν κοσμοπλημμυρὰ τῶν κυνηγημένων ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ τὸ μαχαίρι τῶν Τούρκων. Ὁ Γεώργιος Φιλάρετος, ποὺ ὑπῆρξε ἕνας ἐκ τῶν συνεργατῶν τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ εἶχε χρηματίσει καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, στὸ βιβλίον του «Εἰς ἐκουσίαν ἐξορίαν» θέτει ἕνα φοβερὸ ἐρώτημα: Ποιὸς ἔδωσε τὴν δύναμη στὸν Μουσταφᾶ - Κεμάλ νὰ σχίσει περιφρονητικὰ τὶς ὑπογραφὲς ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν συμμάχων δυνάμεων (Συνθήκη Σεβρῶν); «Εἶναι, τῇ ἀλήθειᾳ, ἀπίστευτον — γράφει — πὼς ἡ Τριαρχία δὲν διέκρινε σαφῶς ἀκόμη ὅτι τὴν τραγικὴν ταύτην Παγκόσμιον Κωμωδίαν ὁδηγοῦσι καὶ διευθύνουσι ἐκ τῶν παρασκηνίων τὸ Βερολῖνον καὶ ἡ Μόσχα. Γερμανοὶ καὶ Ρῶσσοι ὑποθάλλουσι μὲν τὰ ὥρατα τῶν ἀσιατικῶν λαῶν καὶ αἰωνόβια ὄνειρα περὶ νέας εἰσβολῆς των εἰς τὴν τετραυματισμένην Εὐρώπην, ἀλλὰ ἀγρύπνως εἶναι ἐτοιμοὶ νὰ στρέψωσι ἐγκαίρως τοὺς ἀσιατικούς χειμάρρους τῶν ἀστυατῶν κατὰ τῶν νικητῶν συμμάχων τῆς Δύσεως»[®] Δελτ. Δημοκρατικῶν, Ν. Υ., 28 Ἀπριλίου 1922©. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ δήλωσις τοῦ Προέδρου τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ Ἐθνικοσυνελεύσεως ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς ἀναγκαστικῆς παραιτήσεως τοῦ Μονταγκιου (14 Μαρτίου 1922): «... Πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς συνεννοήσεως δύνανται νὰ στραφῶσι καθ' ἡμῶν, τοῦτο μᾶς εἶναι ἀδιάφορον. Ἐχομεν μεθ' ἡμῶν τὴν

Ρωσσίαν ἥτις δρᾷ καὶ τὴν Γερμανίαν ἥτις ἐργάζεται καὶ προοδεύει. Με αὐτὰ τὰ λίγα ἀποσπάσματα τοῦ Γ. Φιλάρτου θὰ κλείσω τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου «*Τουρικὰ ντοκουμέντα*» τοῦ Ν. Παπαδόπουλου (Μεστούσης). — **Η. Α. Τ.**

ΙΩΣΗΦ ΑΡΓΥΡΙΟΥ, Πολυφαρμακία καὶ ναρκωτικά (ἔρευνα), ἔκδοση **Ι. Μ. Ἡλείας**, Πύργος 1984, σελ. 116.

Θὰ ἀφήσω τὸν συγγραφέα νὰ παρουσιάσει μόνος του τὸ ἀξιο αὐτοῦ πόνημα πού τόσο ἐνδιαφέρει ὅλους μας στὴ σύγχρονη ζωὴ μας. «*Στὸ βιβλίο αὐτὸ — γράφει — περιγράφονται δύο ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες πληγὲς τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, ἡ πολυφαρμακία καὶ τὰ ναρκωτικά. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο ἐκλαϊκευμένο βιβλίο ὅπου ἡ πολυφαρμακία καὶ τὰ ναρκωτικά περιγράφονται μαζί. Αὐτὸ βέβαια δὲν τὸ θεωρῶ πρωτοτυπία, γιατί σὲ ὅλους τοὺς ἐπιστήμονες εἶναι γνωστή ἡ στενὴ σχέση πού ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μεγάλων καὶ πάντοτε ἐπικαίρων ἱατροκοινωνικῶν προβλημάτων. Ἐχει διαπιστωθεῖ π.χ., ὅτι οἱ τοξικομανεῖς προέρχονται κυρίως ἀπὸ οἰκογένειες, ὅπου οἱ γονεῖς χρησιμοποιοῦν γιὰ τὸν ἑαυτό τους πολλὰ φάρμακα. Καὶ ἡ συσχέτιση αὐτὴ δὲν ἀλλάζει, ἔστω καὶ ἂν γίνεται κατάχρηση «ἀθῶων» μόνο φαρμάκων, π.χ. ἀντιβιοτικῶν, βιταμινῶν κ.ά.*». Εἶναι πράγματι σημαντικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς τῆς πληροφόρησης σήμερα, πού ἡ ἐξάπλωση τῶν ναρκωτικῶν ἔχει γίνῃ ἀπειλὴ γιὰ τοὺς νέους καὶ τὶς νέες ὁλῶν τῶν λαῶν. Ἰδιαίτερα, θὰ ἔλεγα, στὸν τόπο μας ἡ πληροφόρηση αὐτὴ σὰν προῖον ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἀπουσιάζει σχεδὸν ἐντελῶς. Πιστεύω, ὅτι ἡ δουλειὰ αὐτὴ τοῦ συγγραφέα **Ι. Ἀργυρίου**, παιδιάρχου στὴν Ἡλεία καὶ ποιητὴ, πρέπει νὰ προσεχθῇ ἰδιαίτερα. — **ΤΗΛ.**

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ὁ Κρητικὸς καὶ ἡ Ἀγαπημένη του*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «*Ἀμάθεια*» Ἀγ. Νικολάου Κρήτης, 1984.

Ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ συγκεντρώσει γιὰ τὴ μελέτη του ἀπὸ γραπτὲς πηγὲς 30.000 καὶ πλέον μαντινάδες — ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει — μᾶς δίνει ἓνα μέτρο τῆς προσπάθειάς του γιὰ τὸν δημῶδη Κρητικὸ ποιητικὸ λόγο, πού «*τραγουδᾷ τὶς ὁμορφίες, τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες τῆς ζωῆς καὶ περιγράφει κοινωνικὲς, οἰκογενειακὲς, οἰκονομικὲς, πολιτικὲς καὶ πολιτιστικὲς καταστάσεις καὶ πού φυσικὰ, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀποτελεῖ τὴν χαρακτηριστικὴ ταυτότητα κάθε Ἑθνους*».

«*Ἡ μαντινάδα — γράφει ὁ συγγραφέας —, ὅ-*

*πως εἶναι γνωστό, εἶναι τὸ λαϊκὸ τραγούδι πού κυριαρχεῖ στὸν κρητικὸ λαό, ἡ ὀνομασία τῆς δὲ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐνετικὴ λέξη Μαντινάδα, πού σημαίνει τραγούδι νυχτερινὸ κάτω ἀπὸ τὸ παράθυρο τῆς ἀγαπημένης καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ὁμοιοκατάληκτους στίχους, συνήθως δεκαπεντασύλλαβους, πού κατὰ τὸν Ἑμμ. Φραγκεδάκη, τότε μόνο εἶναι δυνατόν νὰ τραγουδηθοῦν...». Ἐχομε ἄρκετὲς καὶ θαυμάσιες δημοσιευμένες — λέγει ὁ συγγραφέας, ἀναφερόμενος στὸν ὁμῶτιμο καθηγητὴ τῆς λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Κ. Ρωμαῖο — συλλογὲς ἀπὸ μαντινάδες, ἀλλὰ δὲν ἔχομε *καμμιὰν ἀξιόλογη μελέτη*, πού νὰ μᾶς δείχνει υπεύθυνα καὶ λεπτομερειακὰ τὶ ποιητικὸ εἶδος εἶναι οἱ μαντινάδες αὐτές, ποῖα ἡ σημασία τους, ποῖα ἡ καταγωγή τους. Εἶναι ἔθιμο ξενικὸ, ὅπως ξενικὸ εἶναι καὶ τὸ ὄνομά τους; Ἡ εἶναι ἔθιμο σημερινόν, πού ὁμῶς προέρχεται ἀπὸ κάποια γενικὴ καὶ ἀρχαία συνήθεια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ;*

Εἶναι δύσκολο ν' ἀπαντήσῃ κάποιος στὰ ἐρωτήματα αὐτά. Εἶναι ὁμῶς ἀκόμη δυσκολώτερο νὰ ἐρεθίσῃ κάποιον πνευματικὸ ἴδρυμα κρατικὸ καὶ νὰ κινήσῃ κάποια διαδικασία, γιὰ νὰ δοθεῖ ἡ ἀπάντηση στὸ σπουδαῖο αὐτὸ θέμα. Ἐγὼ μὲ τὴν ἀφορμὴ αὐτὴ θὰ καταθέσω διὰ τοῦ *Δαυλοῦ* μερικὲς ἀπόψεις μου καὶ θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἐρεθίσω τοὺς ἐνδιαφερόμενους (δὲν φυσικὰ ὑπάρχουν!) γιὰ τὴν ἐπανεξέταση τοῦ θέματος αὐτοῦ (κρητικὸς ποιητικὸς λόγος — μαντινάδες), μιά καὶ πρόκειται γιὰ ἓνα μέρος κληρονομιάς τῶν πανάρχαιων χρόνων.

(α) Παραπέμπω στὸν Ἡσίοδο, «*Ἔργα καὶ ἡμέραι*», ὅπου ἀπὸ τοῦ στίχου 695 ἕως 827 διδόνται διάφορες συμβουλὲς ὑπὸ μορφὴ ἀποφθεγμάτων. Αὐτὸς ὁ ἀποφθεγματικὸς λόγος (πανάρχαιος) πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ὁ προδρομικὸς ποιητικὸς λόγος τῆς μαντινάδας.

(β) Ὁ μεγάλος Δίας μὴπως δὲν γεννήθηκε στὸ «*Αἶγαῖο βουνό*» (τὰ σημερινὰ βουνὰ τοῦ Λασηθίου) ἀνάμεσα στὸ λαὸ τῶν Κουρητῶν; Ὁ Διὸς - λόγος (διάλογος) μὴπως δὲν ἔγινε ὁ ποιητικὸς λόγος τοῦ μεγάλου Πολιτισμοῦ;

(γ) Μὴπως ὁ ποιητικὸς λόγος δὲν ξεπήδησε ἐδῶ, στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, σὰν δονητικὸς ρυθμός; Αὐτὸς ὁ ρυθμικὸς λόγος διὰ τοῦ νοεῖν δὲν ὀδήγησε τοὺς Ἑλληνες στὴν συνείδηση τῆς οὐσίας τοῦ σύμπαντος, πού τὸ ἀποκάλεσαν «*Φύσιν*»;

(δ) Θεωρῶ ὅτι ἡ λέξη *μαντινάδα* μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐνετικὴ ἀλλὰ, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι πρῶτα ἑλληνικὴ. Ἡ λέξη *κατ'* ἐμὲ εἶναι σύνθετη ἀπὸ τὴ ρίζα *μαν-*, πού εἶναι ἐκτεταμένος τύπος τῆς ρίζας *μα-* τοῦ *μάω*. Ἡ ρίζα *μα-* διακλαδώνε-

ται σέ μεγάλη ποικιλία έννοιών, πού μπορούν νά ταξινομηθούν σέ τρείς κυρίως διαιρέσεις: *μαν-μεν-*, όπως *μένος*, *μέμονα*, *μενεαίνω*, *μενοιάω*: *ματ-μαστ-*, όπως *μαστήρ*, *μαστεύω*, *μαστροπός*, *ματεύω*: *μαθ-*, όπως *μανθάνω*. Οί σημασίες τών λέξεων πού προέρχονται από τήν άρχική ρίζα *μα-* ξεκινούν από τήν έννοια τής σφοδρής έπιθυμίας, πόθου, σκοπού. Για νά προχωρήσουν στήν έξαψη του νοού (*μανία* - *μάντις* - ίσως *Μούσα*) στή σκέψη, έμμονή και τέλος τήν μάθηση.

Μετά τουτο θεωρώ, ότι ή λέξη *μαντεία* ή *μαντηή*, πού σημαίνει τὸ δίδειν ἐξηγήσεις ή έρμηνεύειν τούς χρησμούς (*Διο-σημία*), δηλαδή προμνύειν τὰ μέλλοντα νά συμβούν, είναι ή πρώτη λέξη τής συνθέσεως *μαντιν-άδα*. Τὸ δεύτερο συνθετικό πρέπει νά είναι τὸ ρήμα *ἄδω* (*ἀείδω*) ἐκ τής ρίζας *-ειδ-* μετά του προθεματικού *α*, πού σημαίνει ἄδω, ψάλλω, ἐπαινῶ, όπως και κάθε ήχος φωνής μέχρις αὐτῆς του ἀνέμου κ.ά.

Αὐτά τὰ λίγα ἐρεθίσματα προσθέτω στήν πράγματι κοπιώδη ἀλλά και τόσο ωραία ἐργασία του κ. Ι. Κ. Π. — Η. Α. Τ.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΒΑΡΒΕΡΗ, Προβληματισμοὶ καὶ Ὑπομαρτυρίες (πεζὸ - ποίηση), Ἀθήνα 1980.

«... Καὶ δὲν παραλογίζομαι, ὅταν μισῶ τὴν κόλαση τῆς ἀνοχῆς· κι' ἐννοῶ κόλαση τῆς ἀνοχῆς», αὐτὴ πού βάζει τὸ βρώμικο πηλὸ στὰ μάτια τῆς ἀνθρωπότητος».

Ὁ πηλὸς ὁ ἴδιος εἶναι μέσον ἔκφρασης, πού

στὰ ἀνθρώπινα χέρια ἔγινε ἀγγεῖο, πλάκα γραφῆς, καλλιτέχνημα. Αὐτὸς ὅμως ὁ πηλὸς στὰ χέρια μισαλλόδοξον μπορεῖ πράγματι νά γίνει ὄργανο τύφλωσης, πού θὰ ἐμποδίσαι τὸ φῶς νά ἀνοίξει τὰ μάτια τῆς ἀνθρωπότητος. Χάρηκα διαβάζοντας τὸ βιβλίον τῆς Χρυσούλας Βαρβέρη — Βάρρα. Εἶναι παρήγορο νά βλέπεις πόσο ή σκληρὴ ζωὴ δὲν εἶναι μόνο αἷτιο παρεκτροπῶν ἀλλὰ και προβληματισμῶν και ὁραματισμῶν, ὅταν ή πνευματικότητα τοῦ συγγραφέα βυθίζεται σὰν χειρουργικὸ μαχαίρι στὴν ἀναζήτηση τῆς «ἀρρώστιας» πού φέρνει τὸ σκοτάδι σὰν τὸν πηλὸ στὴν ἀνθρώπιν ψυχὴ, στὴν «φρένα», πού περικλείει ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συναίσθημα και τὸ λογικόν, τὴν διάνοια, τὸ νοῦ. Γράφει σὲ κάποιον τῆς ποιήμα ή Χ. Β.:

Ἰδρωμένες ψυχῆς

*Ἐμένα πού με γέννησε ή ἀλήθεια
καὶ με πέταξαν στὴν ἀσπρην ἄμμο
τὰ κύματα τῆς κόλασης,
σὰν κουρελοῦ ζητιάνο ἀναζητῶ τὴ συντροφιά.
Ἰδρωμένη ή ψυχὴ μου ἀπὸ τὸ φίλημα τῆς ψευτιάς
καὶ τὸ ναυάγιο τῆς ἀπόγνωσης
ζαποσταίνει μοναχιά τῆς
στον πιὸ ἀπίθανο παράδεισο...*

... *ΝΑΙ θὰ παλέυνω αἰώνια στὴν ἀσπρην ἄμμο.*

Ἀπὸ τὴ μήτρα τῆς ἀλήθειας ξεπετάχτηκα.

Δὲν μπορῶ νά προδώσω τὴ μάνα μου.

Εἶναι ἓνα ἀξιο βιβλίου πραγματικῶν προβληματισμῶν και ὁραματισμῶν. — Τηλ.

ΑΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ, τρίμηνη έκδοση παιδευτικού προβληματισμοῦ τῆς ὁμώνυμης ἐπιστημονικῆς ἐνώσης (ὑπεύθυνος Κ. Ν. Παπανικολάου), τεῦχος 33, Χειμῶνας 1985 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία ἐφημερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (ἐκδότρια Εὐαγγελία Τσολακοπούλου), φύλλο 26, Φεβρ. 1985 • INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE REVIEW, ὄργανο τῆς International Society in Social Science τοῦ Ὁχάιο, ΗΠΑ (ἐκδότης καθηγητῆς Panos Bardsis), vol. 60, No 1, Winter 1985 • ΕΥΘΥΝΗ, μηνιαῖο περιοδικὸ (ὑπεύθυνος Κώστας Ε. Τσιρόπουλος), τεῦχος 159, Μάρτιος 1985 • ΔΙΑΛΟΓΟΣ, περιοδικὴ διεθνὴς έκδοση (ὑπεύθυνος ἐλληνικῆς ἐκδόσεως Αἴμ. Μπουρατίνας), ἀρ. φύλλ. 45, 1984/Δ' • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, διμηνιαία ἐκδόσις τοῦ Ἰνστιτούτου Στρατηγικῶν Μελετῶν τῆς Ἑλλάδος (ἐκδότης - διευθυντῆς ἀντιστρ. Δ.Χ. Προφίλης), ἀρ. φύλλ. 25, Μάρτιος 1985 • ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ, δεκαπενθήμερη πολιτικὴ έκδοση (ὑπεύθυνοι Δημ. Ἰατρίδης, Στελ. Στάικος), τεῦχη 1,2,3, Φεβρ. - Μάρτ. 1985 • ΝΕΑ ΣΚΕΨΗ, μηνιαῖο περιοδικὸ γραμμάτων και τέχνης (διευθυντῆς Χρήστος Ν. Κουλούρης), τεῦχ. 264, Μάρτης 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ, περιοδικὴ έκδοση (ιδιοκτήτης - διευθυντῆς Ἀλέκος Βασιλείου), ἀρ. φ. 5, Γεν. - Φλεβ. 1985 • ΝΕΑ ΗΓΕΣΙΑ, μηνιαία ἐπιθεώρηση γραμμάτων, τεχνῶν και ἐπιστημῶν (ιδιοκτήτης - ἐκδότης Ἰωάννης Σ. Μάστορας), ἀριθ. 2, Φεβρ. 1985 • ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ (διευθυντῆς Φώτης Τριάρχης), τεῦχη 39 και 40, Γεν. και Φλεβ. 1985 • ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΡΟΥΜΕΛΗ, δίμηνη ἐπιθεώρηση (ιδιοκτήτης Κώστας Δ. Ἀβραάμ), τεῦχος 31, Ἰαν. - Φεβρ. 1985 •

• Ἡ ἀνυπόγραφη βιβλιοκριτικὴ γιὰ τὸ ἔργο *A Primer of Theory Construction* τοῦ Paul Reynolds, πού εἶχε δημοσιευθῇ στὸ προηγούμενο 39ο τεῦχος (σελ. 2026-8), εἶχε γραφτῇ ἀπὸ τὸ συνεργάτη τοῦ «Δ» κ. Μανώλη Μαρκάκη.

• Ἀμαρτημένο: Στὸ προηγούμενο ὑπ' ἀριθ. 39 τεῦχος, σελίδα 2018, ή 20ή ἀράδα νά διορθωθῇ ὡς ἐξῆς: *κάνω λάθος, τί «τίποτε» εἶν' αὐτό, πού προϋποτίθεται ἀπαραίτητως ὑπαγορευτι-*